

С. НАБИЗОДА,
Ш. БОБОМУРОДОВ, С. САБЗАЕВ

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Синфи 5

Барои хонандагони муассисаҳои
таҳсилоти умумӣ

Наشري панҷум

Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон
тасдиқ кардааст

ДУШАНБЕ
МАОРИФ
2023

ТДУ (УДК) 81 Точик (075)+371.671.+373
ТКБ (ББК)-81.2 Точик-Я72+74.261.4
Н-13

Н-13. Набизода С., **Бобомуродов Ш.** , **Сабзаев С.** **Забони тоҷикӣ.** Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 5-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: Маориф, 2023. – 256 саҳ.

Хонандагони азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар шавед ва онро тоза нигоҳ доред! Кӯшиш кунед, ки соли таҳсили оянда ҳам ин китоб ҳамин гуна тозаву ораста дастраси хонандагони дигар гардад ва онҳо низ аз он истифода баранд.

Ҷадвали истифодаи китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

ISBN 978-99947-1-513-8
Моликияти давлат

©МАОРИФ, 2023

КИТОБ ДЎСТИ МОСТ!

Сарчашмаи илму дониши дунё китоб аст.

Бузурgtарин асрори бақову ҳастии миллати тоҷик пай-
ванди ногустастанӣ бо қаламу китоб аст.

Китоб бузурgtарин ганчинаи ҳастӣ ва мураббиву роҳна-
мои инсон барои зиндагии оқилонаву фаъолияти босамар
мебошад.

Китоб дар рушди маънавиёту маърифати инсон нақши
асосӣ мебозад. Аз ин рӯ, дар ҳар як хонадон бояд китобхонаи
шахсӣ вучуд дошта бошад, то ки наслҳои имрӯзу оянда, мах-
сусан, наврасону ҷавонон ба китоб унс гиранд ва кадр карда-
ни онро ҳамчун манбаи донишу маърифат омӯзанд. Дар ин
кор падару модарон бояд намунаи ибрат бошанд ва шавқи
китобхониро дар дилу шуури фарзандон бедор кунанд.

Эмомалӣ РАҲМОН

ЗАБОН ВА СУХАН

Калимаи «забон» дар лугатҳо ба маънои зиёд шарҳ ёфтааст. Агар мазмуни ҳамаи онҳоро дар маҷмуъ бигирем, як маъно бармеояд: воситаи муҳимтарини алоқаи байни одамон. Дар дунё аз 6 то 7 ҳазор забон мавҷуд аст. Ин забонҳо ба гурӯҳҳо ҷудо шуда, то дараҷае миёни ҳам ҳешутаборӣ доранд. Забони тоҷикии мо ба гурӯҳи забонҳои эронӣ мансуб буда, доираи истеъмоли он васеъ аст. Онро дар Эрон забони форсӣ, дар Афғонистон дарӣ ва дар Тоҷикистон тоҷикӣ мегӯянд.

* * *

Забон ҳамчун воситаи алоқа ва мубодилаи афкор ба ҳамаи аъзои ҷамъият ва синфҳо баробар хизмат мекунад, бинобар ин, забон хусусияти синфӣ надорад. Он ҳодисаи умумиҷамъиятӣ мебошад.

Носирҷон Маъсумӣ

Забон рукни асосии миллат аст. Ҳар кӣ ба қадри забон нарасад, ба қадри ҳеч чиз ва ҳеч кас намерасад. Охир, забон

модар аст, забон таърих аст, забон маданият аст, забон тақдир аст. Касе, ки забону маданияти миллати худро намедонад, шахси маданӣ буда наметавонад.

Шарофиддин Рустамов

Забон дирӯз, имрӯз ва фардои халқ, шиносномаи миллат дар масири таърих буда ва ҳаст.

Лоиқ Шералӣ

Марги миллат аз марги забон сар мешавад.

Гулрухсор

Миллате, ки забони модариаширо тавоно намесозад, пос намедорад ва азиз намешуморад, маҳкум ба завол ва пастист.

Ардамехр

Забони мо холо ба талаботи имрӯзу фардо бояд ҷавобгӯяд, хостаҳои дирӯзу парерӯз, суннатҳои ҳазорсоларо низ бояд фаромӯш накунем.

Зебоиву равонӣ, тавоноӣ ва матонати забони адабиёти классикӣ бояд ҳамеша намунаи ибрати мо бошад. Робитаи мо ба забони халқ ва адабиёти классикӣ ҳар чи бештар бошад, пояҳои халқии забони адабии имрӯза ба ҳамон андоза устувор хоҳанд буд.

Муҳаммадҷон Шакурӣ

Маданияти забон дар заминаи хуб дониستاني забони модарӣ инкишоф меёбад.

Абдуқодир Маниёзов

ЛУҒАТ

завол – поён, интиҳо

масир – роҳи рафт, равиш

маҳкум – ба ҳукм айбдоршуда

суннат – урфу одат, расму қоида

хоста – чизи талаб кардашуда

I. ТАКРОРИ МАВЗУЪҲОИ СИНФҲОИ I-IV

§ 1. КАЛИМА. ХИССАҲОИ НУТҚ

1. *Ин шеърро хонед ва мазмунашро шарҳ диҳед.*

Оҷ гум карду забонро гум накард,
Тоҷ гум карду забонро гум накард,
Тахт гум карду забонро гум накард,
Рахт гум карду забонро гум накард,
Бахт гум карду забонро гум накард.

* * *

Дар ҳаду сарҳадшиносии ҷаҳон
Сарҳади тоҷик забони тоҷик аст,
То забон дорад, ватандор аст ӯ,
То забондор аст, бисёр аст ӯ.

Бозор Собир

ЛУҒАТ

оҷ – 1. устухони фил, дандони фил; 2. сафед (тахти шохӣ аз оҷ сохта мешуд)

рахт – 1. коло, асбобу анҷом; 2. чома ва дигар пӯшокворӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Муайян кунед, ки калимаи «**забон**» аз чанд ҳарфу чанд овоз иборат аст.

2. Кадом шеърхоро дар бораи забон аз ёд медонед? Ин шеърро аз ёд кунед.

3. Зарбулмасал ё мақолеро, ки дар он калимаи «**забон**» истифода шуда бошад, ба ёд оред.

4. Таассуроти худро аз таътили тобистона шифоҳӣ (дар синф) ва хаттӣ (дар хона) баён кунед.

2. Ба расмҳо диққат кунед. Муайян намоед, ки нутқи шифоҳӣ кадом асту нутқи хаттӣ кадом. Фарқи байни онҳоро шарҳ диҳед.

НУТҚ

Меғӯем ва мешунавем

Менависем ва мехонем

3. Ба ҷойи нуқтаҳо ҳамсадоҳои мувофиқ гузошта, зарбулмасалу мақолҳоро бинависед.

1. Авва... ҳа...соя ёб, ба...д хо...а гир. 2. Ага... гуфта... сим ас., хо...ӯ...ӣ зар аст. 3. А...ар се...ад забо... до...ӣ, фу...ун не...т. 4. Аё...ро чӣ хо...ат ба баё...? 5. Аз да...лати шо...ӣ ку...мак о... мехӯра...

СУОЛ СУПОРИШ:

1. Ба калимаҳои ҷумлаи аввал суол гузошта, кадом ҳиссаи нутқ будани онҳоро муайян кунед.

2. Мақоли «*Бо сухани ширин мор аз хонааш мебарояд*» чӣ маънӣ дорад?

4. Ба расмҳо диққат карда, аиёи тасвиришударо номбар кунед. Бо он калимаҳо яқҷумлай бинависед.

5. Матнро бодикқат хонда, мазмунаширо нақл кунед.

Занак ба писар либоси мактабӣ пӯшонд ва рӯ ба рӯяш сари по нишаста, ба оғӯш кашида бӯсиду бархоста, «Рафтем» гуфт.

Писарак ҷаҳида аз остона берун баромад ва баргашта:

– Китобҳо монданд, – гуфт.

– Имрӯз бе китоб меравед, бо муаллимҳо ва талабаҳои синфи ёздаҳ шинос мешавед, – фаҳмонд занак.

Писарак завқ карда хандид ва бо даст даҳонашро дошт, ки ҷойи дандони ғалтидааш намоён нашавад.

– Бибичон, гӯед, ҷӣ хел мешавад?

– Равам, худатон мебинед. Сабр кун, як даста гул гирем, ба муаллимаат медиҳӣ. Писарак дар дасти росташ гулдаста ва бо дасти чап дасти бибиашро дошта мерафт. Зудтар ба мактаб расидан мехост.

– Бибичон, ҳоло мактаб дур аст?

– Не, ҳо-о мебинӣ, бачаҳо рафта истодаанд.

Саҳни мактаб хеле оро дода шудааст. Гирдогирд курсӣ гузоштаанд. Дар курсиҳо падару модарон нишастаанд. Онҳо як-як омада, бачаҳояшонро ба муаллим нишон медиҳанд ва гузашта менишинанд. Дар байн талабаҳои синфи даҳ қатор андар қаторанд. Дар рӯ ба рӯи майдон дар паси мизҳои бо алвон пӯшида муаллимон нишастаанд. Дуртар аз онҳо дастаи навозандагон «Занги аввал» ном мусиқиро менавозанд. Муаллимон навмактабиёнро як-як ба саф мемонанд. Онҳо ноороманд.

Сорбон

ЛУҒАТ

алвон – ранг, навъ, матои якранг

СУОЛ ВА СУПОРИШ:

1. Ба матн кадом ном мувофиқ аст?
2. Сархати охиринро навишта, муайян кунед, ки кадом калимаҳо маънои мустақил доранд, кадомашон не.
3. Рӯзи аввали ба мактаб омаданатонро ба хотир оварда метавонед? Мухтасар нақл кунед.

6. Ҷумлаҳоро нависед ва ба имлои калимаҳои ишорашуда диққат диҳед.

1. Забони порсиро **Рӯдакӣ** бо ашъори пурҳикмат, **Фирдавсӣ** бо «**Шохнома**», **Хайём** бо рубоиёт, **Ҳофиз** бо ғазалиёт, **Мавлавӣ** бо «**Маснавии маънавӣ**», **Саъдӣ** бо «**Гулистон**»-у **Ҷомӣ** бо «**Баҳористон**» сиккаи безаволӣ зада. 3-ин рӯ, ҳеч тӯфоне онро маҳв натавонад кард.

Зихӣ, забони ҷовидони ман!

Абдурауф Илёспур

2. **Одина** худро хушбахт ҳис кард, даме ки ӯро ба-рои хунарнамоӣ ба кишварҳои **Шарқ** даъват карданд. Орзуи деринаи ҳофиз ҷомаи амал пӯшид. Ӯ дар **Эрон**, **Афғонистон**, **Покистон**, **Арабистон**, **Ҳиндустон** ва бисёр кишварҳои дигар фалакхонӣ карда, шуҳрати тоҷиконро ба оламиён расонд...

Маҷид Салим

СУОЛ

1. Гуфта метавонед, ки чаро калимаҳои ишорашуда бо ҳарфи калон навишта шудаанд?
2. «**Ҷомаи амал пӯшидан**» чӣ маънӣ дорад?
3. Тоҷикистон ба кишварҳои **Шарқ** дохил мешавад ё ба кишварҳои **Ғарб**?

7. Чистонҳои зеринро хонед ва ҷавоби онҳоро муайян кунед.

Хона пури марворид,
Марвориди кӣ корид?

Хона аз пушти хона
Рӯйи оҳан равона.
Оҳан чӣ гуна оҳан?
Хона чӣ гуна хона?

(Д...н ва қ...а)

Убайд Раҷаб

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Аз рӯйи оҳанг фарқи ҷумлаҳои суолӣ ва хабариро муайян кунед.
2. Дар чистони якум «*хона*» гуфта, чиро дар назар доранд?
3. Шоир чиро ба «*марворид*» монанд кардааст?
4. «*Оҳан*» ишора ба чист?

8. Аз рӯйи расм амали ин шахсонро баён кунед.

9. Сифати калимаҳои зеринро ёфта нависед. Намуна:
дӯст – дӯсти бовафо...

Дӯст, гул, китоб, об, тирамоҳ, ронанда, бародар.

10. Матнро хонед ва ба он ном гузored. Феълҳоро ёфта, шахсу шумора ва замони онҳоро муайян кунед.

Як рӯз як китобчаи барои худам хеле муҳимро дар ин мадраса ба даст даровардам: дар он мадраса мулло Абдулҳаким ном кӯлобӣ буд, ки дар рӯзҳои таътил ба бозори китобрафта, китобчаллобӣ мекард. Рӯзе ӯ чанд китобро аз бозор оварда, дар пеши дарвозаи мадраса ба муллоҳо муҳим ва пурқимат будани онҳоро таъриф карда нишон меод. Дар миёнаи он китобҳо як чӯзӣ барин китобчаи чопи сангин буд, ки ба вай аҳаммият надода, ба каноре монд. Ман онро гирифта кушода дидам. Як китобчаи шеър будааст ба тарзи байтбарак, дар ҳар ҳарфи алифбои араб як ғазал дорад ва ғазалҳояш сода ва раван аст.

Ин китобчаро ман бисёр писандидам. Ба болои ин ки ғазалҳояш ба фаҳми ман наздик буданд, ин китоб маро дар байтбарак ба яроқҳои ғолибшаванда мусаллаҳ мекард.

Садриддин Айни

ЛУҒАТ

мадраса – ҷойи дарсхонӣ, мактаби олии мусалмонӣ
ғазал – як навъи шеъри лирикӣ, ки аз 5-11 байт иборат аст.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шакли дигари баёни калимаи «*писандидам*»-ро бигӯед. Замони ин феълро муайян карда метавонед?
2. Шумо дар синфатон байтбарак мекунад? Чӣ тавр?
3. Нависанда «*яроқҳои ғолибшаванда*» гуфта, чиро дар назар дорад?

11. Матни зеринро хонед ва ба мазмуни он диққат диҳед.

Як қатор чистонҳои халқӣ ба гулҳои гуногуни хушрангу бӯй бахшида шудаанд. Гул рамзи дӯстӣ ва ишқу муҳаббати инсонист. Он ба ҳусну латофати табиати хуррам ҳусну таровати тоза бахшида, машоми ошиқону маъшӯқони дилдодаро

муаттар месозад. Шояд мардум дар баҳорон гулро чида, бӯида, дар сар зада, сипас чистони зеринро офарида бошанд:

Гар даҳонаш во шавад,
Бӯи хуше пайдо шавад. (Гул).

Асадулло Сӯфиев

ЛУҒАТ

машом – димоғ, бинӣ

муаттар – атрнок, хушбӯ

рамз – сухани пӯшида, имо, ишорат

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Даҳ калимаи мураккабе бигӯед, ки яке аз чузъ-хояшон «гул» бошад.
2. Кадом гулҳо номи занонаро ифода мекунанд?
3. Таркиби калимаи «**чистон**»-ро муайян кунед.

12. Ду феълро интихоб карда, онҳоро дар шакли замони гузашта ва оянда тасриф кунед.

Намуна: тасрифи феъли «хондан» дар замони ҳозира

Шахс	Шумора	
	танҳо	чамъ
1.	хонда истодаам	хонда истодаем
2.	хонда истодай	хонда истодаед
3.	хонда истодааст	хонда истодаанд

§ 2. ИБОРА. ЧУМЛА. МУБТАДО ВА ХАБАР

13. Агар калимаҳоро ҷо ба ҷо гузored, ҷумла ташиқл мешавад.

а) Тобистон, мо, расид, охир, ба, таътил.

б) Гулдаста, рӯзи, тақдим, ман, сентябр, кардам, муаллима, якуми, ба.

14. Хонед ва ҷумлаҳоро аз рӯйи оҳанг ва мақсади баёни фикр шарҳ диҳед.

ФАРОҒАТ

Баробари фарорасии таътили тобистона мавсими фароғат пеши назар меояд. Он ҷӣ гуна ва дар кучо мегузарад? Табиист, ки беҳтарин лаҳзаҳои фароғат дар истироҳатгоҳҳои тобистона мегузарад. Барои истироҳат дар фароғатгоҳҳо сол то сол шароит беҳтар мешавад. Масалан, беҳтарин шароит дар истироҳатгоҳи кӯдаконаи «Чайка» дар дараи Варзоб муҳайёст. Он соли 2022-юм 90-сола шуд. Барои ба фароғатгоҳҳо рафтани бачаҳо роҳбарони мактабҳо ғамхорӣ мекунанд. Барои онҳое, ки соли хонишро бо баҳои хубу аъло ба анҷом мерасонанд, инчунин, барои бачаҳои یتим ва оилаҳои камбизоат низ имтиёз ҳаст. Дар фароғатгоҳ саҳару бегоҳ зери садои шайпур ва нақора чунин нидохоро мешунавем: «Бачаҳо, саф кашед!», «Шиори мо: «Барои ҳифзи Ватан доимо тайёрем!»...

Дар фароғатгоҳ бачаҳо бо рақсу сурудхонӣ, оббозӣ, футболу волейбол, теннису шохмотбозӣ машғул шуда, бо шоирону ҳунармандон вохӯриҳо мегузaronанд. Кас аз фароғатгоҳ бо руҳияи болида бармегардад.

Саидҷони Умед

15. Матнро нависед ва ба зери ибораҳои он хат кашед.

ИБНИ СИНО

Ҳама кӯшиши ӯро дар ҷустуҷӯи китоб, иштиёқи ӯро ба мутолиа таъриф мекарданд. Ӯ барои ба даст овардани китоби ба худаш даркорӣ ба ҳар кӯю дар сар мезад, дуру наздик нагуфта мерафт. Китобро, ки дар он замон хеле камчин ва

гарон буд, ба ҳар нарх мехарид, ба ҳар навъе ки бошад, ба даст медаровард. Фақат ба хондан ва шинос шудани рӯякӣ конеъ нашуда, ба навиштаҳои ҳар китоб бо назари танқидӣ менигарист.

Раҳим Ҳошим

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи Ибни Сино чӣ медонед?
2. Маънии «камчин» чист, онро дар маҳалли шумо чӣ мегӯянд?

16. Шеърро қироат кунед ва ибораҳои онро муайян кунед.

ДИЛОРОӢ, ДУШАНБЕ

Ачаб шаҳри дилорой, Душанбе,
Хаёлам зеби дунёй, Душанбе.
Шудам сарсабз дар оғӯши меҳрат,
Чу дил дар синаам ҷойй, Душанбе.
Ба гирдат ҳалқа баста кӯҳсорон,
Туро гардида ҳомию ниғаҳбон.
Ҳамеша то ки бошӣ сабзу хуррам,
Зи дил ҷорӣ намуда чашмасорон.
Ачаб шаҳри дилорой, Душанбе,
Хаёлам зеби дунёй, Душанбе.

Боқӣ Раҳимзода

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мисраъҳо бо кадом оҳанг баён шудаанд?
2. Душанбе чӣ хел шаҳр аст?
3. Кадом рӯз Рӯзи пойтахт аст?
4. Шеърро аз ёд кунед.

17. Аз калимаҳои зерин ибора соzed.

устод	калон
бозор	сахтгир
боғ	баланд
кӯҳ	сермағал
базм	хуррам
мактаб	дӯстӣ

18. Зарбулмасалу мақолҳоро хонда маънии онҳоро бигӯед

1. Аввал андеша, баъд гуфтор.
2. Бингар, ки чӣ мегӯяд, мангар, ки кӣ мегӯяд.
3. Доно донаду пурсад, нодон надонаду напурсад.
4. Забон дар чойи худ истад, забон аст, агар андак бурун ояд, зиён аст.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҷумлаҳо аз чихати сохт дар ин ҳикматҳо чӣ гунаанд?
2. Дар талаффузи калимаҳои «*бино*» (бинои мактаб) ва «*бино*» (одами бино) чӣ тафовутро мушоҳида мекунед?
3. Ҳикматҳоро ҳифз кунед.

II. ОВОШИНОСӢ (ФОНЕТИКА), ИМЛО ВА ТАЛАФФУЗ

§ 3. МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ОВОШИНОСӢ (ФОНЕТИКА)

19. Матнро хонед ва бигӯед, ки дар кадом вақт бештар аз чунин матн истифода мебаранд. Ба имлои ҳарфҳо ва талаффузи овозҳои калимаҳои ишорашуда диққат бидиҳед.

Дӯсти азизам, Сорбон!

Туру ба фарорасии *зодрӯзат* аз тахти дил муборакбод меғӯям. Бароят *сиҳатмандӣ*, *хушбахтӣ* ва *рӯзгори* обод орзу дорам. Бошад, ки умри ҳамешабахор ва рӯзгори ботароват ҳамсафари ҳаётиат гардад!

Дӯстат Шаҳром.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шумо то ин вақт табрикнома навишта будед?
2. Бигӯед, ки дар навиштани матни табрикнома чиро ба назар гирифтани шарт аст.

Мо ҳангоми чизеро ба касе фаҳмондан андешаю фикрамонро ба воситаи **ҷумла** баён мекунем. **Ҷумлаҳо аз калимаҳо, калимаҳо аз ҳичоҳо ва ҳичоҳо аз овозҳо иборатанд.** Масалан, ҷумлаи «*Падарам омаданд*» аз ду калимаи бо ҳам алоқаманд (*падарам, омаданд*) ташкил шудааст. Ин калимаҳо ба ҳичоҳои **па-да-рам о-ма-данд** чудо шуда, овозҳои **п, а, д, а, р, а, м о, м, а, д, а, н, д**-ро дар бар мегиранд.

20. Калимаҳоро бурро хонед. Онҳоро ба ҳичоҳо ва ҳичоҳоро ба овозҳо чудо кунед. Муайян кунед, ки ҳар калима аз чанд ҳичо ва чанд овоз иборат аст.

Даст, даста, гулдаста, модаркалон, навиштан, ҳамсоя, паҳлавон, хок, хона, додар, қадбаланд, кӯча, кӯҳистон, бом, дидан.

Овошиносӣ (фонетика) як соҳаи илми забоншиносӣ буда, *чиҳати овозии нутқро* меомӯзад. **Чиҳати овозии забонро овозҳои нутқ, ҳичо, зада ва оҳанг** ташкил медиҳанд. **Фонетика аз калимаи юнонии *фоне* – овоз** гирифта шудааст. **Имло** қоидаҳои дуруст навиштани калимаҳоро меомӯзад.

21. Калимаҳои ҷуфтро бодикҷат талаффуз карда фаҳмонед, ки онҳо бо кадом овозҳояшон аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

зард – сард	васл – фасл	чой – чой
мард – марг	дор – тор	гӯл – гул
нам – кам	ҳам – хам	шир – шер
шод – шуд	дар – зар	хуб – хоб

22. Аз «Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ» барои овозҳои зерин ҷуфтҳои муносиби калимаҳоро пайдо кунед.

з-с, ж-ш, ғ-х, б-п, ч-ҷ, у-ӯ, а-о Намуна: з-с (*зар – сар*).

23. Ҳар касе, ки бештар калима медонад, дар бози «Сирри ҳарф» ғолиб меояд.

Забони рангину шевои модарии мо калимаҳои аҷоибедорад. Ба онҳо агар як ҳарф илова кунед, ё як ҳарфи онро гиред, маънии дигар ҳосил мешавад. Бовар намекунад? Биёед, якҷоя бозӣ мекунем. Калимаи «себ»-ро мегирем. Пеш аз калима ҳарфи «о» гузорем, «*осеб*» мешавад. Ё худ «*сар*». Пеш аз калима «а» гузорем, «*асар*» мешавад, баъди калима «*сара*». Ку, бинем, бо ин тарз кӣ аз ҳама зиёд чунин калима месозад?

Латофат Кенҷаева

СУПОРИШ

Калимаҳои ишорашударо ба ҳичоҳо ва ҳичохоро ба овозҳо ҷудо кунед.

24. Тезгӯякҳоро бурро талаффуз кунед ва онҳоро нависед.

1. Як мушт писта ба бист мушт писта.
2. Чумчук «чӣ-чӣ» мегӯяд,
Медонӣ, чӣ мегӯяд?
«Дар мактаби чумчукҳо
Ман аълочӣ» – мегӯяд.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Сабаби душвор талаффуз кардани тезгӯякҳои боло дар чист?
2. Ҳарфҳо ва овозҳои тезгӯяки аввалро муайян кунед.

§ 4. ДАСТГОҲИ ГУФТОР ВА ВАЗИФАҲОИ ОН. ОВОЗ ВА ҲАРФ

25. *Аввал овозҳои а, о, и, у, э, ӯ ва баъд овозҳои к, п, т, ч, ъ-ро якҷанд маротиба талаффуз кунед ва зехн монед, ки дар талаффузи онҳо чӣ фарқ ба мушоҳида мерасад.*

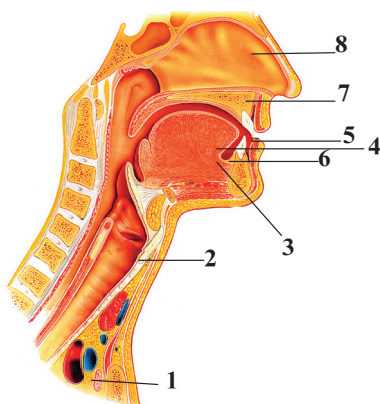
26. *Аз калимаҳои зерин овозҳоеро ёбед, ки дар талаффузи онҳо лабҳо ва забон бештар иштирок кунанд.*

Мактаб, давидан, дору, банд, синф, овоз, фасл, сим, намак, нон, зону, тирамоҳ.

Овозҳо ҳангоми талаффуз дар натиҷаи ҳаракати узвҳои нутқ ҳосил мешаванд.

Ҳамаи узвҳои нутқ: гулу, садопардаҳо, шуш, нойи нафас, коми мулоим бо забонча, ҳалқ, холигии даҳон, забон, лабҳо, дандонҳо, холигии бинӣ (димог) дар якҷоягӣ дастгоҳи гуфторро ташкил мекунанд.

27. *Аз рӯйи расм дастгоҳи гуфторро муайян кунед. 1. шуш; 2. нойи нафас; 3. гулу ва садопардаҳо; 4. холигии даҳон; 5. забон; 6. лабҳо; 7. дандонҳо; 8. холигии бинӣ.*

28. Овозҳои д, б, л, ш, р, с-ро талаффуз кунед ва бигӯед, ки онҳо бо иштироки кадом узвҳои нутқ ҳосил мешаванд.

29. Калимаҳои зеринро хонед ва аз онҳо овозҳоеро, ки ба воситаи лабҳо, забон ва ҳалқ талаффуз мешаванд, муайян кунед.

- 1 Кӯча, пода, ҳавлӣ, харак, бозу;
- 2 Панир, фонус, чанг, чома, шуъла;
- 3 Деҳа, ҳезум, ҳунар, вафо, жола.

30. Шеърро ифоданок хонед ва бигӯед, ки дар талаффузи овозҳои т, к, м, н, д, з, о, а, й, ғ, л кадом узвҳои овозсоз иштирок мекунанд.

ДУОИ ХАЙР

Дуои хайр меҳоҳам, аё модар,
 Дуои хайр меҳоҳам!
 «Ниҳол аз обу Инсон аз дуо ёбад камоли умр»
 Шунидам аз забони ту,
 Дуоям деҳ, набинам то заволи умр.
 Аз он рӯзе, ки худро мешиносам ман,
 Агар болида бошам, аз дуои хайр болидам,
 Агар нолида бошам, бо дарег аз саркашии хеш нолидам.

Ҳақназар Ғоиб

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Аз модар дуои хайр хостани шоир танҳо хоҳиши \bar{u} аст?
2. Чаро мисраи сеюм дар дохили аломати нохунак навишта шудааст? Шарҳ диҳед.
3. Чӣ гуна одамро *саркаш* мегӯянд?

Овозҳоро талаффуз мекунем ва мешунавем. Масалан, мо дар калимаи «*модар*» овозҳои **м, о, д, а, р**-ро талаффуз мекунем.

Овозҳоро бо ҳарфҳо ифода мекунем. Овозҳои калимаи «*модар*»-ро бо воситаи ҳарфҳои **м, о, д, а, р** менависем. Ҳарфҳоро мебинем ва менависем.

**Дар давраҳои қадим хат набуд ва одамон нутқи ши-
фҳои доштанд.**

31. Байтро хонда, калимаҳои онро аз ҷиҳати иштироки овозҳо ва ҳарфҳо шарҳ диҳед.

Хусни хат беҳ зи хусни дилдор аст,
Ҳамчу моҳе, ки дар шаби тор аст.

Миралии Хаттот

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Иштироки кадом пайвандакро дар ин байт мушоҳида мекунед?
2. Маънои ибори «*Моҳи шаби тор*»-ро бигӯед.

32. Миқдори овозу ҳарфҳои калимаҳои зеро муайян кунед. Бигӯед, ки чаро миқдори овозҳо ба миқдори ҳарфҳо баробар нест.

Шахло, гиря, дарё, чоряк, сеяк, Юсуф, Юнус, мебарояд, биёед.

Талаффузи баъзе калимаҳо аз навишташон фарқ мекунад:

<i>талаффуз</i>	<i>навишт</i>
<i>биойёд</i>	<i>биоед</i>
<i>баройёд</i>	<i>бароед</i>
<i>бийойёд</i>	<i>биёед</i>

33. Матнро ифоданок хонед ва аз он ҳарфҳоеро ёбед, ки аз ду овоз таркиб ёфтаанд.

Мерган часта аз мошина фаромаду давида ба ошёнаи дуҷум баромад. Дар даҳлез чашмаш ба як хӯрчини ироқӣ ва як чалаки тахминан даҳлитрӣ афтод. Дар баробари дидани онҳо ҳаяҷонаш пасанда шуд. Дар як почай хӯрчин картошкаю дар як почаш себ. Дари толору ошхона кушодагӣ. Аз ошхона бӯйи пиёздоғ меомад.

Ҷумъа Одина

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Муайян кунед, ки калимаи «*ошёна*» аз чанд ҳарфу чанд овоз иборат аст.

2. *Хӯрчин* чист? Бигӯед, ки онро чӣ тавр истифода мебаранд ва чанд поча дорад?

Ҳарфҳо аломатҳои шартие мебошанд, ки **овозҳоро** ифода мекунанд. **Овозҳоро** дарозу кӯтоҳ, баланду паст талаффуз карда метавонем, аммо **ҳарфҳо** чунин хусусият надоранд. Онҳо хурду калон, чопиву дастӣ мешаванд.

34. Овозҳои а, б, э, с, и, ӯ, у, ф-ро равшан талаффуз кунед ва онҳоро дар сохтани калимаҳо истифода баред.

35. Чанд калимае нависед, ки дар онҳо миқдори овозҳову ҳарфҳо бо ҳам баробар бошанд.

§5. АЛИФБО. ОВОЗҲОИ САДОНОК ВА ҲАМСАДО

Алифбо ва номи ҳарфҳо

чопӣ	Аа	Бб	Вв	Гг	Ғғ	Дд	Ее
дастӣ	<i>Аа</i>	<i>Бб</i>	<i>Вв</i>	<i>Гг</i>	<i>Ғғ</i>	<i>Дд</i>	<i>Ее</i>
номи ҳарф	а	бе	ве	ге	ғе	де	йэ
чопӣ	Ёё	Жж	Зз	Ии	Йй	Йй	Кк
дастӣ	<i>Ёё</i>	<i>Жж</i>	<i>Зз</i>	<i>Ии</i>	<i>Йй</i>	<i>Йй</i>	<i>Кк</i>
номи ҳарф	йо	же	зе	и	й	йот	ка
чопӣ	Ққ	Лл	Мм	Нн	Оо	Пп	Рр
дастӣ	<i>Ққ</i>	<i>Лл</i>	<i>Мм</i>	<i>Нн</i>	<i>Оо</i>	<i>Пп</i>	<i>Рр</i>
номи ҳарф	қе	ле	ме	не	о	пе	ре
чопӣ	Сс	Тт	Уу	Ўў	Фф	Хх	Хх
дастӣ	<i>Сс</i>	<i>Тт</i>	<i>Уу</i>	<i>Ўў</i>	<i>Фф</i>	<i>Хх</i>	<i>Хх</i>
номи ҳарф	се	те	у	ў	фе	хе	хе
чопӣ	Чч	Чч	Шш	Ъъ	Ээ	Юю	Яя
дастӣ	<i>Чч</i>	<i>Чч</i>	<i>Шш</i>	<i>ъ</i>	<i>Ээ</i>	<i>Юю</i>	<i>Яя</i>
номи ҳарф	че	че	ше	сакта	э	йу	йа

Бо тартиби муайян навиштан ва номбар кардани ҳарфҳо **алифбо** ном дорад. Калимаи «**алифбо**» аз номи ҳарфҳои аввали алифбои арабӣ *алиф* ва *бе* ташкил ёфтааст.

Алифбои имрӯзаи тоҷикӣ аз **35 ҳарф** иборат аст. **Калимаҳо** дар луғатҳо, рӯйхатҳо, журнали синф, китоб ва ҳуҷҷаҳои расмӣ аз **рӯйи тартиби ҳарфҳо** навишта мешаванд.

36. Ному насаби адибонро бо роияи тартиби ҳарфҳои алифбои тоҷикӣ нависед.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абушақури Балхӣ, Бадриддини Ҳилолӣ, Сотим Улуғзода, Мирсаид Миршакар, Абдурахмони Ҷомӣ, Муъмин Қаноат, Мирзо Турсунзода, Умари Хайём, Ҳофизии Шерозӣ, Камоли Хучандӣ.

37. Шеърро ифоданок хонед ва калимаҳои онро мувофиқи тартиби алифбо нависед.

Хуштар зи китоб дар ҷаҳон ёре нест,
Дар ғамқадаи замона ғамхоре нест.
Ҳар лаҳза аз ӯ ба гӯшаи танҳои,
Сад роҳате ҳасту ҳаргиз озоре нест.

Абдурахмони Ҷомӣ

ЛУҒАТ

ғамқада – ғамхона, ҳонаи ғам

СУПОРИШ

1. Аз ҷадвали алифбо ҳарфҳои ҳамшакл ва монандро нависед.
2. Шеърро аз ёд кунед.

38. Овозҳои б, о, у, и, д, б, ҷ, а-ро талаффуз кунед ва би-гӯед, ки дар талаффузи кадом овозҳо ҳавои аз шуш бароянда озод мебарояд ва дар талаффузи кадоме ба монеа дучор мешавад.

Вобаста ба тарзи талаффуз овозҳои нутқ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: **садонокҳо ва ҳамсадоҳо.**

39. Шеърро ифоданок қироат кунед. Аз мисраҳои охир ҳарфҳои садонокӯ ҳамсадоро дар сатрҳои алоҳида нависед.

ТОҶИКИСТОН

Офтобат шуълаафшон,
Осмонат ахтаристон.
Ахтари ман дар фазоят.
Тоҷикистон, Тоҷикистон.

Мазраи сарсабзи деҳқон,
Ҳоки зарҳези Зарафшон.
Сарзамини родмардон,
Тоҷикистон, Тоҷикистон.

Кӯххоят сар ба афлок,
Рӯдхоят шӯху бебок.
Мардумат дар мардумӣ тоқ,
Тоҷикистон, Тоҷикистон.

Зери шаҳболи ту растам,
Дил ба дунёи ту бастам.
То ту ҳастӣ, бо ту ҳастам,
Тоҷикистон, Тоҷикистон.

Баҳринисо

ЛУҒАТ

ахтаристон – ситоразор

мазраъ – замини қорам, киштзор

родмард – олиҳиммат, сахӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. «Ахтаристон» аз чанд ҳарфу чанд овоз иборат аст?
2. Мухотабро дар шеър муайян кунед.
3. Шеърро аз ёд кунед.

40. Матнро нависед. Овозҳои садоноку ҳамсадои ҷумлаи аввалро муайян кунед.

Дӯсти азизам, Фараҳноз!

Туро ба муносибати зодрӯзат самимона муборакбод ме-
гӯям. Дар ин рӯзи нек бароят тани сиҳат, дили шод, рӯзгори
обод ва таҳсили хубу аъло таманно дорам.

Бо самимият, Ситора

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чунин матнро чӣ меноманд ва онро кай истифода ме-
баранд?
2. Бо истифода аз ифодаҳои «дар ин рӯзи саид, фирӯз,
тансиҳатӣ, некбахтӣ ва дарозумрӣ» ягон дӯсти наздиқа-
тонро табрик кунед.

**41. Ба ҷойи нуқтаҳо овозҳои мувофиқи садоноку ҳамсадо-
ро гузаред.**

А...р, а...оба, к...ча, за...д, ни...ол, ...дгор, ...одар,
ма...д, х...на, ...иёҳ, ра...д, му...им, о...оз, д...ст, к...д.

**42. Шеърро ифоданок хонед ва нависед. Ба зери овозҳои,
ки ҳангоми талаффузи онҳо ҳаво бе монеа аз шуш мебарояд,
хат кашед.**

Тоҷикистон, сари ҳар санги ту бар ман Ватан аст,
Бари ҳар буттаи хори ту бароям чаман аст.
Заррае некам агар, дарси ту аз бар кардам,
Заррае хубам агар, ҳусни ту мероси ман аст.

Гулрухсор

43. *Аз рӯйи расм нақл тартиб диҳед.*

Садонокҳо овозҳои мебошанд, ки ҳангоми талаффуз ҳавои аз шуш бароянда ба монеа дучор намешавад. Садонокҳо ҳичосоз буда, шаштоанд: **а, и, о, у, э, ӯ**.

Садонокҳо аз якдигар фарқ мекунанд. Дар талаффузи садонокҳои **о, у, ӯ** лабҳо иштирок мекунанд. Садонокҳои **и, э, а** бе иштироки лабҳо талаффуз мешаванд, яъне ғайрилабӣ мебошанд. Даҳон дар талаффузи баъзе садонокҳо (**а, э, о**) кушодатар бошад, дар талаффузи садонокҳои дигар (**и, у, ӯ**) тангтар аст. Ин садонокҳо лабӣ мебошанд.

44. Садонокҳои а-у, э-и, о-у-ро аввал дар алоҳидагӣ, баъд дар таркиби калимаҳои дар-дур, се-сӣ, боз-буз талаффуз намоед. Бигӯед, ки дар талаффузи кадоми онҳо даҳон калонтар кушода мешавад.

45. Матнро бодикқат хонед ва муайян кунед, ки дар он беиштар кадом садонокҳо ба кор рафтаанд.

Падарчони азизам!

Шуморо ба ифтихори Рӯзи Артиши миллӣ самимона шодбош мегӯям. Бароятон дар ин рӯзи фирӯз хушбахтӣ ва сарсабзӣ таманно дорам. Орзумандам, ки ҳамеша неруманду қавӣ ва дар зиндагӣ сарбаланд бошед.

Бо муҳаббати бепоён, фарзандатон Акрам.

23.02.2025

СУОЛ

Рӯзи Артиши миллӣ кадом аст? Барои чӣ онро чашн мегирем?

46. Тез ва бурро хондани тезгӯякро бо риояи талаффузи равшану дарози садонокӣ "ӯ" машқ кунед.

Ҷӯча дар кӯча,

Чӯча дар чӯча.

СУПОРИШ

Калимаҳои тезгӯякро ба ҳичоҳо, ҳичоҳоро ба ҳамсадоҳо ва садонокҳо ҷудо кунед.

47. Овозҳои б, д, г, к, в, ф, л, й, ч, ч-ро дар муқоиса бо овозҳои а, и, у, э талаффуз кунед ва фарқи онҳоро шарҳ диҳед.

Овозҳое, ки дар талаффузи онҳо ҳавои аз шуш бароянда ба монеа дучор мешавад, **ҳамсадо** ном доранд.

Ҳамсадоҳо бисту чортоанд: **б, в, г, ғ, д, ж, з, й, к, қ, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ҳ, ч, ш, ӣ.**

48. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Сархати охирро нависед. Ба зери овозҳои ҳамсадо, ки бо ёриии лабҳо талаффуз мешаванд, хат кашед.

МОДАР

Дарди чонкоҳе домони модарро сахт гирифта, аз зӯрии он аъзои баданаш суп-сурх гаштаву чисмаш ба ларза омада буд. Рӯйи чогаҳ хобида буду хешу ақрабо дар атрофаш. Бидуни нолише дандон ба дандон монда, алорағми дард истодагарӣ мекард. Вале ногоҳ хастаҳолона ба сӯйи дар нигариста, дар андомаш нишони ташвише падида омад ва зӯр зада мекӯшид, ки чизе гӯяд. Назди дар тифли хурдсолаш азми берун баромадан дошт. Модар чӣ мехост, касе намефаҳмид. Пас аз лаҳзае аз ҳуш рафт ӯ.

Баъди кӯшиши зиёди табибон ва ҳазору як дорую дармон модар шифо ёфта, ба по хест. Рӯзе духтари калонияш он лаҳзаҳоро ба ёд оварда, аз модар суол кард:

– Модарчон, ҳамон вақт, ки дарди чонкоҳу беамон доштеду ҳатто ба лаб кушодан маҷолатон набуд, сӯйи дар нигариста, чӣ гуфтан мехостед?

– Ҳа, дар ёдам ҳаст, духтаракам, – посух дод модар, – он вақт ҳис кардам, ки додарчаат аз дар баромадан мехост, вале дар тан танҳо куртаи нимостине дошту берун хунук. Шамол хӯрда, касал шуда, азоб кашиданаш яқин буд. Ман аз ҳамин ҷиҳат ташвиш доштам.

Абдурауф Муродӣ

ЛУҒАТ

ақрабо – хешу табор

алорағми – бар хилофи, баръакси

маҷол – қудрат, қувват

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Овозҳои садонок ва ҳамсадои ҷумлаи аввали матнро шуморед. Гӯед, ки кадоме аз овозҳо бештар истифода шудаанд.

2. Феъли «*суол кард*»-ро боз чӣ тавр баён кардан мумкин аст?

3. Мазмуни байти зеринро шарҳ диҳед:

Чаннат, ки ризои мо дар он аст,
Дар зери кудуми модарон аст.

Дар талаффузи **овозҳои ҳамсадо лабӣ, забон, забонча ва ҳалқ** иштирок мекунанд. Аз ин рӯ, ҳамсадоҳоро ба **лабӣ** – б, п, м, в, ф, **пешизабонӣ** – д, т, з, с, ж, ш, ч, ч, н, л, р, й, г, к, **забончагӣ** – ғ, х, қ ва **ҳалқӣ** – х, ғ, ҷудо мекунанд. Ҳангоми талаффузи овозҳои **м, н** як қисми ҳаво аз холигии бинӣ ба берун мебарояд. Онҳоро **ҳамсадои димоғӣ** низ меноманд.

49. Шеърҳоро хонед ва онҳоро аз ҷиҳати мазмун шарҳ диҳед. Ба зери ҳамсадоҳои димоғӣ хат кашед.

Ватан гар бимирад, шавӣ номурод,
Шавӣ рӯсияҳ дар ҷаҳон умрбод!

Ватан нури чашму ватан обрӯст,
Ватан модар асту зи ҳар ҷӣ накуст.

С. Мирализода

СУПОРИШ

Дар бораи Ватан якҷумлаи бигӯед.

50 Аз ин калимаҳо ҳамсадоҳоро ҷудо кунед ва ба тартиби зайл нависед: лабӣ, пешизабонӣ, байнизабонӣ, бехизабонӣ, забончагӣ, ҳалқӣ.

Зиндагӣ, хонадон, омӯзгор, Тоҷикистон, кӯҳсор, кокул, ҷовидон, муҳаббат, модарҷон, касам, ғусса.

51. Ба яке аз наздиконатон табрикномае навишта, миқдори ҳарф ва овозҳои калимаҳои якҷумлаи онро муайян кунед.

§ 6. ҲАМСАДОҲОИ ЧАРАНГДОР ВА БЕЧАРАНГ

52. *Гӯшхоятонро бо кафи дастхоятон пӯшонда, ҳамсадоҳои б-п, д-т, г-к, ч-ҷ, ғ-х-ро чанд бор равшану бурро талаффуз кунед. Чиро мушоҳида кардед? Бигӯед, ки талаффузи кадом овозҳо шунавотару чарангдортар аст.*

53. *Чуфти калимаҳоро бодикқат талаффуз карда, фарқи онҳоро бигӯед.*

банд – панд	васл – фасл
дор – тор	зард – сард
ганда – канда	чой – чой

Ҳамсадоҳоро аз рӯйи оҳанги садо ва шавшув ба **чарангдору бечаранг** чудо мекунанд.

Ҳамсадоҳои **чарангдор бо лаҳн (оҳанг)** ва ҳамсадоҳои **бечаранг бе лаҳн (оҳанг)** талаффуз мешаванд. Лаҳнро лапиши мураттаби садопардаҳо ба вучуд меорад.

Ҳамсаҳои **чарангдор** сездахтоянд: **б, в, г, ғ, д, ж, з, й, л, м, н, р, ч.**

Ҳамсадоҳои **бечаранг** ёздахтоянд: **к, қ, п, с, т, ф, х, ҳ, ч, ш, ъ.**

Ҷадвали ҳамсадоҳои чарангдору бечаранг

ҳамсадоҳои чарангдор ва чуфти бечаранги онҳо								ҳамсадоҳое, ки чуфт надоранд							
								бечаранг				чарангдор			
б	д	г	ҷ	з	ж	ғ	в	к	х	ъ	р	л	м	н	й
п	т	к	ч	с	ш	х	ф								

54. *Ҳамсадоҳои аввали калимаҳои зеринро бо чуфтҳои чарангдор ё бечарангшон иваз кунед. Намуна: банд – панд...*

банд –	фаҳм –	дор –	сер –
бар –	фасл –	забт –	хор –
бас –	канда –	зар –	хайр –
баст –	коҳ –	зард –	чанг –

55. *Матнро нависед. Ба зери ҳамсадоҳои чарангдор як хат ва ба зери ҳамсадоҳои бечаранг ду хат кашед.*

МАКТАБИ МО

Мактаби мо дар бинои калони сафед ҷой гирифта, синфҳо равшан ва озода, фаршҳо ҳама тахтагин, дар ҳар синф ду қатор партаҳои сиёҳ гузошта шуда буд. Мактаби деҳаи мо, ки дар анбори як дараҷа таъмиршуда ҷой гирифта буд, бо мактаби намунаи Тӯс асло баробар шуда наметавонист. Рӯи ҳавлии калони мактаб ҳамеша об зада рӯфтагӣ, аз байнаш ҷӯи об равон, он тарафи ҷӯй боғ буд. Дар саҳни мактаб мо дарси гимнастика мегузaronдем. Дар боғ бошад, дар вақти танаффус бозӣ мекардем.

Сотим Улугзода

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар талаффузи калимаи «*анбор*» чиро мушоҳида кардед?
2. Ҳамсадоҳои чарангдор ва бечарангро дар матн муайян кунед.
3. Дар бораи мактабатон нақл кунед.

Дар охири баъзе калимаҳои забони тоҷикӣ ҳамсадоҳои чарангдор чун ҷуфти бечарангашон талаффуз мешаванд:

касб (касп)

санчид (санчит)

кабуд (кабут)

калид (калит)

лағад (лағат)

сабад (сабат)

§ 7. ЙОТБАРСАРҲО ВА ИМЛОИ ОНҲО

56. *Калимаҳои зеринро бо нишон додани тарзи талаффузи онҳо дар қавсайн нависед. Намуна: Ёдгор (Йодгор).*

Юсуф, Юнус, Яҳё, Есенин, ёсуман, ятим, ях.

СУПОРИШ

Микдори овозхоро бо ҳарфҳо муқоиса кунед.

Ҳарфҳои *е, ё, ю, я* дар забони тоҷикӣ ду овозро ифода мекунад. Ин овозҳо аз ҳамсадои *й* ва садонокҳои *э, о, у, а* таркиб меёбанд: *й+э, й+о, й+у, й+а*. Ин ҳарфҳоро **йотбарсар** меноманд.

57. Калимаҳои ҳарфи йотбарсардоштаро нависед ва муайян кунед, ки онҳо аз кадом овозҳо таркиб ёфтаанд.

ОБИ ТОЗА

Қисмати зиёди замини сайёраи Заминро об ташкил мекунад. Аммо ҳамаи обҳо барои истеъмол мувофиқ нестанд. Масалан, оби баҳру уқёнусҳоро истеъмол кардан мумкин нест, зеро онҳо моддаҳои кимиёвии зиёд дошта, барои саломатии одам зарароваранд. Одам асосан аз обе, ки аз пиряхҳо ва чашмасорон ҳосил шудаанд, истифода мебарад. Аммо дар миқёси ҷаҳон ин навъи об фаровон нест. Ин аст, ки баъзе кишварҳо аз оби нӯшокӣ танқисӣ мекашанд. Онҳо обро аз кишварҳое, ки оби нӯшокии зиёд доранд, бо нархи гарон харида, барои шустушӯ ва дигар зарурат оби баҳру уқёнусро кор мефармоянд. Оби нӯшокӣ бойигарии бузург аст. Дар сурате ки шумораи одамон сол ба сол меафзояд, эҳтиёткорона истифода бурдани оби тоза зарурати бештар пайдо мекунад.

ЛУҒАТ

танқисӣ – камӣ, норасоӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бигӯед, ки калимаи «*эҳтиёткорона*» аз чанд ҳарфу чанд овоз иборат аст.
2. Барои ҷӣ «*Обро сарфакорона истифода баред*» мегӯянд?
3. Мазмуни ҳикматҳои «*Об рӯшноист*», «*Обу ободонӣ*», «*Обу ҳаёт*»-ро шарҳ диҳед.

§ 8. ИМЛОИ У ВА Ү

58. Калимаҳоро хонед, ба талаффузи овозҳои у ва ӯ зеҳн монед. Бигӯед, ки кадоме аз ин садонокҳо андаке кӯтоҳтар талаффуз мешаваду кадомаш равиантару кашишоктар.

одами гӯл	гули садбарг
дах сӯм	суми асп
ошро хӯрд	Комрон ханӯз хурд аст
ба хондан кӯш	каждумро куш

Садонокҳои "у" ва "ӯ" овозҳои гуногун буда, дар аввал, байн ва охири калима меоянд: *усто, устувор, бузург, дуруст, бону, дору, орзу, олу...; ӯмоч, зӯр, дӯстӣ, обрӯ...*

Фарқи садонокҳои у ва ӯ чунин аст: дар ҳиҷои беада садонокҳои "у" моили ихтисоршавӣ аст, аммо садонокҳои "ӯ" ихтисор намешавад ва равшан талаффуз меёбад. Муқоиса кунед:

Шӯриш	чӯбӣ	кӯза	тӯфон
Шутур	чунон	кушод	курта

59. Зарбулмасалу мақолҳоро хонед ва мазмуни онҳоро шарҳ диҳед. Ба талаффузи калимаҳои «ӯ»-дор бештар диққат диҳед.

1. Оҳанро дар гармиаш мекӯбанд. 2. Давидани гӯсола то каҳдон. 3. Он чӣ гум кардаӣ, маҷӯӣ. 4. Обро бину мӯза каш, хаворо бину ғӯза каш. 5. Илоҷи воқеа пеш аз вуқӯ мебояд. 6. Ангурро хӯру боғашро напурс. 7. Аз дӯст як ишора, аз мо ба сар давидан.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мӯза, гӯза, рӯза... боз чӣ?
2. Калимаи «гӯё»-ро бо тағйири ҷойи зада тарзе талаффуз кунед, ки ду маъноро баён кунед.

60. Матнро бодикқат хонед ва ба ҷойи нуқтаҳо садонокҳои мувофиқро нависед.

Муаллимаи азиз, Раъно Шарифзода!

Шумо ва дар ш...хсияти шумо тамоми аҳли х...надон... тонро ба м...нос...бати ҷашни байн...лмил...ли... Навр...з аз самими дил м...боракб...д мегӯем. Ба шумо танс...ҳатив... сарс...бзӣ ва хона...бод... там...нно дорем.

Бигзор, ин ид дар ҳаёти шумо ва аҳли хонадонатон фир...зӣ ва бар...кат... зиёд ворид намояд!

Ид муборак, муаллимаи азиз!

Бо эҳтиром,
хонандагони синфи 5-а
21.03.2025

СУОЛ

Агар шумо муаллиматонро табрик карданӣ шавед, чӣ мегӯед?

61. Ҷузъи дуҷуми таркиби ҷуфтҳои зерини калимаҳоро ёбед ва нависед. Ба тарзи талаффузи у ва ӯ диққат диҳед.

Намуна: мӯру малах

Мӯру ..., чӯшу..., шабу..., сӯзу ..., чӯбу ..., арӯсу ..., гӯшту ..., дӯғу ..., калӯшу ..., тӯю ..., хариду ..., чӯлу ..., гӯшу ..., шӯру ...

Дар калимаҳои арабӣ пеш аз ҳамсадои "ҳ" ва "ъ" ҳарфи "ӯ" навишта намешавад. Чунончи, дар калимаҳои *буҳтон, бухрон, туҳфа, тавачҷуҳ, зуҳд, сурма, туҳмат, уҳда, шуҳрат* ва дар калимаҳои, ки бо ҳиҷои «муҳ-» ва «муъ-» сар мешаванд, ба мисли *муҳтарам, муҳлат, муҳтоҷ, муътабар, муъмин* ва ғайра.

62. 5 калимае нависед, ки ҳарфи ӯ пеш аз ҳамсадоҳои ҳ ва й омада бошад. Намуна: гурӯҳ, мӯй...

63. Шеърро хонед. Ба оҳанги талаффузи садоноки "ӯ" диққат диҳед.

ОБАКИ ШҶХ

Обаки шҶхе чу тифли беқарор,
Мешитобад аз миёни кҶхсор.
Аз баландӣ меравад гул-гулкунон
ӯ ба мисли кӯдаки ширинзабон.
Бо раҳи пурсанг поён меравад,
Гоҳ ғалтон, гоҳ хезон меравад.
Гӯйӣ, аз чизе гурезон гаштааст,
Дар канори Панҷ пинҳон гаштааст.
Ҷамчу тифле ёд ояд бар сараш,
Медарояд дар канори модараш.

Муъмин Қаноат

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бигӯед, ки дар калимаи «обак» -ак маънои калимаро дигар кардааст ё не.
2. Аз мазмуни шеър кадом манзара ба хотиратон омад?
3. Чаро шоир обро шҶх (обаки шҶх) гуфтааст?

64. Табрикномае нависед, ки дар калимаҳои он овозҳои у ва ӯ зиёд истифода шуда бошанд. Ба мисли муборак, зодруз, туҳфа, обрӯмандӣ, рӯзгор, муаттар ва ғ.

§ 9. ИМЛОИ «И» ВА «Ӣ»

65. Матнро ифоданок хонда, калимаҳои бо ҳарфҳои "и" ва "Ӣ" тамошударо дар ду сутун нависед ва имлои онҳоро дар хотир нигоҳ доред.

САРДОР ВА ДАСТӢРИ ОИЛА

Ман он сол дар оиламон ҳам ба ҷойи падар, ҳам ба ҷойи модар ва ҳам ба ҷойи дастёр кор мекардам. Азбаски акаам ханӯз нимбемор ва додаронам хурдсоли аз беморӣ нав халосшуда буданд, ба ҳеч кор ёрӣ дода наметавонистанд.

Модарам бинобар бемориаш, он сол шиннии тут пухта натавониста, як ҷуволча тутмавиз карда монда буд. Як зани ҳамсоя ба ман аз тутмавиз ҳалвоитар пухтанро ёд дод, ки ҳар ҳафта ду бор ҳалвоитар мепухтам ва ин дар тамоми ҳафта барои мо нонхӯриш мешуд. Ба осие ҷуворӣ бурда, орд карда меовардам. Зани Иброҳимхоҷа ҳар ҳафта зағора пухта медод. Бештарини хӯроки мо он зимистон ҳалвоитари ордиҷуворигӣ бо зағора буд. Ҳафтае як бор шӯрбо ва оши кашк ҳам мекардем. Ман бозоргардӣ, ошпазӣ ва ҷомашӯйӣ мекардам, ҳам чоку пораи либосҳоямонро медӯхтам...

Садриддин Айни

ЛУҒАТ

кашк – оши обакие, ки бо ярма, чав ё ҷуворӣ пухта, дар баъзе маҳалҳо ба он қурут ҳамроҳ мекунад, чаккаи хушккардашуда, қурут

зағора – як навъи нон аз орди ҷуворимакка

шинӣ – ширинӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. «*Беморӣ*» ба кадом суол ҷавоб мешавад? «*Бемор*» чӣ?
2. Шумо бештар ба кадом хунарҳо таваҷҷуҳ доред?
3. Мазмуни зарбулмасали «*Гандум ҳама ҷо, пазанда ҷо-ҷо*»-ро шарҳ диҳед.

66. *Калимаҳоро бурро талаффуз карда, ҷойи задаро бо аломати (') ишора кунед. Ба мавқеи ҳарфи "й" дар калима таваҷҷуҳ кунед.*

Водӣ, бозӣ, дӯстӣ, кӯҳӣ, пастӣ, баландӣ, хушбахтӣ, шолӣ, зиндагӣ, некӣ, сурхӣ, хонагӣ, омӯзгорӣ, нармӣ, тӯтӣ, деҳқонӣ, ширинӣ, озодӣ, ваҳшӣ, даштӣ, деҳқонӣ, зардӣ, дӯзандагӣ, нуриӣ, дастӣ, ободӣ.

Садоноки **и** ду тарзи навишт дорад: **и** ва **ӣ**. Ҳарфи **и** дар мавридҳои зерин навишта мешавад:

а) дар аввал ва мобайни калима: *ин, илм, инсон, давидан, китоб, дирӯз, Амриддин, шохин;*

б) дар охири пешоянд, пайвандак ва ҳиссачаҳо: *ки, чи, аз сабаби, ҳангоми, мисли, балки, азбаски, кошки, вақте ки, зеро ки;*

в) дар охири калимаи муайяншаванда чун бандаки изофӣ: *забони модарӣ, китоби шавқовар, хонаи калон.*

Бандаки изофӣ бе зада талаффуз мешавад.

Ҳарфи **ӣ** танҳо дар охири калима ва дар мавридҳои зерин навишта мешавад:

а) дар охири калимаҳои решагӣ: *моҳӣ, тутӣ, олӣ, водӣ, шолӣ;*

б) ҳамчун пасванд дар охири исмҳои сохта ва сифатҳои нисбӣ: *кӯҳӣ, бадӣ, зебой;*

в) ҳамчун бандаки феълӣ: *рафтӣ, навиштӣ* ва бандаки хабарии шахси дуҷуми шумораи танҳо: *рафтаӣ, нозанинӣ.*

67. Шеърро хонед ва вазифаи ҳарфҳои "и" ва "ӣ"-ро дар калимаю ибораҳои ишорашуда шарҳ диҳед.

МОДАРИ ЧОНАМ

Шуҳрату шонам,
Пораи чонам,
Набзи замонам,
Фаҳри чаҳонам,
Модари чонам,
Модари чонам.

Ахтари мой,
Гавҳари мой,
Сарвари мой,
Ёвари мой,

Модари чонам,
Модари чонам.
Рамзи баҳорӣ,
Зеби диёрӣ,
Сулҳшиорӣ,
Муъҷизакорӣ.

Модари чонам,
Модари чонам.

С. Мирализода

ЛУҒАТ

ахтар – ситора, иқбол

гавҳар – марворид, санги қиматбаҳо

ёвар – ёридиҳанда, мададгор

СУПОРИШ

Шеърро маънидод ва аз ёд кунед.

68. Калимаҳоро, ки дар онҳо «й» ҳамчун пасванд истифода шудааст, ҷудо кунед.

Шодӣ, қаҳрамонӣ, некӣ, хунукӣ, алафдаравӣ, баландӣ, хиштрезӣ, моҳӣ, далерӣ, шолӣ, танҳой, шиноварӣ, омӯзгорӣ, доимӣ, нодонӣ, ватандӯстӣ.

69. Даҳ калимае созад, ки ҳарфи "й" дар онҳо чун бандаки феълӣ ва хабарӣ омада бошад.

Дар охири баъзе калимаҳо ҳарфи "й" навишта шавад ҳам, зада намегирад. Чунончи:

Ту шоирӣ. Шоирӣ хунари ҳар кас нест.

Ту деҳқонӣ. Деҳқонӣ касби пурбаракат аст.

Дар калимаҳои сутуни якум "й" ҳамчун бандаки хабарӣ бе зада талаффуз мешавад. Дар калимаҳои сутуни дуюм "й" пасванд аст ва заданок талаффуз мешавад.

70. Дар байти зерин тарзи талаффузи калимаи «мардӣ»-ро дар ҳарду мисраъ шарҳ диҳед.

Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.

Рӯдакӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Калимаи «*фитода*» чӣ маънӣ дорад?
2. Шеърро бе ғалат ва бурро хонда, маънояшро бигӯед.

71. Ибораҳои ҳарду сутунро хонда, фарқи калимаҳои ишорашударо аз ҷиҳати имло (навишти) ва талаффуз бигӯед.

1. Кори синфӣ	Синфи калон
2. Рӯзномаи деворӣ	Девори баланд
3. Қувваи дӯстӣ	Дӯсти ман

72. Аз калимаҳо ба воситаи бандаки изофӣ (-и) ибораҳои ду-секалимаӣ созед ва ба талаффузу навишти бандаки изофӣ зеҳн монед.

Намуна: гули сурх, гули сурхи хушбӯй.

Писар, вазифа, хона, мард, модар, ватан, синф, дандон, тут, курта, қалам, Фотима, Ҷамшед, дил, боғ, раҳ, асар, шаҳр, дарё, ҷумхурӣ, ноҳия.

Бандаки изофӣ (-и) зада намегирад ва ба ҷойи он ҳарфи "ӣ" навиштан хатост. Ҳангоми калимасозӣ "ӣ" ба "и" иваз мешавад.

<i>бозӣ – бозича</i>	<i>дӯстӣ – дӯстии ягона</i>
<i>бибӣ – бибиҷон</i>	<i>ҳавлӣ – ҳавлиамон</i>

Ба ҷадвали зерин диққат диҳед ва мушоҳидаатонро баён кунед.

навишти калима	талаффузи калима
афзоиш	афзойиш
доим	дойим
фармоиш	фармойиш

73. Ба ҷойи нуқтаҳо ҳарфҳои "и" ва "ӣ"-ро гузошта, матни табрикномаро нависед.

Муаллимаи азизу меҳрубон!

Рӯз... Дониш, рӯзи якум... сол... нав... таҳсилро бароя-тон муборакбод менамоем. Умедвор... сиҳатманд..., хуш-бахт... ва сарбаландии ҳамешаги... шумоем. Дар соли нави

таҳсил ба шумо неру... нав... кор..., фароғати беинтиҳои
зиндаг... ва р...зқи фаровон орзу менамоем.

Аз забони шоир мегӯем:

Сано бар қалби чӯшони муаллим,
Ба паймону ба эҳсони муаллим.
Чу субҳи босафо бинам ҳамеша
Руҳи тобону хандони муаллим.

*Бо эҳтиром,
шогирдонатон Сарвиноз ва Рустам.
1.09.2024*

СУПОРИШ

Шеърро аз ёд кунед.

§ 10. ИМЛОИ "Э" ВА "Е"

74. Калимаҳоро нависед. Ба талаффузи овозҳои "е" ва "э" таваҷҷуҳ карда, фарқи талаффуз ва мавриди истифодаи онҳоро шарҳ диҳед.

Себ, беда, шанбе, се, эзоҳ, элак, эҳтиёт, эълон, эҳсон, деҳқон, сер, шер, эҳтиром, меҳр, сеҳр, деҳқон.

Садоноки "э" дар аввали калимаҳо навишта мешавад:
эшон, эълон, эзид, элак, Эрач, эҳсос, эҷод...

1. Дар забони тоҷикӣ ҳарфи "э" дар баъзе ҳолатҳо ба шакли "е" навишта мешавад: *дар мобайн: себ, дер, шер, бемор* ва *дар охири калима: се, шанбе, касе, боре.*

2. Дар баъзе калимаҳои иқтибосӣ ҳарфҳои "э" ва "е" дар аввал ва дохили калима низ меоянд: *Ереван, Есенин, дуэт, аэропорт.*

3. Ҳарфи "е" пас аз садонокҳо йотбарсар (**йе**) талаффуз карда мешавад:

навишт	талаффуз
моҳие	моҳийе
олуе	олуйе
доруе	доруйе

75. *Шеърро ифоданок хонед ва мазмунаширо нақл кунед. Имло ва талаффузи калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед.*

БАРДОР НИҚОБ

Эй Шамс, зи рӯи шаб бардор ниқоб имрӯз,
Эй субҳи **саҳархезон**, боре бишитоб имрӯз.
Аз мӯрии ин зулмат як панҷаи нур афшон,
Эй лутфи Худо, **боре** бар мо ту битоб имрӯз.
Ин зиндагии чун шаб шояд ки саҳар гардад,
Хуршедсифат бархез аз бистари хоб имрӯз.
Эй миллати раҳбаста, оинаи бишкаста,
Сад **резаи** аксатро бардору биёб имрӯз...

Камол Насрулло

ЛУҒАТ

Шамс – Офтоб, Хуршед

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. «*Поёни шаби сияҳ сафед аст*» чӣ маънӣ дорад?
2. Фарқи талаффузи "е"-ро дар калимаҳои «*меравем*» ва «*меоем*» шарҳ диҳед.
3. Бо калимаҳои «*эҳтиром, эҳсон, беназир, мекунем*» табрикнома нависед.

§ 11. ИМЛОИ ҲАРФИ «Ъ»

76. *Ба талаффуз ва навишти калимаҳои «ъ»-дор зехн монед. Бигӯед, ки аз набудани ин ҳарф дар калимаҳо чӣ тағйироте ба амал меояд?*

1. **Санъату** маҳорати Мирзо Турсунзода аз шеър ба **шеър** такомул меёбад. (*Ю. Бобоев*). 2. Пайраҳаи байни теппаҳо аввал рӯ ба боло мерафт, **баъд** ба поён майл кард. (*Ҷ. Иқромӣ*). 3. **Аълам** дар ҳаяҷон афтод ва баъд аз қадаре ором гирифтани ӯ аз ман пурсид. (*С. Айни*). 4. Вай одат кардааст, ки ҳар **навъ** карда, ҳамеша ва дар ҳама ҷо гапи худро гузаронад... (*Ф. Ниёзӣ*).

Ҳарфи "ъ" дар забони тоҷикӣ талаффузи сабуки овозӣ дошта, ду вазифаро иҷро мекунад:

1. Ҳамсадои ҳалқиро ишора мекунад: *аъло, раъд, маъ-руф, нафъ*.

2. Дар баъзе калимаҳо барои ҷудо кардани ҳиҷоҳо хизмат мекунад: *санъ-ат, машъ-ал, масъ-ул*.

Дар байни ҳамсадо ва садонок ояд, дар навишт нигоҳ дошта мешавад: *байъи кор, ҷамъи мардум, рафъи мушкилот, навъи харбуза, шамъу парвона, табъу наишр*.

Ғайр аз калимаҳои *фаъол* ва *таъйин* дар байни ду садонок ҳарфи **ъ** навишта намешавад: *мавзуъ – мавзуи дарс, тулуъ – тулуи офтоб, манбаъ – манбаи дониш*.

77. Нависед. Вазифа ва мавридҳои истифодаи ҳарфи «ъ»-ро шарҳ диҳед.

а) навъ – нав	б) инъикос	в) мисраъ – мисраъҳои шеър
аъло – ало	баръакс	шамъ – шамъу парвона
баъд – бад	анъана	тулуъ – тулуи офтоб
шеър – шер	инъом	шуруъ – шуруи кор
шуъла – шӯла	масъуда	мавзуъ – мавзуи дарс

78. Ба ҷойи нуқтаҳо ҳарфҳои даркориро гузored. Онҳоро дуруст талаффуз кунед.

ба...д – бад	ма...данӣ – маданӣ
да...во – даво	ра...д – рад
сур...ат – сурат	ман... – ман

79. Ҷумлаҳоро нависед ва калимаҳои онро, ки ҳарфи «ъ» до-ранд, ба ҳиссаҳо ҷудо кунед.

1. Саъдии Шерозӣ муаллифи асарҳои «Бӯстон» ва «Гулистон» мебошад. 2. Падарам котиби масъули рӯзномаи вилоятист. 3. Аввал андеша, баъд гуфтор. 4. Раъно аълохони синфи мост. 5. Маънои калимаи «инъом» – *тӯҳфа, армуғон, ҳадия* аст. 6. Ваъда додӣ, вафо кун. 7. Баъзан як қадам ё амали қатъӣ тақдире сарнавишти инсонро ҳал мекунад.

§ 12. ХОДИСАҲОИ ФОНЕТИКӢ (ОВОӢ)

Нутқи мо мисли занҷири овозӣ буда, дар он овозҳо чун ҳалқаҳо ба ҳам пайвастанд. Ин чунин маънӣ дорад, ки дар калима талаффузи як овоз ба охир нарасида, дастгоҳи гуфтори мо барои талаффузи овози дигар омода мешавад. Дар натиҷа **овозҳои ҳампахлу (ҳамсоя)** ба тағйироти гуногун дучор мешаванд, ки мо онҳоро **ҳодисаҳои фонетикӣ (овоӣ)** меномем.

80. *Чуфти калимаҳои қуфл – кулф, кифт – китф, сурфа – суфра, маҳсӣ – масҳӣ-ро талаффуз карда, муайян кунед, ки кадоме аз онҳо осон ва кадомашон душворталаффузанд.*

Чойивазкунӣ хоси ҳамсадоҳо буда, ҳодисаи овозиест, ки барои осон шудани талаффуз ду овози ҳампахлу чой иваз мекунад. Чунончи, дар калимаи **китф (кифт)** овози «т» ба «ф», дар калимаи **кулф (қуфл)** овози «л» ба «ф» чой иваз кардаанд. Навишти ҳарду шакли ин калимаҳо аз рӯи қоидаи имло дуруст аст.

СУПОРИШ

Баъзан калимаи «**ҳалво**»-ро бо *ҳавло*, «**дарё**»-ро бо *дайро*, «**чумъа**»-ро бо *чуъма*, «**чамъ**»-ро ба *чаъм* иваз мекунад. Бо истифодаи фарҳанги имло навишти дурусти ин калимаҳо муайян кунед.

Овозҳои нутқ аз ягон ҷиҳат ба ҳамдигар монанд мешаванд. Масалан, дар таркиби овозии «**нб**» дар калимаҳои *шанбе, занбӯр, занбар* ҳамсадои лабии «**б**» ҳамсадои нешизабонии «**н**»-ро ба худ монанд мекунад. Яъне дар талаффуз зери таъсири ҳамсадои лабии «**б**» ҳамсадои «**н**» бо ҳамсадои лабии «**м**» иваз мешавад: *анбур – амбур*. Аз рӯи қоидаи имло ин гуна калимаҳо бо ҳарфи «**н**» навишта мешаванд.

Инро дар забон монандшавии овозҳо мегӯянд.

81. Калимаҳоро нависед. Ба тарзи талаффузи онҳо диққат кунед, фарқи талаффузи онҳоро аз навишт шарҳ диҳед.

Занбӯр, занбар, чанбар, шанбе, ҷунбидан, сунбула, анбӯх, танбал, анбор, дунбол, дунбул, танбех, танбӯр.

ЛУҒАТ

дунбул – донаи ғалла, ки ҳанӯз напухтааст.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Калимаҳои «танбӯр» ва «дунбул»-ро талаффуз кунед. Чиро мушоҳида кардед?
2. Бо истифодаи чунин калимаҳо 4 ҷумла нависед.

§ 13. ИМЛОИ ҲАМСАДОҲОИ «Д», «Т», «Ҳ»

82. Нависед, ба талаффуз ва имлои калимаҳо зеҳн монед.

Пагоҳ, бегоҳ, зардча, даҳ, баъдтар, Сафармоҳ, бистсола, деҳ, хиштгар, кордча.

Ҳамсадоҳои «д», «т», «ҳ» дар баъзе калимаҳо равшан ё тамоман талаффуз намешаванд. Масалан, дар калимаи **баландтар** ҳамсадои «д» ва дар калимаи **пасттар** ҳамсадои «т»-и дувум талаффуз намешаванд ва зӯр зада талаффуз кардани онҳо низ шарт нест.

83. Ба талаффузи калимаҳои баландтар, пасттар, бегоҳ, роҳ зеҳн монед ва онҳоро ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо кунед. Талаффузи баландтар – баландӣ, пасттар – пастӣ, бегоҳ – бегоҳӣ, роҳ – роҳӣ-ро муқоиса карда бигӯед, ки дар қадом калимаҳо ҳамсадоҳои д, т, ҳ равшан талаффуз мешаванд.

84. Шеърҳоро нависед, дар зери ҳамсадоҳои талаффузнашаванда хат кашед.

1. Ба пирони забун кун дастгирӣ,
Ки дар пирӣ бидонӣ қадри пирӣ.

Носири Хусрав

2. Касе, к-ӯ боварии халқро арзанда мегардад,
Ба ҳар кас дӯстрӯ, ҳар хонаро зебанда мегардад.

Мирзо Турсунзода

3. Агар хоҳӣ накухоҳӣ, наку бош,
Ҳамеша росткору ростгӯ бош.

Хусрави Деҳлавӣ

ЛУҒАТ

забун – нотафон, сусти, заиф

СУПОРИШ

Мазмуни байтҳоро шарҳ диҳед ва онҳоро аз ёд кунед.

§ 14. ИМЛОИ ҲАМСАДОҲОИ ШАДДА (ТАКРОР) ДАР КАЛИМА

85. Нависед, ба талаффуз ва имлои калимаҳо диққат диҳед.

Аввал, албатта, аммо, ғалла, ғусса, диққат, қассоб, кут-тӣ, шадда, Макка, муаллиф, мунаҷҷим, табассум, муаллим, мураббӣ, таваккал, хаттот.

ЛУҒАТ

мунаҷҷим – ситорашинос

хаттот – хушнавис

Дар баъзе калимаҳои решагӣ (сода) як ҳамсадо ду бор такрор меёбад: **қувва, латта, ташиаккур.**

Пайиҳам омадани ду ҳамсадои якхела ва бошиддат талаффуз ёфтани онҳоро **ташидид** меноманд: **муддат, рассом, албатта, ҳаммом, арра, барра.**

Ташдиди таърихии ҳамсадоҳои анҷоми калимаҳои иқтибосии арабии навъи **дур, син, фан, кул, хат, ҳад** ва ғ. дар калимасозию калимабандӣ дубора барқарор мешавад: **кулли мардум, дурри ноёб, синну сол, кори хаттӣ...**

Агар «йот» ташдид гирад, бо ҳарфи йотбарсар якҷоя навишта мешавад: **айём, тайёр, муҳайё...**

Талаффуз ва имлои калимаҳоро дар хотир нигоҳ доред.

тилло	тонна	пур – пурра
таваллуд	килограмм	маҳал – маҳаллӣ
мубаддал	фонограмма	фан – фанни забон
арра	грамматика	хат – кори хаттӣ
маҳалла	троллейбус	зид – бар зидди
мураккаб	миллиард	рад – раддия, радду бадал

Калимаҳои ташдиддорро шиноختан лозим аст. Масалан, дар гурӯҳи калимаҳои **росттар**, **ёддошт**, **кайҳоннавард** такрори ҳарф нест. Калимаи **росттар** аз решаи «*рост*» ва пасванди «*-тар*», **ёддошт** аз ду реша: «*ёд*» ва «*дошт*», **кайҳоннавард** низ ҳамин хел, аз ду реша «*кайҳон*» ва «*навард*» иборатанд. Ташдид доштан хоси калимаҳои решагӣ (сода) аст.

86. Нависед ва имлои калимаҳои ишорашударо дар муқои-са шарҳ диҳед.

1. Ба рафтани хоҳарам зид ҳастам .	1. Вай бар зидди душманон қаҳрамонона мубориза бурд.
2. Масъаларо тез ҳал кардам.	2. Дар ҳалли масъала душворӣ нақшидам.
3. Ба ман ин фан маъқул аст.	3. Фанни математика бағоят шавқовар аст.
4. Наргис хат менависад.	4. Ҷ кори хаттиро нағз иҷро кард.

Калимаҳои **зинат**, **қимат**, **қиса**-ро нодуруст ташдиднок талаффуз мекунанд. Садоноки «*и*»-и ин калимаҳо андаке кашидатару дарозтар талаффуз шавад, ташдид барҳам меҳӯрад: **зи:нат**, **қи:мат**, **қи:са**.

ИНҲОРО ДАР ХОТИР ГИРЕД:

шакли дуруст	шакли нодуруст
авом	аввом
ақаллан	аққалан
гоҳо	гоҳҳо
зинат	зиннат
киса	кисса
қимат	қиммат
маза	мазза
одӣ	оддӣ

87. Талаффузи калимаҳои ҳарду сутунро муқоиса кунед.

хуррам	дара
палла	лола
ҳаммом	камон
қувват	навад
шаффоф	сафо
лаззат	тоза

88. Ба талаффуз ва имлои исмҳои хос зеҳн монда, онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо кунед: номҳои одамон ва номҳои ҷуғрофӣ.

Аббос, Бадриддин, Байтулмуқаддас, Ҷалолоддин, Фаттоҳ, Зиддӣ, Муслиҳиддин, Калкутта, Лиссабон, Хайём, Фаррух, Мовароуннаҳр, Садриддин, Зебуннисо.

89. Калимаву ибора ва таркибҳои зеринро дар ҷумлаҳо истифода баред.

пур	ҷумлаи пурра
хат	кори хаттӣ
син	синну сол
зид	бар зидди душманон

§ 15. ҲИЧО ВА ХЕЛҲОИ ОН

90. Ин байтро навишта, маънояширо бигӯед. Калимаҳоро ба ҳичоҳо ҷудо кунед.

*Косаи чинӣ, ки садо мекунад,
Худ сифати хеш адо мекунад.*

Саъдии Шерозӣ

Калимаҳо дар талаффуз ба ҳиссаҳо ҷудо мешаванд. Масалан, калимаи «**ТОБИСТОН**» ба ҳиссаҳои **то-бис-тон** ҷудо мешавад. Чунин ҳиссаҳои калима **ҲИЧО** ном доранд.

91. Калимаҳоро ба воситаи аломати нимтире (-) ба ҳиссаҳо ҷудо кунед. Бигӯед, ки онҳо аз кадом овозҳо иборатанд.

Хонанда, бисёр, модаркалон, қадбаланд, дусад, баъзе, шукуфтани, ҷавонмардӣ, афсона, қисса, Умеда, Рустам.

92. Матро бодикқат хонда, хулосаатонро нависед. Калимаҳои ҷумлаи якумро ба ҳичоҳо ҷудо кунед.

Чашмони Далер хушнудона дурахшиданд. Ӯ аз шодӣ дар курта нағунчида ишора мекард, ки дидед, муаллим чӣ гуфт. Охир, ӯ ба дурахши чашм, чунбиши лабу ҳаракати дасту панҷаи одамон эътимод дошт, мақсад, дилу нияти онҳоро танҳо аз ҳамин чизҳо хонда метавонист. Мо низ андешаи ӯро дар бораи худамон аз рӯйи киёфа, ифодаи лабу бозии ангушт ва садоҳои гунгонааш дарк мекардем. Агар Далер ба касе ишора карда “воҳ” мегуфт, ин фоли нек буд, яъне инсони хуб аст. Мабодо чехрааш турш мешуду аз лабонаш калимаи “парт” мебаромад ё бедимоғ сӯйи гунаҳгор даст меафшонд, ин маънои онро дошт, ки бачаи бад асту ба вай гап задан хайф. Дар ин ҳолат “бачаи бад” аз алам кафад ҳам, барои инкори фикри Далер ба хотири сафед кардани худ ҳарфе намезад, зеро ин фоида надошт. Охир дар ин хо-

лат Далер оташин гашта, лабонаш ба чунбишу чашмонаш ба бозӣ ва дастонаш калобасон ба гардиш омада, чанд гуноҳи дигари “бачаи бад”-ро фош месохт.

Абдулҳамид Самад

ЛУҒАТ

калобасон – 1. тўбчаи ресмон, ресмони хом, ки аз дук ба чарха мепечанд, калофа; 2. чархи ресмонресӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Миқдори ҳичоҳоро дар калимаҳои «даст» ва «алам» муайян кунед.

2. Мазмуни ифодаи «аз алам кафад ҳам»-ро шарҳ бидиҳед.

3. Бо одамони безабон чӣ тавр муносибат кардан лозим аст?

Садонокҳо воситаи асосии ҳичосозанд. Онҳо алоҳида ё якҷоя бо ҳамсадоҳо хелҳои ҳичоро месозанд. Бинобар ин, дар забони тоҷикӣ *миқдори ҳичоҳои калима ба миқдори садонокҳои он баробар аст.*

93. Пандҳои зеринро хонед ва ба мазмуни онҳо диққат диҳед. Калимаҳои онро ба ҳичоҳо ҷудо кунед.

1. Шунидан кай бувад монанди дидан. 2. Асои пир ба ҷойи пир. 3. Некиро завол нест. 4. Салом аз хурду калом аз калон. 5. Пур дону кам гӯй.

Ҳичо хелҳои гуногун дорад. Агар ҳичо **бо садонок** тамом шавад (*бо-бо, хо-ла, до-но*), **ҳичои** кушода ва агар бо **ҳамсадо** тамом шавад (*сад-барг, ан-гушт, мак-таб*), **ҳичои баста** аст.

*94. Матнро хонед. Калимаҳои шиорашударо ба ҳичоҳо
чудо кунед ва хелҳои ҳичоҳоро муайян созед.*

ҲАЁТИ ДЕҲОТ

Очаву бача дар як коса шир нон реза карда хӯрданд. Сипас вай кӯрпаро берун баровард... Либосҳои **ношустаро** дар айвон ғун овард. Як ғарам шуд. Се роҳ ду сатил ба даст об овард. Обро оварда ба **тағора** мерехту боз рафта об меовард. **Хезум** шикаст, алов даргиронд, об андохта тар кард ва аз болояш собуни ордак пошид. Радиочаи айвон **бетанаффус** гап мезад. Ҳоло кадом шахсе бо овози **баланд** ва начандон форама ба маданияти деҳот айб мегирифт. «Сатҳи маданият дар деҳот аз талаботи рӯз хеле қафо мондааст, – мегуфт ӯ. – Мардум нисбат ба маданияти **рӯзгорашон** хеле **бепарво** хастанд. Ҳавлиҳо хеле бенуранд. Ашёҳо дар рӯйи хавлиҳо **бетартиб** партофта шудаанд. Пастии **маданияти** деҳот дар ғамхорӣ ба **бачаҳо** хеле равшан зоҳир мешавад. Ақаллан дилашон намешавад, ки барои дарс тайёр кардани **фарзандони** худашон мизу курсӣ харанд».

Ўрун Кӯҳзод

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро миқдори ҳиҷоҳо дар калимаҳои «*бача*» ва «*хурд*» фарқ мекунад?

2. Муайян кунед, ки дар кадоме аз ин калимаҳо ташдид ҳаст: *бетанаффус, мондааст, шудаанд, оббозӣ, муҳаббат*.

3. Оё шумо ба тартиб ва тозагии хона ва синфатон диққат медиҳед?

4. Дар хона ба муносибати зодрӯзи додарчаатон табрикнома нависед, калимаҳои ҷумлаи аввалро ба ҳиҷоҳо ҷудо намоед.

§ 16. БА САТРИ ДИГАР КҶЧОНДАНИ ҲИССАИ КАЛИМА

95. Калимаҳоро аз рӯйи ба сатри дигар кӯчондан ба ҳиссаҳо ҷудо карда нависед. Намуна: омӯз-гор, аро-ба.

Омӯзгор, ароба, масъала, баъдтар, таваллуд, аввал, муваффақият, қадбаланд, Дилафрӯз, бародар, тобистон, ариза, сандуқча, китобхона, Шаҳзода.

Ба сатри дигар кӯчондани ҳиссаи калима аз рӯйи қоидаи зер воқеъ мешавад:

1. Ҳангоми кӯчондани ҳиссаи калима яклухтии ҳиҷо нигоҳ дошта мешавад: *бод-бон, ба-ро-дар, дӯс-тӣ, та-бас-сум, лаъ-лӣ.*

2. Як ҳарф ҳиҷоро ташкил кунад ҳам, ба сатри дигар кӯчонда намешавад: *а-роба не, балки аро-ба, о-ромӣ не, балки оро-мӣ.*

Дар мавриде ки садонок пеш аз ҳарфи сакта (ъ) биёяд, ҳиҷои дуҷуми он ба сатри дигар кӯчонда мешавад: *аъ-ло, эъ-лон.*

96. Чистонҳоро бодиққат хонед ва ба ҷавоби онҳо аҳамият диҳед. Калимаҳои ишиорашударо аз рӯйи яклухтии ҳиҷо (аз як сатр ба сатри дигар гузарондан) ба ҳиссаҳо ҷудо кунед.

Ачаб як шиша, ки дорад ду ранг об,
Надорад вай ба **гармию** хунук тоб:
Бибандад ях зи сармои зимистон,
Ҳам аз **гармии** оташҳои сӯзон. (*Тухми мург*)

Миёни «а» ва «р» се ҳарфи дигар
Бимонӣ, мехӯрӣ ду **меваи** тар. (*Ангур ва анҷир*)

Ҳаст як паҳлавони ғулғуланок,
Оҳанинҷисму оҳанинпӯшок.
Асп нею ба тохтан чаққон,
Ҳам шутур нею лек боркашон.
Гов нею замин меронад,
Чист номаш? Канӣ, кӣ медонад? (*Трактор*)

Аспе дорам беозор,
Хушсурату хушрафтор.
Монда намешавад ҳеч,
Доим ба гаштан **тайёр.**
Хӯрокаш обу бензин,
Поҳош **бошанд** аз резин. (*Автомобил*)

97. Калимаҳоро аввал аз рӯйи иштироки садонокҳо, баъд аз рӯйи аз як сатр ба сатри дигар кӯчондан ба ҳичоҳо ҷудо кунед. Намуна: О-ри-ё-но; Ориё-но.

Паранда, тирамоҳ, сӯзан, садаф, сӯхтор, азоб, дору, бурёкӯбон, деҳқонӣ, тағйир, обёрӣ, Сайёра, Мухайё, дил-сӯзӣ, хубӣ, овардан, Осиё, Ориёно, биё, оро.

СУПОРИШ

1. Миқдори ҳарф ва овозҳоро дар калимаи «*Мухайё*» муайян кунед. Маънои ин калимаро ба хотир оред ва бо он як ҷумла тартиб диҳед.

2. Бо истифодаи калимаҳои боло ҷумла тартиб диҳед.

§ 17. ЗАДА ВА МАВҚЕИ ОН ДАР КАЛИМА

98. *Ибора ва ҷумлаҳоро нависед. Бигӯед, ки талаффузи калимаҳои «бозгашт, гузашт, сӯзон» аз ҳам чӣ фарқ доранд ва кадом ҳиҷои ин калимаҳо равшантар талаффуз карда мешавад.*

Ў бозгашт.	бозгашти мо
Ў аз ин ҷо гузашт.	гузашти рӯзгор
Алафро сӯзон.	офтоби сӯзон

Равшантару саҳттар садо додани яке аз ҳиҷоҳои калимаро **зада** меноманд. Дар таҳлил ҳиҷои заданок ба воситаи аломати (´) нишон дода мешавад: *хона́, дӣрӯз, о́мад, фӯромад, дусáд, хонда́н.*

99. *Шеърро бурро ва ифоданок хонед. Ҷойи задаро дар калимаҳо нишон диҳед.*

Намуна: кӯзагар – зада дар ҳиҷои охир.

Бар корғахи кӯзагаре рафтам дӯш,
Дидам ду ҳазор кӯза гӯёву хамӯш.
Ногоҳ яке кӯза баровард хурӯш:
«Ку кӯзагару кӯзахару кӯзафурӯш?»

Умари Хайём

СУПОРИШ

Калимаҳои ҳамрешаи рубоиро ёбед.

Дар забони тоҷикӣ **зада** бештар дар ҳиҷои охири калимаҳо меояд: *сахро́, донишҷӯ́, сафед, қадбаланд, мардона́, берун, оҳиста́ ...*

Дар шаклҳои тасрифии феъл, баъзе ҷонишинҳо, зарфҳо, пайвандаку ҳиссаҷаҳо **зада** дар ҳиҷои аввал меояд: *гӯрифта́м, мэхонда́м, хонед, имрӯз, зéро ки, оре, ҳарчанд.*

100. Матнро нависед. Ҳичои заданоки калимаҳоро бо аломат нишон диҳед. Калимаҳои ҷумлаи аввал ва охириро аз рӯйи ҷойи зада ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед.

Устои азизу меҳрубон, Нуралӣ Аюбзод!

Шуморо ба ифтихори Рӯзи омӯзгор аз самими қалб табрику таҳният мегӯем. Дар ин рӯзи нек бароятон, пеш аз ҳама, саломатӣ, рӯзгори осуда ва хушбахтӣ орзу мекунем.

Ид муборак, устои азиз!

Бо самимият,
шогирдонатон Соҷида, Тобон, Санавбар,
Ёдгор, Шамсия, Суман
2.10.2024

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро баъзе калимаҳо бо ҳарфи калон навишта шудаанд?
2. Бахшида ба Рӯзи омӯзгор шумо ҳам дар хона ба устодатон табрикнома нависед.

Бандакҳои изофӣ (китоби нав), феълӣ (омадам), хабарӣ (ту деҳқонӣ), бандакҷонишинҳо (китобам) зада намегиранд.

101. Матнро хонед. Ҷойи задаро дар калимаҳои ишорашуда муайян кунед.

Рашидов ҳис мекард, ки дар вокзал **хурсандӣ** ва **фарах** ҳукмрон аст. Вай дар симои ҳар кас шодмонӣ, табассуми **мамнунонаро** медид. Худаш ҳам хурсанд буд, аз ҳад зиёд хурсанд буд. Охир, давлат ба вай **бовар** карда, эътимод намуда, сафарбарӣ кардааст. Ба кори масъул, ба кори муҳим **мефиристад**. Акнун ӯ **метавонад** ҳамаи он назарияҳоеро, ки аз худ кардааст, дар амал татбиқ **намояд**. (*Ҷалол Икромӣ*).

ЛУФАТ

мамнунона – миннатдорона

эътимод – боварӣ ба чизе, така

татбиқ – ба ҳам муқоиса кардани ду чиз, мутобиқ кардан

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Калимаи «**вокзал**»-ро ба тоҷикӣ чӣ гуфтан мумкин аст?
2. Чаро одам аз боварии дигарон ба худ хурсанд мешавад?
3. Муайян кунед, ки дар калимаҳои забони тоҷикӣ зада бештар дар кучо меояд.

102. Шеърро бо риояи задаи калимаҳо қироат кунед.

Яктост ба мо замину яктост само,
Яктост ба зиндагонӣ хуршед ба мо.
Моҳ аст агар ягона бар чархи фалак,
Монанди Ватан, ба мост модар якто.

Ҳақназар Ғоиб

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро дар шеър калимаи «**якто**» бисёр кор фармуда шудааст?
2. Дар калимаи «**яктост**» кадом ҳодисаи фонетикиро мушоҳида мекунед?
3. Шеърро аз ёд кунед.

§ 18. НАМУНАИ ТАҲЛИЛИ ФОНЕТИКӢ (ОВОӢ)

ТОЗАГӢ ГАРАВИ САЛОМАТИСТ.

Ин ҷумла аз се калима иборат аст: **тозагӣ, гарав, саломатист**. Калимаи **тозагӣ** аз 3 ҳичо: **то-за-гӣ**, 3 ҳамсадо (**т, з, г**) ва се садонок (**о, а, ӣ**) иборат аст. Ҳамаи ҳичоҳо кушода (**то-за-гӣ**) мебошанд. Зада дар ҳичои сеюм.

т – ҳамсадои бечаранг, ҷуфти чарангдораш – д, пешизабонӣ.

о – садонок, лабӣ.

з – ҳамсадои чарангдор, ҷуфти бечарангаш – с, пешизабонӣ.

а – садонок.

г – ҳамсадои чарангдор, ҷуфти бечарангаш – к, забонӣ.

ӣ – садонок, ғайрилабӣ.

Калимаи **гарав** аз ҳичоҳои *га-рав* иборат аст. Ҳичои якум – **кушода**, ҳичои дуум – **баста**. Зада дар ҳичои дуум.
г – ҳамсадои чарангдор, чуфти бечарангаш – **к**, пасизабонӣ.
а – садонок, ғайрилабӣ.
р – ҳамсадои чарангдор, пешизабонӣ.
а – садонок, ғайрилабӣ.
в – ҳамсадои чарангдор, чуфти бечарангаш – **ф**, лабӣ.
Калимаи **саломатист** аз 4 ҳичо (*са-ло-ма-тист*), 6 ҳамсадо (**с, л, м, т, с, т**), 4 садонок (**а, о, а, и**) иборат аст. Зада дар ҳичои охир меояд. Се ҳичои аввал кушода (*са-ло-ма*) ва ҳичои охир баста (*-тист*) аст. Дар калимаи охирин бандаки хабарии «**-аст**» ихтисор шудааст. Муқоиса кунед: *саломатист* – *саломатӣ аст*, *кист* – *кӣ аст*, *чиست* – *чӣ аст*; *аз мост*, *ки бар мост* (*аз мо аст*, *ки бар мо аст*).

§ 19. ТАКРОРИ БОБИ «ОВОШИНОСӢ (ФОНЕТИКА), ИМЛО ВА ТАЛАФФУЗ»

Дониши худро аз рӯи суолнома муайян кунед:

1. Овошиносӣ (фонетика) чиро меомӯзад?

- A. Ҳиссаҳои нутқ;
- B. Ибора ва чумла;
- C. Калима;
- D. Овоз, ҳарф, ҳичо, зада;
- E. Таъбирҳо.

2. Овозҳои нутқро ба кадом гурӯҳҳо чудо мекунанд?

- A. Садонокҳо ва ҳамсадоҳои чарангнок;
- B. Ҳамсадоҳо ва йотбарсарҳо;
- C. Ҳамсадоҳои чарангдор ва бечаранг;
- D. Садонокҳо ва ҳамсадоҳо;
- E. Садонокҳо ва йотбарсарҳо.

3. Садонокҳо чӣ гуна ҳосил мешаванд?

- A. Ҳангоми талаффуз ҳавои аз шуш бароянда ба монеа дучор мешавад;
- B. Ҳавои аз шуш бароянда ба монеа мебарояд;
- C. Танҳо тавассути лабҳо ҳосил мешаванд;

- D. Ҳангоми талаффуз даҳон кушода мешавад;
- E. Дар талаффуз лабҳо иштирок намекунад.

4. Кадоме аз ин овозҳо ҳиҷо месозанд?

- A. Овозҳои садонок;
- B. Овозҳои ҳамсадо;
- C. Ҳамсадоҳои чарангнок;
- D. Ҳамсадоҳои бечаранг;
- E. Садонокҳои ғайрилабӣ.

5. Кадоме аз ин ҳарфҳо бо ду овоз талаффуз мешаванд?

- A. а, о, у, и;
- B. п, р, с, т;
- C. б, в, г, д;
- D. ё, ю, я, е;
- E. ч, ҷ, ф, ш.

6. Ба ҳиссаҳо ҷудошавии калимаҳоро чӣ меноманд?

- A. Зада;
- B. Бандак;
- C. Асос;
- D. Ҳиҷо;
- E. Пасванд.

7. Дар забони тоҷикӣ чанд ҳарф аст?

- A. 34;
- B. 37;
- C. 32;
- D. 35;
- E. 38.

8. Садонокҳои забони тоҷикӣ кадомҳоянд?

- A. б, в, г, д, ж;
- B. м, н, п, р, а;
- C. с, т, ф, х, о;
- D. а, у, и, о, ӯ, э;
- E. и, ж, з, к, е.

9. Дар калимаҳои тоҷикӣ зада асосан дар қучо меояд?

- A. Дар аввал;
- B. Дар охир;

- С. Дар мобайн;
- Д. Баъди ҳичои якум;
- Е. Дар ҳичои кушода.

10. Ифодаи «Як мушт pista дар бист мушт pista...» чӣ ном дорад?

- А. Зарбулмасал;
- В. Чистон;
- С. Латифа;
- Д. Тезгӯяк;
- Е. Мақол.

11. Зарбулмасалро дар кадоме аз ин жанрҳо истифода бурдан мумкин аст?

- А. Ариза;
- В. Забонхат;
- С. Латифа;
- Д. Эълон;
- Е. Хабар.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Узвҳои нутқро номбар кунед.
2. Мавридҳои истеъмоли «и-й, э-е»-ро бо мисолҳо фаҳмонед.
3. Ҳамсадоҳои ҷарангдор ва бечаранг аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд? Бо мисолҳо шарҳ диҳед.
4. Кадом қоидаҳои имлои «ӯ»-ро медонед?
5. Ҳарфҳои йотбарсар кадом овозхоро ифода мекунанд?
6. Ташдид чист?
7. Мавридҳои истифодаи ҳарфи «ъ»-ро бо мисолҳо шарҳ диҳед.
8. Ҳангоми ба сатри дигар гузарондани ҳиссаи калима чиро ба эътибор мегиранд?
9. Зада чист? Талаффузи ҳичои заданок аз ҳичои беада чӣ фарқ дорад?
10. Кадом ҳодисаҳои овозиро медонед?

103. Матни табрикномаро нависед ва задаро дар калимаҳо муайян кунед.

Модарчони азиз!

Имрӯзи саидро, ки ҳамагон Рӯзи Модараш меноманд, бароятон муборакбод мегӯям. Таманнои онро дорам, ки ба ивази меҳрубонӣ, ғамхорӣ ва фидокориятон Худованд ба Шумо саломатӣ, осудагӣ ва баракати рӯзгор ато намояд.

Идатон муборак, модарчони азизам!

Бо самимият, духтаратон Нӯшин.

8.03.2025

Падаратонро дар кадом рӯз табрик кардан меҳоҳед?

104. Шеърҳоро қироат карда, мазмуни онҳоро шарҳ диҳед. Ба талаффузи овозҳои "й" ва "ӯ" диққат диҳед.

Хари Исо одамӣ нахоҳад шуд,
Гарчи дар пойи минбаре бошад.
В-одамеро, ки тарбият накунамд,
То ба садсолагӣ харе бошад.

Ҷар он тифл, к-ӯ чабри омӯзгор
Набинад, чафо бинад аз рӯзгор.

Саъдии Шерозӣ

Магӯ, аз суҳбати доно зиён аст,
Агар донӣ, зи умрат ҳосил он аст.

Носири Хусрав

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Оҳанги ифодаи байти охирро шарҳ диҳед.
2. Ба фикри шумо, барои хушахлоқ тарбия ёфтани кӯдак чӣ кор кардан лозим аст?

105. Чистонҳоро хонед, ҷавобҳояшонро ёбед. Ҳиҷо ва задаи калимаҳоро муайян намоед.

1. Дорад даҳану забон надорад,
Сад чӯб занӣ, фиғон надорад.
2. Худаш калону соя надорад.
3. Худаш дар кӯҳ, овозаш дар дех.

(М...й, о...б, х...с)

4. Чист он ходими *камарбаста*,
Як тану сад *ҳазор* сар дорад.
Ҳар кӣ ўро *гирад* ба хонаи хеш,
Хоки пояш ба дида *бардорад*.

(Ҷ...б)

СУПОРИШ

Аз чистони охирин калимаҳои ишорашударо ба ҳичоҳо ҷудо ва ҷойи задаро дар онҳо муайян кунед.

106. Нависед, имлои "и" ва "ӣ"-ро дар ҷумла ва тезгӯякҳо-ро шарҳ диҳед.

1. Дар хона ба чӣ корҳо машғул мешавед?
2. Чи дар мактаб ва чи дар хона Самандар боинтизом аст.
3. Чи тавре ки гуфтем, ҳамон тавр амал кунед.
4. Аҳвол чӣ хел? Кору зиндагӣ чӣ тавр?
5. Содик шодӣ кард, Соҳиб – шӯхӣ.
6. Шаст сада шинондем, сӣ шафтолу.

III. НАҲВ (СИНТАКСИС) ВА АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ

§ 20. МАВЗУИ БАҲСИ НАҲВ (СИНТАКСИС). ИБОРА

Наҳв (синтаксис) қоидаҳои ибора ва ҷумласозиро меомӯзад.

Дар ҷумла аломатҳои гуногуни китобат: нуқта (•), вергул (,), суол (?), хитоб (!), нохунак («»), баён (:), нуктавергул (;), тире (–) нимтире (-), қавс () истифода мешаванд.

107. Исмҳои зеринро бо нишон додани ягон аломаташон нависед. Намуна: рафиқи меҳрубон, девори хиштӣ.

Ангур, об, осмон, офтоб, мард, шаҳр, кӯх, қалам, сароянда.

108. Матнро хонед, ба ибораҳои ишорашуда диққат диҳед.

Бачагӣ вақти беғамӣ, айёми ширин ва болаззат, давраи аҷоиби зиндагии инсон аст. Ин навбахори умри кас чунон пурнашъа, чунон гуворо ва чунон фараҳбор аст, ки одам, ҳатто онро ёд карда истода шоду беғам мегардад. Ҳоло ки синну соли ман ба як ҷо рафта мондааст, баъзан агар аз чизе хафа шуда, бори гарони ғамро аз худ дур карда натавонам, айёми чавониро ба ёд меорам. Ҳамин ки аз пардаи хаёлам нақши дилкаши он айём гузашт, сабук ва беғам мешавам.

Ҷалол Иқромӣ

ЛУҒАТ

гуворо – форама

пурнашъа – кайфиятбахш, саршори хушҳоли

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Калимаи «вақт» аз иборати «вақти беғамӣ» чӣ фарқ дорад?

2. Мазмуни иборати «пардаи хаёл»-ро шарҳ диҳед.

Ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъноӣ ба ҳам алоқамандро **ибора** меноманд. Дар ибора як калима (чузъ) асосӣ ва дигаре тобеъ аст. Суол ҳамеша дар калимаи асосӣ меафтад: *китоби хуб, бинои мактаб, аз кор баргаштан, беҳтарин талаба, хона рӯфтани, зуд баргаштани, хеле зиёд.*

109. Шерро ифоданок хонед ва мазмунашро шарҳ диҳед.

ШОНИ МУАЛЛИМ

Баланд аст аз фалак шони муаллим,
Бувад ҷонбахши мо ҷони муаллим.
Набошад неъмате дар ҳар ду олам
Ҳалол аз пораи нони муаллим.
Бидон, инро, ки вичдони ҳама халқ
Бувад аз рӯи вичдони муаллим.
Агар фардои меҳанро бичӯй,
Биёб аз файзу эҳсонӣ муаллим.
Агар армони меҳанро бихоё,
Бидон аввал ту армони муаллим.
Каму беши замонро рост кардан
Тавон танҳо ба мизони муаллим.
Ягон ҳосил ба хоки мазраи табъ
Магар рӯида бе дони муаллим?
Бидон, парвозгоҳи миллати мо
Бувад дар рӯи дастони муаллим.

Камол Насрулло

ЛУҒАТ

армон – орзу
мизон – тарозу
мазраъ – киштзор
эҳсон – некӣ кардан

СУПОРИШ

1. Ибораҳоро аз шеър ёфта, калимаҳои асосӣ ва тобеи онро муайян кунед.
2. Аз ибораи «*миллати мо*» чӣ маънӣ бардоштед?
3. Дар хона дар бораи кадрӣ устод иншо нависед.

110. Аз Суруди миллии Тоҷикистон ибораҳоро, ки дар таркибашон калимаҳои «арҷманд, сар, озод, ҷаҳон, саодат» мавҷуданд, ёбед. Бигӯед, ки «арҷманд» чӣ маъно дорад? Бо калимаи «озод» боз кадом ибораҳоро медонед?

Агар дар ибора калимаи асосӣ **фeyл** бошад, калимаи тобей ба он ба воситаи **пешоянду пасояндҳо** ё **тартиби калима** алоқаманд мешавад: **ба мактаб рафтани, иншо навиштан, калонсолонро ҳурмат кардан...**

111. Аз ифодаҳои зерин ибораҳоро ҷудо кунед.

Инсонӣ комил, барои хондан, аз мактаб, омӯзгорӣ, мактабхонӣ, дар мактаб хондан, мактаби нав, оби тоза, ин китоб, баландтарин кӯҳ, панҷ нафар духтар, нилуфари обӣ, панча, дар пеши падар, дар бораи сулҳ.

112. Матни хабари зеринро хонед ва нависед, ибораҳои яширо ёбед, воситаҳои алоқии онҳоро муайян кунед.

Ба наздикӣ дар Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон Фестивали китоби наврасон барпо гардид. Дар он шоирону нависандагони шинохта ва омӯзгорону хонандагони пойтахт иштирок карданд. Фестивал се рӯз идома дошт. Дар доираи он барои ҷалби наврасон ба китоб суҳбатҳои шавқовари адибони шинохта баргузор гардид.

Бачаҳо аз наздик бо аҳли адаб шинос шуда, аз осори онҳо пораҳо қироат карданд. Дар охир адибон китобҳои худро ба хонандагон тухфа карданд.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ибораҳои матнро аз рӯйи воситаи алоқа дар ду сунг нависед.
2. Шумо дар мактабатон бо шоирон вохӯрӣ гузарондаед? Нақл кунед.

§ 21. ЧУМЛА

113. Матнро хонед ва муайян кунед, ки он аз чанд ҷумла иборат аст.

Меҳрубон аз мактаб баргашт. Боз ҳамон хонаи танҳою сард. Гурусна монда буд. Нон набуд. Мазаи хӯроки гармро кайҳо наҷашидааст. Падараш бошад, аз шаб гум. Ҳамин хел одат доштааст... Меҳрубон пеш аз омадан ҳеҷ гоҳ дар хона танҳо нахуфта буд. Модаркалон ҳамроҳаш буд. Аммо аз рӯзи аз ӯ чудо шудан танҳоӣ мекашад...

Кароматулло Мирзоев

СУОЛ

Ин порча аз кадом асар аст?

Гуруҳи калимаҳои ба ҳам алоқаманд, ки фикри тамомшударо баён мекунад, **ҷумла** номида мешаванд: *Тоҷикистон давлати соҳибистиқлол аст.*

Ҷумлаҳо аз рӯйи сохт ду хел мешаванд: **ҷумлаи сода ва мураккаб**. Ҷумлаи сода фақат аз як фикри том иборат аст: *Дар кушода шуд. Мо даромадем.*

Ҷумлаи мураккаб аз алоқамандии ду ва ё зиёда ҷумлаҳои сода ташкил меёбад: *Дар кушода шуд ва мо даромадем.*

§ 22. ҚУМЛАИ СОДА ВА НАВЪҲОИ ОН АЗ РҶӢИ ОҲАНГ. ҚУМЛАИ ХАБАРӢ

114. Матни зеринро бо риояи оҳанги қумлаҳо хонед ва хулосаатонро бигӯед.

ГОЛИБОНИ ОЗМУНИ КИТОБХОНӢ

Гимназияи рақами 1-и ш. Душанбе барои ҷалби диққати хонандагон ба китоб озмуни “Китобхони беҳтарин”-ро баргузор кард. Дар он хонандагони синфи 9-уми “А” миёни синфҳо ва хонандаи синфи 10-уми “Б” Азиз Раҳимзода миёни хонандагон ҷойи аввалро соҳиб шуданд. Мо дар ин хусус бо раиси созмонҳои хонандагон Нигина Собирӣ суҳбат ороестем:

– Гимназияи шумо барои ҷалби хонандагон ба китобхонӣ чӣ чораҳо мебинанд?

– Дар гимназияи мо китобхона фаъолият мекунад. Мудирияти он иштироқи хонандагонро ба қайд мегирад. Дар маҷлисҳои умумии мактаб ба фаъолон ифтихорнома тақдим карда мешавад. Ташкили озмунҳои гуногун шумораи аъзои китобхонаро зиёд мегардонад.

– Дар бораи шароит ва фаъолияти китобхонаи гимназия чӣ гуфта метавонед?

– Китобхона дорои ду толор аст. Дар яке аз онҳо ҷевону рафҳои китоб ҷойгиранд. Толори дуюм ҷойи хониш аст. Дар ин ҷо хоҳишмандон баъди дарс ба китобхонӣ ва дарс-тайёркунӣ машғул мешаванд. Гимназия ба толори калонтар эҳтиёҷ дорад.

– Озмуни “Китобхони беҳтарин” чӣ гуна шартҳо дошт ва голибони он чӣ тавр қадрдонӣ шуданд?

– Дар озмун хонандагони синфҳои 8-11 иштирок карданд. Шартҳои: теъдоди китобҳои хондашуда, таҳлили мазмуну муҳтавои онҳо аз рӯи суолҳои ҳайати ҳакамон. Голибон бо ифтихорномаи маъмурияти гимназия ва тухфаҳои хотиравӣ сарфароз гардиданд.

– Дар оянда чӣ нақшаҳо доред?

– Меҳоҳем, чунин озмунҳоро дар доираи васеътар баргузор кунем.

Мусоҳиб Нацибаи Ҳақназар.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар хона гуфтугӯ бо рафиқатонро нависед ва дар он ба оҳангнокии чумлаҳо эътибор диҳед.

2. Шумо бо касе мусоҳиба карданӣ шавед, аз ӯ чӣ ме-пурсед?

3. Оё дар мактаби шумо ҳам озмуни китобхонӣ баргузор мешавад?

115. Матнро хонед ва мазмунашро шарҳ диҳед.

ҶАМШЕД

Ӯ ҳукмдори ғаюр ва тавоное буд, ки ихтироъкории василаҳои беҳбудии ҳаёти мардумонро давом дод. Ба онҳо риштабофӣ, матоъбофӣ, либосдӯзӣ омӯзонд. Иморат кардан, ҳаммом сохтанро ҳам Ҷамшед бунёд кард. Нахуст ӯ аз оҳан зирех, чавшан, хӯд ва дигар олатҳои чанг сохт. Киштирониро ҳам аввал ӯ сар кард.

Вақте ки ин ҳама корҳои нек анҷом ёфта, кишвар ба ниҳояти ободию оростагӣ расид, Ҷамшед ба бузургӣ ва тавоноӣ дар ҷаҳон овоза шуд. Он гоҳ вай худро дар ҷаҳон ягона ва беҳамто донист ва мағрур шуд, бори шуҳратро бардошта натавонист. Бузургони мамлакатро гирд оварда гуфт: «Дар ҷаҳон ғайр аз ман подшоҳе нест. Ин ҳама хунархоро кӣ эҷод кард? Ман! Хӯроку пӯшок ва осудагии шумо аз кучост? Аз ман, аз қудрати ман! Пас, шумо бояд маро Худо донед ва ҷаҳнофарин бигӯед».

Заҳҳок чун шунид, ки мардумон аз Ҷамшед рӯй гардондаанд, ба қасди гирифтани мамлакати ӯ ба Эронзамин лашкар кашид.

Сотим Улугзода

ЛУҒАТ

хӯд – кулоҳи чангие, ки аз филиз сохта мешавад.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар матн чанд ҷумла ҳаст?
2. Хелҳои ҷумлаҳоро аз рӯйи оҳанг муайян кунед.
3. Аз рӯйи мазмуни матн шумо ба Ҷамшед чӣ баҳо медиҳед?
4. Кадом ҷашни миллиро ба давраи Ҷамшед нисбат медиҳанд?
5. Чаро Заҳҳок ба Эронзамин лашкар кашид?

Ҷумлаҳои сода аз ҷиҳати марому мақсад ва оҳанг **хабарӣ, суолӣ, амрӣ ва ҳитобӣ** мешаванд. Оҳанги ин ҷумлаҳо дар хат ба воситаи аломатҳои **нуқта (.), суол (?), ҳитоб (!) ва вергул (,)** ишора меёбанд. *Мисол: 1. Шайх Саъдӣ шеърӯ газали зиёд навиштааст (хабарӣ). 2. Оё ту дар бораи ориёиҳо маълумоте дорӣ? (суолӣ). 3. Истиқлол муборак бошад! (ҳитобӣ). 4. Марҳамат, чой нӯшед. (амрӣ).*

116. Ҷумлаҳоро хонед, оҳанги хониши онҳоро муайян кунед.

Он рӯзҳо ниҳолон аз гармо гулу шона партофта, як ҳолати тараҳҳумовар доштанд. Агар чораҳои фаврӣ андешида намешуд, ҳосили пахтазорро талаф додан аз эҳтимол дур набуд.

Бобо Насриддинов

Ҷумлае, ки дар он фикр ба тариқи хабар ифода меёбад, **ҷумлаи хабарӣ** ном дорад. Оҳанг дар охири **ҷумлаи хабарӣ** паст мешавад. Дар охири он аломати нуқта гузошта мешавад:

Шаҳрчаи Фарм дафъаи гузашта ҳам ба ман хеле маъқул шуда буд. Ин ҷо ҳатто аз Навобод ҳам ба ман маъқултар аст. Шаҳрчаи сердарахт, боғзор ва хушманзара аст.

Ҷ. Иқромӣ, А. Одинсов

**117. Матиро хонда, аз сархатти сеюм чумлаҳои хабариш
онро муайян кунед.**

Аз ҳама гармтарин моҳ кадом аст? Моҳи июл. Дехқонон моҳи июлро моҳи асад меноманд. Дар ҳамин моҳ ҳамаи меваҳо мепазанд. Дар деҳаи Лаклакони бачагон чунин месароянд:

Дар моҳи асад
Олу мепазад.
Мечинам аз он
Ман сабад-сабад.

Аммо ин суруд ба Асад, ки ҳоло шашсола аст, тамоман маъкул нест. Ба фикри ӯ, бачаҳо гӯё инро барои масҳара кардани вай месароянд. Фақат Самад, ки ҳамсоли Асад аст, ин сурудро намехонад. Бинобар ин, чӯраҳо ҳама вақт ҳамроҳ бозӣ мекунанд. Асаду Самад бачаҳои хеле қобил ва дидадаро мебошанд ва онҳоро ҳамеша падару модарони бачаҳои шӯху якрав ба фарзандони худ намуна нишон медиҳанд.

Имрӯз аз пагоҳ ҳаво хеле гарм буд. Дар ҳавои гарм аз ҳама бозии беҳтар чист? Албатта, оббозӣ! Самад монанди ҳаррӯза ба ҳавлии Асадино омад. Аммо дар чӯй об набуд. Бинобар ин, онҳо дар болои қуми нами чӯй нишаста, ба бозӣ машғул шуданд. Дар болои қум кӯчаҳои нав, каналу чӯйборҳои нав месохтанд.

Сагчаи гӯшбуридаи Асад, ки номаш ҳам Калта буд, ба бозии бачаҳо нигоҳ карда, гӯё дилаш танг мешуд ва ҳар бор частухез карда, онҳоро ба даводавӣ даъват мекард. Аз байн қариб як соат гузашт. Ногоҳ шилдир-шилдири об ба гӯш расид. Асаду Самад беихтиёр ба қафо нигоҳ карданд.

– Урра! Об омад! – хурсандона фарёд карданд онҳо ва зуд куртаҳои худро кашида, дарун-даруни об давидан гирифтанд.

Ба Калта ин кори бачаҳо маъкул шуд.

Аминҷон Шукӯҳӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Фарқи калимаи «*Асад*»-ро аз «*асад*» бигӯед.
2. Калимаи «*Калта*» чӣ маъно дорад? Чаро он бо ҳарфи калон навишта шудааст?
3. Оё оббозӣ карда тавонистан шарт аст?
4. «*Намуна нишон додан*», яъне чӣ?

118. Шеъри зеринро хонед ва хели ҷумлаҳоро аз рӯи оҳанг муайян кунед.

Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон,
Баргар аз дидори рӯи дӯстон.
Ҳеч талхӣ нест бар дил талхтар,
Аз фироқи дӯстони пурҳунар.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро ба наср баргардонед ва бигӯед, ки он аз чанд ҷумла иборат аст.
2. Дар ин шеър калимаҳои «*шодӣ*» ба калимаи «*талхӣ*» ва калимаи «*дидор*» ба калимаи «*фироқ*» аз рӯи маъно чӣ муносибат доранд?

119. Бо калимаҳои зерин ҷумлаҳои хабарӣ соzed.

1. Дӯст, мо, китоб, медорем, хондан.
2. Ва, Ватан, мебошанд, Модар, ҳаммаъно.
3. Ёрӣ, хона, мо, ба, мерасонем, корҳо.
4. Нафиса, мо, синф, мебошад, аълохон.
5. Аст, мо, Ватан, Тоҷикистон.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бигӯед, ки дар калимаи «*ёрӣ*» чанд ҳарфу чанд овоз аст?
2. Чаро баъзе калимаҳо бо ҳарфи калон навишта шудаанд?

§ 23. ЧУМЛАИ СУОЛӢ

120. Бигӯед, ки матни зерин бо кадом навъи чумлаҳо ифода шудааст ва чумлаҳо бо кадом оҳанг қироат мешаванд?

ВАРЗИШИ ЗЕҲН

Дар мактаби бачагонаи варзишии ноҳияи Рӯдакӣ миёни хонандагони мактабҳои миёна озмуни «Шоҳмотбозон» баргузор шуд. Дар ин робита мо бо директори мактаб Шаҳбози Абдулло суҳбате доштем:

– Устоди азиз, бигӯед, ки шоҳмотбозӣ чӣ манфиат дорад?

– Шоҳмотбозӣ таърихи дерина дорад. Он варзиши ақл аст, варзиши зеҳн. мактаби бачагонаи варзишии ноҳияи мо шогирдонро дар бахшҳои гуногуни варзиш гирд оварда, бо онҳо машқ мегузаронад. Аз чумла, бачагонро, ки дар шоҳмотбозӣ лаёқат доранд, ҷамъ оварда, соле ду маротиба миёни онҳо мусобиқа ташкил мекунад.

– Озмуни навбатӣ чанд нафарро гирд овард ва он чӣ тарз сурат гирифт?

– Дар ин озмун 100 нафар аз тамоми мактабҳои ноҳия иштирок карданд. Озмун дар се давр гузашт. Даври якум дар мактабҳо ва даврҳои дуюму сеюм дар марказ. Дар озмун аз миёни дастаҳо дастаи мактаби рақами 54 ҷойи аввалро соҳиб шуд. Миёни довталабон Имрони Эҳсон – хонандаи синфи 11-уми «А»-и мактаби рақами 16 ғолиби мутлақ дониста шуд.

– Ғолибон бо кадом тухфаҳо сарфароз гардиданд?

– Ғолибон бо ҷоми раиси ноҳия, ифтихорномаи мактаби бачагонаи варзиш ва тухфаҳои хотиравӣ сарфароз гардонда шуданд.

– Дар кори тарбияи шогирдон мушқил ҳам вучуд дорад? Дар ин бора чӣ гуфта метавонед?

– Мактаби мо танҳо соли гузашта 50 медал ба даст овард... Бо вучуди ин мушкил ҳам дорем, ки баргараф кардани он ба мо вобаста нест. Мушкил, асосан, дар хурд будани майдони варзиш ва мавҷуд набудани толори калон аст. Мо ба ҳукумати ноҳия муроҷиат кардем ва бовар дорем, ки дар давоми сол мушкиламон ҳал мешавад.

Мусоҳиб Таманно Рустамзода

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар мактаби шумо барои баргузори дарсҳои варзиш шароит муҳайё ҳаст ё не?
2. Ба кадом навъи варзиш бештар майл доред?
3. Бо ягон дӯстатон дар бораи иштироқаш дар озмуне суҳбат кунед.

121. Матнро ифоданок хонед ва бигӯед, ки чаро дар охири баъзе ҷумлаҳо аломати суол гузошта шудааст.

Бинокорон ба кунҷковии ӯ нигариста ҳазл мекарданд:

– Ҳой духтар, ба тамошои сирк омадӣ?

Духтар ҳарфе назад, пайваста ба ҳамуростшавии чангаки хартуми кран менигарист. Як чавон аз рӯйи девори ошёнаи сеюм бо овози баланд кранчидухтаракро ҷеғ зад:

– Лида, ба шогирдӣ мегирӣ? – ва ба поён ишора кард.

Лида сарашро аз кабина бароварда духтаракро дид.

– О-о, чӣ хел духтараки нағз, лӯхтакча барин.

Духтарак шарм дошт.

– Номат чӣ?

– Ҷумъагул.

– Мехоҳӣ?

Духтарак сар ҷунбонд.

– Наметарсӣ?

– Не!..

Бобо Насриддинов

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҷумлаҳоеро, ки пурсишро ифода мекунанд, муайян кунед.
2. Ҳангоми ба суолҳо ҷавоб гардондан ҷумлаҳо чӣ хел оҳанг пайдо мекунанд?
3. «*Ҳарф назадан*» чӣ маънӣ дорад?
4. Шумо ба ҷуръати Ҷумъагул чӣ тавр баҳо медиҳед?

Ҷумлае, ки пурсишро мефаҳмонад, **ҷумлаи суолӣ** ном дорад. Оҳанг дар охири **ҷумлаи суолӣ** баланд мешавад. Дар охири ҷумлаи суолӣ **аломати суол (?)** гузошта мешавад: *Ҷаро кишоварзони мисрӣ заминро мепарастиданд?* («*Таърихи дунёи қадим*»). *Магар онҳо ба ин кори ту розӣ мешаванд?* (С. Айни). *Ба меҳмон кӣ хизмат мекунад?* (Ф. Муҳаммадиев).

Ҷумлаҳои суолӣ ҳиссиёту ҳаяҷонро ҳам ифода мекунанд. Дар ин маврид дар охири ҷумла ҳам аломати суол ва ҳам аломати хитоб гузошта мешавад: *Ин чӣ хел шӯҳӣ, ҷаноб?! Оё бо ин хел когазҳо шӯҳӣ қардан мумкин аст?!* (Ю. Ақобиров).

Ин чӣ найранг аст, ки дар зери боғи дилписанд,
Дар халичи Бомбай байроқи Амрико баланд?!

МирзоТурсунзода

122. Шеърро ифоданок хонед ва ҷумлаҳоро аз рӯйи оҳанг шарҳ диҳед.

Писарҳои ҷинояткори Берлин!
Кучо ин сон ҳаросон мешитобед?
Кучо!
Пеши зану фарзанд? Ҳайҳот!
Шумоҳо ҳам зану фарзанд доред?
Кучо шуд зарбаҳои «барқовар»?
Ватанро ёд кардед?
Эҳтимол аст,
Ки меҳоҳед дидан рӯйи модар?
Хаёли хуш! Вале амри маҳол аст.

Ҳабиб Юсуфӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ин шеър чанд ҷумлаи суолӣ дорад?
2. Гӯед, калимаи «**барқовар**» чӣ маъно дорад ва чаро дар нохунак гирифта шудааст.
3. Мазмуни ибораҳои «**ҳаёли хуш**» ва «**амри маҳол**»-ро шарҳ диҳед.

123. Матнро бо риояи оҳанги ҷумлаҳо хонед ва нависед.

Оё гуфтан мумкин аст, ки шумо халқи худатонро хуб медонед? Дар беҳтарин сурат шумо деҳаи худатон ё якчанд деҳаро хуб медонед. Лекин, охир, халқи тоҷик на дар як деҳа ё якчанд деҳа, балки дар як кишвари калон зиндагӣ мекунад. Зиндагонии ин халқ пештар чӣ гуна будааст? Чӣ гуна хунару санъат дорад? Чӣ гуна афсонаҳо, урфу одатҳо, маросимҳо, таронаҳо дорад ва онҳо хубанд ё бад? Шумо бояд хамаи инро таҳқиқ кунед ва донед. Агар одам халқи худро нағз нашиносад, ба вай нағз хизмат ҳам карда наметавонад.

Сотим Улугзода

ЛУҒАТ

таҳқиқ – ҳақиқат кардан, тафтиш кардан

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бигӯед, ки калимаи «**сурат**» дар ин матн ба кадом маънӣ омадааст.
2. «**Халқи худро шинохтан**» чӣ маънӣ дорад?
3. Барои халқи худро хуб донистан чӣ бояд кард? Шумо дар оянда ба халқи худ чӣ тарз хизмат расонданиед?

124. Дар мавзуи дилхоҳ бо дӯстатон мусоҳиба ташкил кунед ва онро нависед.

§ 24. ЧУМЛАИ АМРӢ

125. Ба оҳанги чумлаҳо диққат бидиҳед.

1. Ҳозир ба ин чо баргард. (С. Улугзода). 2. – Ҳа, гап занед, муаллим, ман аз шумо миннатпазир, ташаккур. (К. Мирзоев). 3. Шумо ҳам бароед, ба ҳайвонҳо хӯрок диҳед. Қулф задани дарвозаро аз хотир набароред. (С. Айни). 4. Табару теша бигир. Теғ ба даст бигир. Аз золим қасос бигир. (С. Улугзода). 6. Хоҳарҷон, гирия нақун. (Р. Қалил).

Чумлае, ки даъвату фармон ва ё хоҳишу илтимосро ифода мекунад, **чумлаи амрӣ** ном дорад. Дар охири чумлаи амрӣ **аломати нуқта** гузошта мешавад.

Эҳ, хоҳар, ташвишии зиндагӣ ҳеҷ вақт тамомӣ надорад. Гиред, гиред, ин хел нақунед. Ҳа, Қўрабой, дуторро гирифта, барои хоҳарам Лола ягон суруд хон. (М. Ҳакимова).

126. Бигӯед, ки чумлаҳои амрӣ зерин ба кадом шахс нигаронда шудаанд.

Дарё, маро бубахш,
Дарё, маро бубахш, агар модарам туй.
В-ар на бигӯй, модари ман аз табори кист?
Ман мавчи рондаам, ки зи ту дур мондаам,
Дарё, маро бигир,
Дарё, маро бибар,
Ин шоири ғариб писарандари ту нест.

Эй бод, бигӯ қиссаи ман дар дунё,
Эй хок, бикун обу гиламро эҳё.
Эй қазба, бикаш зарраи ман бар хуршед,
Эй рӯд, бибар ишқи маро бар дарё.

Аскар Ҳақим

ЛУҒАТ

табор – хонадон, хешовандон

қазба – ба худ кашидан, кашидан

эҳё – аз нав зинда гардондан

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бигӯед, ки шоир ба чихо мурочиат кардааст.
2. Иловаи пешванди "би-" ба калимаҳои «*бахш*, *гӯ*» ва монанди инҳо чӣ тобиши маъноӣ додааст?
3. Калимаҳои ҳаммаъноӣ «*хуршед*»-ро номбар кунед.

127. Бо истифодаи феълҳои зерин ҷумлаҳо тартиб дода, маънои онҳоро шарҳ диҳед.

Хонед, диҳед, суруд хонед, нигоҳ кун, озод кунед, шин, баро, гир, гиред, шинед.

128. Ҷумлаҳои амриӣ матнро муайян кунед ва бигӯед, ки онҳо аз забони кӣ баён шудаанд?

Имрӯз падар аз вай як хоҳиш кард:

– Гапамро гир, бачам.

– Чӣ гап?

– Хонаи Карими магазинчӣ рав, пул пурс, аз як кас қарздор шудам. Пагоҳ надихам, вай маро лат мекунад, мезанад. Бехунирӯ, номард аст, қабургаҳоямро мешиканад, гӯй, дусад сӯм пул диҳад, дусад сӯм!

– Намедиҳад, вай рӯз хонаи Муроди шофир ҳам равон карда будед. Гуфт, ки пулаш дар роҳ намондааст, ки ба мо диҳад... Пул диҳам, – мегӯяд, – падарат шароб мехӯрад, кори хайр намешавад.

– Як бало кун, бачам... Хонаи Карими магазинчӣ рав, гӯй, ки бибиам омаданд, модарам ҳам омаданд, дар хонамон сулҳу салоҳ шуд.

– Гапи дурӯғ.

– Дурӯғи сулҳомез, бачам, ин хел дурӯғгӯйҳо фоида дорад.

...Ноилоҷ монда буд Меҳрубон. Гапи падарашро гардондан намехост, вале хонаи амаки Карим даромада «пул диҳед» гуфта наметавонад, забонаш намегардад, пояш намекашад, намеравад.

Кароматуллоҳ Мирзоев

ЛУҒАТ

бехунирӯ – одами берӯ, беандеша

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро дар матн «*ронанда*» **шофир** навишта шудааст? «Магазинчӣ» гуфтан дуруст аст?

2. Маъно ва таркиби ифодаи «*сулҳу салоҳ*»-ро шарҳ диҳед.

3. Ин порча аз кадом асар аст? Ба рафтори падар шумо чӣ хел баҳо медиҳед?

4. «*Дуруғи маслиҳатомез*» чиро мефаҳмонад?

5. Дар хона дар бораи май, тамоку ва зарари онҳо иншо нависед.

§ 25. ҚУМЛАИ ХИТОБӢ

129. Матнро хонед, ба мазмуни он диққат дода, оҳанги қумлаҳоро муайян кунед.

НИГИНИ АНГУШТТАРИН

Устод Сайфуллозода ба мо ҳамеша таъкид мекарданд:

– Ба ҳифзу ҳимояи Ватан омада бошед! Ватан хонаи мост! Ватан модари мост! Ба қадри ҳар вачаб замини он ва ба қадри падару модар бирасед!

Устод онҳоеро, ки баҳри озодию истиқлоли кишвар фидокорӣ намуданд, ситоиш мекард. Зеро маҳз ба шарофати ҷасорати ин родмардон мо рӯзгори орому осоишта дорем. Ҳар субҳ шунидани Суруди миллии кишвар чӣ сон рӯҳафзост! Бубинед: «Зинда бош, эй Ватан, Тоҷикистони ободи ман!»

Ба худ меғӯям: Тоҷикистон ободу мардумаш дилшод бод!

Зиҳй кишваре, ки чун нигин дар ангуштарини олам аст!

Шодӣ Раҷабзод

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мазмуни исмҳои хоси матнро шарҳ диҳед.

2. “Родмардон” киҳоянд?

Чумлае, ки хаяҷон ва хиссиётро ифода мекунад, **чумлаи хитобӣ** ном дорад. Оҳанги талаффуз дар **чумлаи хитобӣ** баланд ва шиддатнок аст. Дар охири он **аломати хитоб** гузошта мешавад.

Ёдгори Айниву ин кӯҳсорон зинда бод!

Шеъри Турсунзодаву ин обшорон зинда бод!

Лоиқ Шералӣ

Восеъ! Аз тарафи Кангурт сарбози бисёре омада истодааст! (С. Улугзода).

130. Матнро ифоданок хонед. Чумлаҳои хитобиаширо муайян кунед. Гӯед, ки гӯянда чаро ба хаяҷон омада, бо хиссиёти баланд сухан мегӯяд.

Дар баъзе ҷоҳо хониши форами чаковакон гӯшҳоро навозиш меод. Ин мурғаки хушсадои беғам ба қадри даҳ-понздаҳ метр баланд парвоз карда мебаромаду дар як ҷой бол афшонда истода нағмасароӣ мекард. Ин чаҳ-чаҳи форами чаковак дар айёми зимистон аз нағмаи булбули баҳорӣ ҳам форама ба гӯш мерасид. Вай осудагӣ, хуррамаӣ, шодмониро тараннум мекард. Мегуфт, ки ҷӣ хуш ин дунё, ин дунёи зебо, ин дунёи офтобӣ! Ман ҳаётро дӯст медорам, ман офтобро мепарастам, ман осудагӣ ва шодмониро тараннум мекунам!

Зиндаю шодмон бош, эй мурғаки сулҳпарвар, амониҳо ва дилнишин! Саро, нағма саро, ба васфи дунёи зебои мо, ба васфи ҳаёти осуда, ба васфи рӯзи офтобӣ ғазал хон! Бошад, ки дигар садои пурдаҳшати милтиқ туро натарсонад! Бошад, ки ин дунё мисли ҳамин рӯз ором, осуда ва бетаҳлука монад!

Ҷалол Иқромӣ

ЛУҒАТ

чаковак – сӯфитургаӣ

таҳлука – ҳалокат, азоби саҳт, тарс

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Калимаҳои «*осуда, хуррам, шодмон*» аз ҷиҳати маънӣ аз «*осудагӣ, хуррамӣ, шодмонӣ*» чӣ фарқ доранд?

2. Дар матн хониши чаковакон ба садои чӣ муқобил гузошта шудааст?

3. Ин матн манзараи кадом фаслро пеши рӯ меорад? Кадом фасл ба шумо маъқул аст ва чаро?

4. Дар бораи баҳори деҳа ё шаҳри худ лавҳа нависед.

131. Ҷумлаҳоро нависед ва аломатҳои китобати мувофиқро дар ҷояшон гузоред.

Зинда бод дӯстии халқҳои ҷаҳон Дикқат Хонандагоне ки ба саёҳати баҳри Норақ рафтанд мехоҳанд пагоҳ соати ҳашт дар саҳни мактаб ҳозир шаванд Бачаҳоро бе назорат нагузоред Шумо пагоҳ хатман ба шаҳр меравед Ана бинед ҳавопаймо чӣ хел баланд мепарад Ба қоидаҳои ҳаракати роҳ риоя кунед Наврӯз муборақ бод Тоҷикистон ватани Наврӯз аст

132. Ҷумлаҳоро ба риояи оҳанг қироат кунед.

1. Мо ба хонаи амакам расидем. 2. Фарзона, ба мурғон дон деҳ. 3. Гулистон, ту пагоҳ ба мактаб меравӣ. 4. Иброҳим, падарат аз Америка омаданд? 5. Сочида ба лагер меравад.

Ҷумлаҳои хабарӣ, суолӣ ва амрӣ бо ҳиссиёту ҳаяҷон та-лаффуз шаванд, ба ҷумлаи хитобӣ табдил меёбанд:

Дар таги қалъа мактаб кушода шуд? (*С. Улугзода*).

Дар таги қалъа мактаб кушода шуд!

Амакҷон, ақаллан як пиёла чой нӯшед. (*Р. Ҷалил*).

Амакҷон, ақаллан як пиёла чой нӯшед!

§ 26. АЪЗОҲОИ ҶУМЛА

133. Ҷумлаҳоро нависед. Калимаҳои онро ба ин гурӯҳҳо ҷудо кунед:

1. Калимаҳое, ки амалу ҳолатро мефаҳмонанд;
2. Калимаҳое, ки дар ҷумла сухан дар бораи онҳо меравад.

Намуна: Гул шукуфт. – “шукуфт” амалу ҳолатро мефаҳмонад. Дар ҷумла сухан дар бораи “гул” меравад.

Лутфия менависад. Хоҳарам гуфт. Борон борид. Ҳаво торик шуд. Офтоб баромад. Дарс сар шуд. Душанбе зебо аст.

134. Ҷумлаҳоро хонед. Ба калимаҳо аз рӯи ин нишонаҳои он суол гузоред:

1. Аломати ашёро фаҳмонанд;
2. Аломати амалро муайян кунанд;
3. Муносибати предметро ба амал нишон диҳанд.

Намуна: Шарофат бо дугонааш ба китобхонаи шаҳрӣ рафт. Чӣ кор кард? – Рафт. Кӣ рафт? – Шарофат. Ба кучо рафт? – Ба китобхона. Ба кадом китобхона? – Шаҳрӣ. Бо кӣ рафт? – Бо дугонааш.

1. Падарам нони гарми ҷаззадорро меписанданд.
2. Дилшод бо мардонагӣ ба роҳи пурхатар қадам гузошт.
3. Саодатбону ба духтараш дар бораи Темурмалик нақлҳои шавқовар мекард.
4. Дар мактаб чамъомади бошукӯҳе баргузор шуд.

Ҳар калимае, ки дар ҷумла ба суол ҷавоб мешавад, **аъзои ҷумла** шуда метавонад. Аъзоҳои ҷумла ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: **сараъзоҳо ва аъзоҳои пайрави ҷумла.**

Мубтадо ва хабар сараъзоҳои ҷумла, пуркунанда, муайянкунанда, ҳол аъзоҳои пайрави ҷумлаанд.

135. Матнро хонед. Аз рӯи маълумоти доштаатон ба аъзоҳои ҷумла суолҳо гузоред.

ТАҲМУРАС

Баъд аз Ҳушанг писараш Таҳмурас подшоҳ шуд. Дар замони вай одамон пашми гӯсфанд тарошидан, аз пашм либосворӣ ва намад тайёр карданро ёд гирифтанд. Аз дарандагон – юз ва сиёҳгӯш, аз парандагон боз ва шоҳинро барои шикор дастомӯз карданд.

Таҳмурас девҳоро дар банд андохт, девҳо гуфтанд, ки агар подшоҳ онҳоро накушад, онҳо ба вай як хунари нав ёд медиҳанд. Сипас ба ӯ навиштанро ёд доданд. Девҳо хатти балхӣ, порсӣ, тозӣ, суғдӣ, чинӣ, паҳлавӣ ва ғайраро медонистанд, ҳамаро ба Таҳмурас ёд доданд ва Таҳмурас ба дигарон ёд дод. Ба ин тариқ, аз рӯйи ривояти қадима, дар подшоҳии Таҳмурас хатту савод падида омадааст.

Баъд аз Таҳмурас подшоҳӣ ба писараш Ҷамшед гузашт.

Сотим Улугзода

ЛУҒАТ

юз – саги шикорӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Кадом аъзоҳои чумларо муайян карда тавонистед?
2. Дар калимаҳои *балхӣ, порсӣ, тозӣ, суғдӣ, чинӣ, паҳлавӣ* ҳарфи "й" чӣ вазифаро иҷро кардааст?
3. Мазмуни матнро шарҳ диҳед.

§ 27. САРАЪЗОҲОИ ЧУМЛА

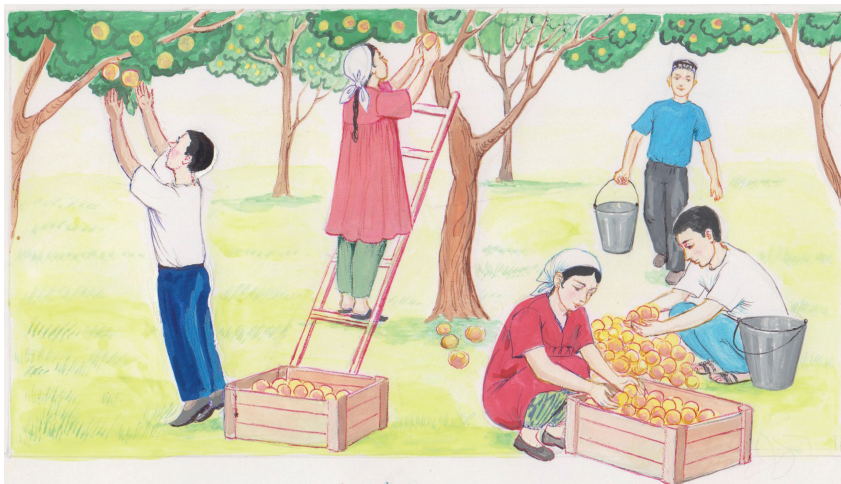
136. Чумлаҳоро хонед, амал ва иҷрокунандаи амалро ба воситаи суолҳо муайян кунед. Намуна: Бобоям дар деҳа зиндагӣ мекунад. Чӣ қор мекунад? – Зиндагӣ мекунад (амал). Кӣ зиндагӣ мекунад? – Бобоям (иҷрокунандаи амал).

ДАР БОҒ

Бобои ман дар деҳа зиндагӣ мекунад. Мардуми деҳа он касро бо эҳтиром «Назарбобо» мегӯянд. Бобоям дар ҳама пастию баландии рӯзгори мардум маслиҳатгаранд.

Бобоям боғи хубе доранд. Дар боғашон зиёда аз панчоҳ дарахти мева мавҷуд аст. Боғи бобоямро одамон «биҳишт барин аст» мегӯянд. Чунки аз боғи он кас ҳар гуна мева ёфтан мумкин аст. Ҳамин ки ба таътил баромадем, мо ба деҳа меравем. Шодиву хурсандии мо бештар барои истироҳат дар боғ аст. Мо дар боғи бобоямон то чашмамон сер шудан мева мехӯрем. Аз мевахӯрӣ ва даводаву паропари мо бобоям ба ваҷд меоянд. Маро бобоям ҳамеша «мағзи дона» мегӯянд.

Саидаи Фазл

Сараъзоҳи ҷумла

мубтадо

хабар

Аъзоҳи пайрави ҷумла

пуркунанда

муайянкунанда

ҳол

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мазмуни ҷумлаи «*То ҷашмамон сер шудан мевахӯрӣ мекунем*»-ро шарҳ диҳед.
2. Барои ҷӣ набараро «*мағзи дона*» мегӯянд?
3. Чаро боғ ба бихишт монанд карда шудааст?
4. Калимаҳои «*кӣ? ҷӣ? ҷӣ кор кард? ҷӣ шуд?*» ҷавоб мешаванд, нависед.

Хабар ва мубтадо асоси ҷумларо ташкил медиҳанд. Барои ҳамин онҳоро **сараъзоҳои ҷумла** меноманд. Мисол: *Устод насихат кард*. Ҷӣ кор кард? – *Насихат кард (хабар)*; кӣ? – *устод (мубтадо)*. *Хондан хуб аст*. *Хондан (мубтадо)*, *хуб аст (хабар)*.

Ба зери мубтадо як хат (—————) ва ба зери хабар ду хат (=====) кашида мешавад.

137. Матнро нависед, ба зери мубтадо ва хабари ҷумлаҳо хат кашед.

Нурҳои гарми офтоб ва садоҳои хуши парандагон моро аз хоб бедор карданд. Рӯз аллакай нисф шуда буд. Дарахтзореро, ки дар торикии шаб фарқ карда натавонистам, себзор будааст. Гирду атрофи шоҳаҳои онҳо занбӯрҳо парвоз доштанд. Гулҳои сурху сафед ва баргҳои сабзи шоҳаҳои дарахтон якҷо бо лолаҳои шукуфону майсаҳо чаманзорро мемонданд. Аз кучое овози форами булбул ба гӯш мерасид. Он рӯз гулу булбул ҳам чанги хонумонсӯзро фаромӯш карда буданд.

Абдуҷаббор Қаҳҳорӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Маънии ибораҳои «*садоҳои хуши парандагон*» ва «*овози форами булбул*»-ро шарҳ диҳед.
2. Дар матн кадом фасли сол тасвир шудааст?

§ 28. ХАБАР

138. *Матнро хонед ва амалҳои онро муайян кунед.*

Онҳо вақти намози аср ба Басра расиданд. Офтоб ба гуруб рафта буд, аммо шуоъҳои он ханӯз осмонро ба ранги зарди сурхомез равшан мекард. Падар кӯчаву бозор ва сароҳои тичоративу пунбафурӯшии шаҳрро хуб медонист: борҳо ба ин шаҳр пунбаҳои ҳаллоҷикардаашро бо шариконаш ба фурӯш оварда буд. Дар яке аз саройҳои пунбафурӯшӣ, ки дар миёнаи шаҳр – пеши бозори калон воқеъ гашта буд, манзил гузиданд. Мизочони падар он шаб ўро ба меҳмонӣ бурданд. Мансур дар ҳучраи тангу торик монд. Порае нон ва косае мост хӯрда, хобидани шуд, аммо танҳой, торикӣ ва бегонагӣ дар ин шаҳр дар дили ӯ эҳсоси ногуворе барангехтанд. Ў хоб карда натавонист. Ба саҳни сарой баромад. Ҳама ҷо хомӯш буд. Аз ягон ҳучра садои касе ва рӯшноии ҷароғе берун намеомад. Садои мавҷҳои дарё аз наздик ба гӯш мерасид. Ин садоҳо ба ӯ ноошно буданд, аммо бузургворона ва афсонамонанд ба гӯш мерасиданд.

Расул Ҳодизода

ЛУҒАТ

барангехтан – ба чунбиш овардан, ба ҳаяҷон овардан
гузидан – интиҳоб кардан, хоста гирифтани, хуш кардан
мизоч – муштарӣ, харидор, талабгор
мост – ҷурғот
ҳаллоҷӣ – дастгоҳи қадима, ки пахтаро аз пунбаҳо ҷудо мекунад, пахтагозакунак

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Калимаҳои *“аср”*-ро шарҳ диҳед?
2. Гӯед, ки кадом ҳиссаҳои нутқ амал ва иҷроқунандаи амалро мефаҳмонанд.
3. Мазмуни калимаи *“аср”*-ро шарҳ диҳед.
4. Ифодаҳои *“ба гуруб рафтан”* ва *“садои ноошно”* чӣ маънӣ доранд?

Хабар сараъзои ҷумла буда, амалу ҳолати мубтадоро мефаҳмонад. Хабар ба суолҳои предмет чӣ кор мекунад?, чӣ мешавад?, чӣ шуд?, чӣ хел аст?, кист?, чист? ҷавоб мешавад.

Хабар дар ҷумла асосан бо феъл баён мешавад. Мисол: Ёдгор говро оварда, ба дасти Гулнор супурд. (С. Айни).

139. Матнро хонед, хабарҳоро муайян кунед.

Хайбар саги бисёр хушёр буда, дар андак вақт ҳамаи гуфтаҳои маро фаҳманда ва вазифаи асосии худро донанда шуда монд. Ё фаҳмида гирифт, ки хавфи асосӣ дар ин хонадон барои мурғон ва он ҳам аз тарафи шағолон аст. Бинобар ин, вай ҳамеша дарахтонеро, ки дар онҳо мурғон меҳобиданд, дидбонӣ мекард ва гоҳ-гоҳ ба тарафи дарича рафта, то роҳи омади шағолон гашт карда, тафтиш карда меомад. Айёми баҳорон буд, зардолуҳо ба шукуфтган сар карда буданд. Саг ҳам қариб яксола шуда буд. Як сахар падарам барои намози бомдод ба масҷид рафт. Ногаҳон овози “қоқ” гуфтани мурғонро шунидам, дар паси ин овоз садои аз болои бом ба замин афтодани як чизи вазнин ҳам шунида шуд...

Садрриддин Айни

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Нишон диҳед, ки кадом хабарҳо пайиҳам омадаанд.
2. Аз ин матн чӣ хулоса баровардан мумкин аст?

140. Шеърро хонед ва ба тарзи баёни хабарҳо тавачҷуҳ кунед.

ТОҶИКИСТОН – НАБЗИ МАН

Як нафас имкони ман бе Тоҷикистон нест, нест,
Дар тани ман ҷони ман бе Тоҷикистон нест, нест.
Тоҷикистон – номи ман, парварда шираш – коми ман,
Ҷам намак, ҷам нони ман бе Тоҷикистон нест, нест.
Тоҷикистон – кӯҳи ман, кӯҳи баландаш – рӯҳи ман,
Қиблаи имони ман бе Тоҷикистон нест, нест.

Тоҷикистон – набзи ман, хораш – баҳори сабзи ман,
Абри ман, борони ман бе Тоҷикистон нест, нест.
Тоҷикистон – ёди ман, ачдоди ман, авлоди ман,
Гавҳари чашмони ман бе Тоҷикистон нест, нест.
Тоҷикистон – баҳти ман, фархунда тоҷу тахти ман,
Давлати Сомони ман бе Тоҷикистон нест, нест.

Юсуфҷон Аҳмадзода

ЛУҒАТ

гавҳар – марворид

набз – чунбиши раги инсону ҳайвон, ки аз ҳаракати дил ба вучуд меояд

фархунда – нек, саодатманд

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Хабарҳо бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд?
2. Ба такрор истифода шудани хабари «*нест*» чӣ аҳамият дорад?
3. Магар шумо худро бе Тоҷикистон тасаввур карда метавонед? Чаро?
4. Дар васфи Тоҷикистон кадом калимаю ибораҳо истифода шудаанд?
5. Шеърро аз ёд кунед.

141. Шаш ҷумла нависед, ки хабарҳояшон бо исм, сифат ва феъл ифода шуда бошанд.

§ 29. МУБТАДО

142. Ҳикояи зеринро хонед ва ба мазмунаш аҳамият диҳед. Иҷрокунандаи амалро дар ҷумлаҳо муайян намоед.

ПИСАРИ ТАНБАЛ

Писари деҳқоне дар Бухорои Шариф таҳсили мадраса мекард. Рӯзе ӯ ба деҳа – назди падараш баргашта омад. Падараш гуфт:

– Писарам, ҳоло мавсими ғунучин ва дарав кардан аст. Хаскашакро гиру ба ман ёрӣ бидех.

Писар, ки майли заҳмат кашиданро надошт, гуфт:

– Ман дар мадраса машғули омӯхтани илму маърифат будам. Ба ростӣ, ки суханони қишлоқиро бедареғ фаромӯш кардаам. Бигӯ, ки хаскаш чӣ бошад?

Писарак ин суханро гуфту дастаи хаскаш ба пешонааш бархӯрд. Ӯ хаскашро ба пояш ногаҳонӣ зер карда буд. «Муллобача» ҳамонро чӣ будани хаскашро ба ёд овард ва онро аз замин бардошта, дунболаи падари деҳқонро гирифт.

Аз «Маҷмуаи ҳикоя ва ривоятҳои хурд»

СУОЛ

Шумо ба рафтори муллобача чӣ баҳо медиҳед?

Мубтадо сараъзои ҷумла буда, дар ҷумла сухан дар бораи он меравад. Мубтадо ба суолҳои **кӣ?** (**киҳо?**), **чӣ** (**чиҳо?**) ҷавоб мешавад. Мисол: **Дониш одамро аз роҳи хато мебарорад.**

Онҳо ба мактаб мераванд.

143. *Аз рӯйи расмҳои зерин ҷумла тартиб диҳед ва мубтадову хабари онҳоро муайян кунед.*

144. *Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Иҷрокунандаи амали ҷумлаҳоро муайян намоед.*

МЕҲРҒОН ШУМО ДАР БОРАИ ИН ЧАШН ЧӢ МЕДОНЕД?

Дар сарчашмаҳои таърихӣ омадааст, ки Меҳргон – калимаи сохта буда, аз решаи “меҳр” ва пасванди чамъсози “-гон” сохта шудааст. Пасванди “-гон” дар баробари исми чамъ сохтан боз хусусияти вобаста будани ашӯро ба маҳал низ доро мебошад. Калимаи “Меҳргон” маъноҳои «меҳрҳо», «соҳибони меҳр», «дорои меҳр», «меҳрубон»-ро дорад, ҳамчунин ба манзил ва ҷойи меҳр ишора мекунад. Дар адабиёти пешин ин калима ҳаммаъноӣ Офтоб буд. Меҳргон маънои меҳру муҳаббат, рамзи дӯстию рафоқат, бародарию ҳамдигарфаҳмиро низ ифода мекунад. Меҳргон ҳамчун истилоҳ номи ҷашни таърихӣ ва миллии мардуми ориёӣ аст. Пайдоиши ҷашни Меҳргон бо анъанаҳои парастии Офтоб, нур ва гармӣ алоқа дорад.

Чамъовариҳои ҳосил дар фасли тирамоҳ ба давраи таҷлили ин ҷашн рост меояд. Мардум дар оғози ин ҷашн ҳосили қору захираи худро чамъоварӣ карда, онро ба намоиш мегузоранд, аз натиҷаи захираи худ хурсандӣ мекунанд ва аз ҳосили қорашон ба одамони эҳтиёҷманд хайр менамоянд.

Агар Наврӯз ҷашни оғози киштуқори кишоварзон бошад, Меҳргон ҷашни ҳосилғундории онҳост. Ин ҳарду ҷашн ба ҳам монанд ҳастанд. Одамон ба пешвои ин ҷашнҳо хонаҳоро покдорӣ мекунанд, либоси нав ба бар карда, дастурхони ҷашнӣ меороянд. Базми идона ташкил карда, ҳамдигарро табрик мекунанд. Ин ҷашнҳо дар кишвари офтобии мо – Тоҷикистон шукӯҳи ҳоса доранд.

ЛУҒАТ

таҷлил – эҳтиром қардан, бузург шумурдан, истиқбол гирифтани
эҳтиёҷманд – ҳоҷатманд, он ки ба чизе эҳтиёҷ дорад

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бо калимаи “меҳр” боз кадом калимаҳоро медонед?
2. Боз кадом ҷашнҳои таърихиро медонед, ба ёд биёред.
3. Дар бораи ҷашни Меҳргон эссе нависед.

§ 30. АЪЗОҲОИ ПАЙРАВИ ЧУМЛА

145. Матнро хонед. Суол гузошта, муайян кунед, ки гайр аз амал ва иҷроқунандаи амал, дигар аъзоҳои чумла ба кадом маъно истифода шуданд.

ДАРСИ ИБРАТ

Подшоҳе буд, ки дар зулму бедод ба мардум аз ҳад гузаронда буд ва тамоми мардуми кишвараш аз ӯ безор буданд ва дуои бадаш мекарданд. Ин подшоҳ боре ба шикор рафту баъди баргаштан ба дарбори худ тамоми кирдору рафторашро тағйир дод. Зиндониёни зиёдеро, ки бегуноҳ ҳабс шуда буданд, озод кард, андозҳои гаронро бекор кард, ба муҳтоҷону бечорагон аз ҳазина моли зиёд бахшид, онҳоеро, ки дар ҳаққи мардум ҷабр карда буданд, ба ҷазо расонд.

Яке аз ходимони дарбор, ки ба подшоҳ хеле наздик буд, аз ин тағйири ногаҳонии рафтору кирдори подшоҳ пурсон шуд, подшоҳ дар ҷавоб гуфт:

– Вақте ки ба шикор рафта будам, дидам, ки саге ба рӯбоҳе ҳамла овард ва пойи рӯбоҳро шикаст. Дар ин асно яке аз санғҳое, ки шикорчиё партофта буд, ба пойи сағ зад ва пойи сағро шикаст. Ман аз тамошои ин ҳодиса барои худ панде гирифтам ва байтҳои зерин ба хотирам расиду тарки ҷабру зулм кардам:

*Ба чашии хеш дидам дар гузаргоҳ,
Ки зад бар ҷони мӯре мургаке роҳ.
Ҳанӯз аз қайди минқораш напардохт,
Ки мурғи дигар омад, кори ӯ сохт.*

Аз «Ҷавомеъ-ул-ҳикоёт»

ЛУҒАТ

кишоварз – деҳқон

минқор – нӯли мурғ ва паранда

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Муайян кунед, ки дар калимаи «зиндониён» чанд харф ва чанд овоз аст.
2. Мазмуни калимаи «муҳточ»-ро шарҳ диҳед.
3. Ҳикмати «*Адабро аз кӣ омӯхтӣ? Аз беадаб*» ба мазмуни ин матн чӣ муносибат дорад? Хулосаатонро бигӯед.

Пуркунанда, муайянкунанда ва ҳол аъзоҳои пайрави ҷумла мебошанд. Пуркунанда ва ҳол ба хабар тобеъ мешаванд. Муайянкунандаҳо дар таркиби сараъзоҳо ва пуркунандаю ҳол меоянд.

Ҳангоми таҳлили хаттии ҷумла дар зери пуркунанда як хатти шикаста (-----), дар зери муайянкунанда як хатти мавҷнок (~~~~~), дар зери ҳол аломатҳои тире ва нуқта (-.-.-.-.-.-.-) гузошта мешавад. Мисол: Мо ватани худо самимона дӯст медорем. (А. Самадов).

146. *Аз рӯйи расм нақле нависед ва аъзоҳои ҷумларо муайян кунед.*

§ 31. ПУРКУНАНДА

147. Ба калимаҳои матн суолҳои киро?, чиро?, ба кӣ?, ба чӣ?, аз кӣ?, аз чӣ?, чӣ? гузored ва бигӯед, ки он калимаҳо ба кадом аъзои ҷумла алоқаманданд.

ЗАБОН ВА АҲАММИЯТИ ОН

Забон дар ҷомеа аҳаммияти бузург дорад. Табиат онро ба одамон барои он ато кардааст, ки бо ҳам алоқа банданд, фикри якдигарро фаҳманд, дар як ҷомеа фароҳам оянд, истеҳсолот ташкил диҳанд, илму фарҳанг биофаранд, хуллас, корҳоеро сомон бидиҳанд, ки барои ташкилу пешбурди ҷамъият зарур ва вочибанд...

Раззоқ Фаффоров

ЛУҒАТ

вочиб – лозим, зарур

сомон додан – иҷро кардан, анҷом додан, ба ҷо овардан

СУПОРИШ

1. Мақоми забонро дар ҷомеа шарҳ диҳед.
2. Дар васфи забон шеър кироат кунед.

Пуркунанда аъзои пайравест, ки **ба кӣ ё чӣ** нигаронда шудани амалу ҳаракати хабари ҷумларо возеҳ мегардонад. *Масалан: Мо ҳурмат мекунем. – Мо калонсолонро ҳурмат мекунем.*

Дар ҷумлаи якум ба кӣ ва чӣ равона карда шудани амалу ҳаракати хабар (*ҳурмат мекунем*) ошқору равшан нест. Дар ҷумлаи дуум калимаи **калонсолон** ҷумларо пурра ва ба кӣ нигаронда шудани амалро возеҳ кардааст.

Пуркунанда бештар бо исму ҷонишин ифода ёфта, ба суолҳои **киро?, чиро?, аз кӣ?, аз чӣ?, бо кӣ?, бо чӣ?** ҷавоб мешавад: *Шодӣ Каримабонуро нағз мешинохт. (Ҷ. Иқромӣ). Ба бобоям таклиф маъқул омадааст. (С. Айни). Салима ҷамроҳи хоҳараш ба китобхона рафт.*

Пуркунанда ба хабар тобеъ аст. Он ба хабар бештар ба воситаи пешояндҳо ва пасояндҳои **барин, қатӣ (қатӣ)** алоқаманд мешавад.

Баъзан он ба хабар бо тартиби калима ҳам алоқаманд мешавад: *Амакам тобистони гузашта дар як гӯшаи холии боғаш ҷуворимакка корида будааст.* (С. Улугзода).

148. Матнро ифоданок хонед, пуркунандаҳоро муайян кунед.

ВАТАН ВА ТАЪРИХ

Ин ду мафҳум ҳамеша дар канори ҳамдигаранд. Таърих хотираи Ватан аст, мисли хотираи ҳар инсон. Ман ҳамвора хотираҳои худро, балки хотираҳои Ватани худро сафҳагардон мекунам ва саргузашти миллатамро ҷустуҷӯ. Мададгори ман дар ин кор китоб аст. Воқеан, миллате, ки китоб дорад, таърих дорад, миллати соҳибтаърих ва соҳибкитоб аст. Аммо таърих нуҳуфта дар се мағз аст: мағзи китоб, мағзи замин ва мағзи башар. Ин ҳикматро низ ман аз мағзи китоб дарёфтам.

Максуди ман аз ин пажӯҳишҳо худшиносист, то бидонам, ки ба таъбири Пешвои миллат, мо киём, аз кучоём, аз кадом дудмонем, аз кадом тухма рустаем, аз кадом марзем, аз кучо омадаем. Ва чун инҳоро дониستم, пас хоҳам донист, ки ба кучо равонаем.

Раҳмоналӣ Шералиев

ЛУҒАТ

дудмон – хонадон, хонавода, хешу табор, оила, қабила

тухма – 1. донаи ҳар чизе; 2. асл, наҷод; 3. байза, тухми мурғ

марз – 1. замин, замини киштуқори маҳдудкардашуда; 2. кишвар, сарзамин; 3. сарҳад

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бигӯед, ки кадом пуркунанда ба хабар бо пешоянд ва кадомаш бо пасоянд алоқаманд шудаанд.

2. Калимаи ҳаммаъноӣ «Ватан»-ро ёбед.

3. Сифатҳои «Ватан»-ро шарҳ бидиҳед. Кадом тавсифҳо-ро шумо ба он илова карда метавонед?

149. Матнро хонед. Пуркунандаҳояширо ёфта, воситаи алоқаманд шудани онҳоро бо хабар муайян кунед.

Маҳмудҷон Воҳидов шеър мехонду ба ин восита ҳар касро ба дунёи ҳаёлот, ба олами андешаҳо дар хусуси қадри ҳаёт раҳнамун месохт. Ҳар мисраъ, ҳар байте, ки мегуфт, ба шунавандагон зебоиро талқин мекард. Бо забони шеър гуфтани мехост: ҳаётро дӯст доред, он зебост, хеле ва хеле зебост.

Маҳмудҷон хомӯш шуда, хомӯшшавии мавҷи қарсақҳоро интизорӣ мекашид. Аммо интизорӣ тӯл кашид. Ниҳоят, бо таъзиму ишораҳои зиёде толорро ором карда, бо лабони пуртабассум ба ҳозирон рӯй овард: «Ашъоре, ки шумо шунидед, андаке аз адабиёти ҳазорсолаи тоҷик, намунае аз адабиёти ғаниву зебо аст, ки Гётеи бузург дар наздаш сари таъзим фуруд овардааст».

Иброҳим Усмонов

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Хабару мубтадоҳои ҷумлаҳоро ёфта шарҳ диҳед.
2. Гӯед, ки калимаҳои кадом ибораҳо ба ҳамдигар ба воситаи бандаки изофӣ алоқаманд шудаанд.
3. Шеърро ифоданок қироат кунед.
4. Ба матн кадом сарлавҳа мувофиқ аст?

150. Бо истифодаи калимаю таркибҳои зерин ҷумлаҳо соzed. Воситаи алоқаманд шудани пуркунандаҳоро бо хабар муайян кунед. Намуна: синфро – Мо синфро оро додем.

Синфро, шуморо, ҳамсинфамро, суруд хонданро, чой, гӯгирд, ба пиронсолон, аз ман, ба асп, аз бародарам, бо қалам.

151. Нависед, ба чойи суолҳо калимаҳои мувофиқ гузоред. Дар зери хабар ва пуркунандаҳо хат кашед.

1. Исфандиёр (чӣ?) хонд.
2. Ҳабиба (киро?) дид.
3. Модарам (аз кӣ?) пурсид.
4. Саодат (ба кӣ?) ёрӣ дод.
5. Ҳар кӣ (бе кӣ) кард оғоз кор,
Кору бори ӯ надорад эътибор.

6. Салим (бо кӣ?) ба саёҳат меравад.
7. Тахтаро (бо чӣ?) бурида ду тақсим кардам.

§ 32. МУАЙЯНКУНАНДА

152. Рубоӣёти зеринро нависед. Калимаҳоеро, ки аломат ва хусусияти ашёро муайян кардаанд, ёбед ва шарҳ диҳед.

Чашми ту кабуду оби дарёст кабуд,
Чашми ту кабуду осмонхост кабуд.
Бо чашми кабуд хоҳари дарёӣ,
Ҳамшираи осмони беҳамтоӣ.

Як духтари қадбаланд шуд духтари ман,
Шаҳдухтари дилписанд шуд духтари ман.
Оинаи қаднамо харидан лозим,
Лоик ба қади расо харидан лозим.

Бозор Собир

ЛУҒАТ

расо – дароз, баланд

Муайянкунанда аъзои пайрави ҷумла буда, предметро аз ягон ҷиҳат муайян мекунад ва ба суолҳои **чӣ хел?**, **кадом?**, **чанд?**, **чандум?**, **кӣ?**, **чӣ?** ҷавоб мешавад.

Муайянкунанда ба муайяншаванда бо бандаки изофӣ (**гули сурх**, **нони гарм**) ва баъзан бе он алоқаманд мешавад: **беҳтарин талаба**, **ин хона**, **калонтарин шахр**, **дуюмин кӯча**.

153. Ба ҷойи нуқтаҳо муайянкунандаҳои мувофиқ гузоред. Бигӯед, ки онҳо бар эзоҳи кадом аъзоҳои ҷумла омадаанд.

1. Ба мо аз фанни забони ... омӯзгор Фарҳод Насимӣ дарс медиҳад.
2. Маҳин ... хонандаи синфи мо мебошад.
3. Дар синфи мо ... хонанда таҳсил мекунад.
4. Ин қаламро гиру ... қаламро ба ман деҳ.
5. Директори ... моро ба оғози соли таҳсил табрик кард.

154. Ҳикояро ифоданок қироат кунед. Ба кадом ҳиссаи нутқ ифода шудани муайянкунандаҳоро шарҳ диҳед.

Мошине, ки навакак маро ба ин чо овард, аллакай аз назарам дур рафта, дар роҳи морпечи ағба бо шитоб роҳ мепаймуд. Дар осмон хирмани абрҳои сафед ба як гӯшаи қишлоқ соя афканда мегузаштанд. Аз дуродур, аз байни дарахтҳои анбуҳ овози сӯфитурғай ва шавқуни бачаҳои деҳа ба гӯш мерасид. Ногоҳ аз паси адире, ки дар ҳар ҷойи он бодом буттаҳои худрӯ сабзида буданд ва онҳо аз дур ба нақши оҳуи даштӣ шабоҳат доштанд, рамаи қишлоқ ба чаро хеста, сутуни чангро ба осмон бардошт ва байни ғубори қаҳваранг «бе-е-е, ме-е-е»-и меш ва барраҳо баланд шуда, ин овозро дар як он маҳв кард. Аз шуои заррини офтоб ҳавои деҳа гӯё мисли пардаи ҳарир лаппида меистад.

Шодон Ҳаниф

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Кадом муайянкунандаҳо бо муайяншавандаҳо бе бандаки изофӣ алоқаманд шудаанд?
2. Мазмуни ибораи «**роҳи морпеч**» ва ифодаи «**сутуни чангро ба осмон бардошт**»-ро шарҳ диҳед.
3. Тасвири деҳа ба шумо маъқул шуд? Чаро?

155. Матнро нависед, дар зери муайянкунандаҳо хат кашед. Воситаҳои алоқии муайянкунандаҳоро шарҳ диҳед.

МОМО

Момо мӯйҳои фатилаи набераашро бори аввал майдабофӣ мекард. Мӯйҳои кӯтоҳи духтарак аз байни панҷаҳои шахшӯли момо якзайл раҳой мечустанд. Ангуштони муъчи-закори пиразан кокулҳои нав ба нав меофаранд. Кокулҳои бешумор дар гирди сари духтарак қатор шуда, як манзараи аҷоибро ба вучуд оварданд. Момо охири кокулро бофта, сари набераашро бо муҳаббат сила карда, шаддаи кокулҳо-

ро ба рӯи китобҳои ӯ пош дод ва дуои хайр кард.

Духтарак кайҳо барои намоиш додани кокулҳояш ба кӯча шитофта буд. Аммо пиразан ҳамона ғарқи хаёлҳои ширин мавҷи кокулҳои майдабобии шаби арӯсии набераашро пеши назар оварда, табассум мекард.

Гулчеҳра Сулаймонӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Муайянкунандаҳо бо кадом ҳиссаи нутқ ифода шудаанд ва бар эзоҳи чӣ омадаанд?

2. Дар мавзуи «Дар меҳмонӣ» дар хона бо ягон кас мусоҳиба ташкил кунед. Дар суҳбат аз муайянкунандаҳо истифода баред.

§ 33. ҲОЛ

156. Қумлаҳоро хонед, ба калимаҳои шиорашуда суол гузоред ва маънии онҳоро шарҳ диҳед.

1. Посбонон ҳам **хотирчамъона** хобиданд. (*С. Айни*).

2. **Охиста** салом дода гузашт. (*С. Улугзода*).

3. Норбибӣ аз ҳама бачагон **зиёдтар** Ятимро дӯст медошт. (*С. Айни*).

4. Пагоҳӣ Зариф аз бедорхобӣ ҳаста шуда, **барвақт** бархост ва боз ҳам чизе нагуфта **аз хона** баромада рафт. (*Р. Қалил*).

5. Ман **баъди мактаби олиро хатм кардан ба шаҳри дигар ба кор** таъйин шудам. («*Садои Шарқ*»).

6. Бо ҳамин мулоҳиза ӯ низ **ночор** роҳи хонаи худро пеш гирифт. (*С. Айни*).

Ҳол аъзои пайрави чумла буда, *замон, макон, сабабу мақсад, тарз ва миқдору дараҷаи амалро* мефаҳмонад. Ҳол ба суолҳои *кай?, аз кай?, то кай? кучо?, ба кучо? аз кучо?, чаро?, ба кадом сабаб?, чӣ тавр?, чӣ тарз?, чӣ қадар? ва ғ.* ҷавоб мешавад.

Ҳол ба хабар ба воситаи пешояндҳои *то, дар, ба, аз, бе, бо ва баъзан бе пешояндҳо* тобеъ мешавад:

1. Писарони шумо ва мисли онҳо боз ҳазорон фарзандони халқи мо (кай?) *имрӯзҳо* бо даъвати Ватан ба ҷанг рафта истодаанд. (Ф. Ниёзӣ). 2. Пахтачинӣ (чӣ тавр?) *босуръат* давом дошт...

Дар таҳлили хаттии чумла ҳол бо аломати тире-нуқта (-.-.-.-) ишора мешавад.

157. Ба ҷойи суолҳо калимаҳои мувофиқро гузошта, чумла созад. Ба суол хелҳои ҳолро муайян кунед.

Намуна: *Кӣҳо? Кай? Ба кучо? Чӣ кор мекунем?* – *Мо пагоҳ ба Душанбе меравем.*

1. *Кӣ?, кай?, ба кучо?, чӣ кор мекунем?*

2. *Кай?, дар кучо?, чӣ?, чӣ мешавад?*

158. Хонед, бо суол хелҳои ҳолро дар чумлаҳо муайян кунед ва ба зери онҳо хат кашед.

Бегоҳирӯз аз кадом гӯшаи бозори «Баракат» ҳамдеҳам – амаки Афзал, собиқ паҳлавони номдори кӯхистон, ки ба қавле, дар майдондорӣ то ҳол шонааш хок нахӯрда буд, ба ҷойи кор телефон кард. Вай як қадар саросема ва чунон бо овози баланд гап мезад, ки ба гумонам, садояшро аз гӯшак не, балки аз пушти дар мешунидам. Худам навакак аз шӯру валвалаи як маҷлиси серчанҷол фориг гашта, андешам ханӯз побанди супориши сардори сохтмон буд. Вале баробари шунидани овози меҳрубону пуршираи амаки Афзал кӯдаквор хурсанд шудам...

Ҷонибек Ақобиров

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Хабару мубтадои чумлаҳоро муайян кунед.
2. Ифодаи «*шонааш хок нахӯрда буд*» чӣ маънӣ дорад?
3. Дар маҳалли шумо одамони номдор ҳастанд? Ба ёд биёред.
4. Шумо кадом навъи варзишро дӯст медоред? Чаро?

159. Хонед, хелҳои ҳол ва воситаҳои ба хабар алоқаманд шудани онҳоро муайян кунед.

Зокир дар синну сол ба ман баробар аст ва мо аз хурдӣ чӯраи қонӣ шудаем. Ман ҳар сол вақти таътил ба лагер меравам. Соли гузашта ҳамроҳи падарам ба Москва рафта будам. Зокир дар мактубаш боз навиштааст, ки агар ман дар таътил назди ӯ наоям, вай дигар ба шаҳр – хонаи мо намеомадааст. Боз таъкид кардааст, ки ман коре карда, аз моҳи июн дер намонда биёям.. Вай чизи аҷоибро ба ман нишон медодааст...

Ҳамин ки дар маркази қишлоқ аз автобус фаромадам, Зокирро дида ҳайрон шудам. «Вай аз кучо, бо ҳамин рейс ва ҳамин рӯз омадани маро фаҳмида бошад?» – аз дил гузарондам.

– Ҳа, ҳайрон шудӣ, Қобилҷон? – гуфт ӯ баъди маро аз оғӯшаш сар додан ва илова кард: – Ба хонаатон телефон карда будам. Холаам гуфтанд, ки Қобилҷон бо рейси яқум рафт...

Ақобир Шарифӣ

ЛУҒАТ

рейс – сафар, хатсайр

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бигӯед, ки ба ҷойи «*телефон кардан*» боз чӣ гуфтан мумкин аст?
2. Ба хонаҳои ҳамдигар рафтуо кардан хуб аст ё бад?

160. Аз рӯйи нақшаҳои зерин чумлаҳо тартиб диҳед.

1. _____ = _____ .
2. _____ = _____ .
3. _____ = _____ .
4. _____ = _____ .

§ 34. ҚУМЛАҲОИ ХУЛЛАС ВА ТАФСИЛӢ

161. Матнро хонед, қумлаҳои мураккабро ёбед ва қумлаҳои содаи таркиби онҳоро шарҳ диҳед.

СОЛИ НАВ – ИҚБОЛИ НАВ!

Соли нав чашни шавқовару пуршукӯҳ аст. Оё шумо дар бораи Соли нав ва таърихи он маълумоти кофӣ доред?

Соли нави мелодӣ аз 1-уми январ оғоз меёбад. Ин чашнро халқҳои ҷаҳон дар вақтҳои гуногун истиқбол мегиранд. Соли нави мо 21-уми март – чашни Наврӯз аст. Азбаски дар мо тартиби соли мелодӣ, яъне тақвими Григорий (русӣ) ҷорӣ аст, мо ҳам 1-уми январро чун Соли нав чашн мегирем.

Ҳанӯз як моҳ пеш дар шаҳрҳо кӯчаву хиёбон, боғу гулгаштҳо бо чароғакҳои идона ороиш дода мешаванд. Рамзи Соли нав арчаи солинавӣ, Бобои Барфӣ, Барфак ва Ачузкампир мебошанд. Қаҳрамонҳои солинавӣ дар барномаҳои идона бо кӯдакон вохӯранд, рақсу бозӣ мекунанд ва ба кӯдакони зираку доно тухфа тақдим мекунанд. Дар васфи Соли нав ва рамзҳои он шоирон шеърҳои зиёд навиштаанд.

Соати 00.00.00, рӯзи 1-уми январ соли куҳан ба анҷом мерасад ва соли нав ворид мешавад. Мардум дастурхони идона меороянд ва аз рӯйи таомул дар он ғизоҳое аз моҳӣ, қарам, мурғ ва шириниву меваҳои гуногун мегузоранд.

ЛУҒАТ

тақвим – солшуморӣ

таомул – расму одат, рафтор

тақдим – ҳадия қардан

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ифодаи "пуршукӯҳ" аз рӯйи таркиб чӣ гуна аст?
2. Дар бораи Соли нав, Бобои Барфӣ, Барфак, арчаи солинавӣ, зимистон, барф шеър аз ёд кунед.
3. Хотираҳоятонро дар бораи чашни Соли нав дар хона нависед.

жумлае, ки фақат мубтадову хабар дорад, ҷумлаи хуллас номида мешавад: *Киштукор сар шуд. Соро менависад. Нозим рафт.*

жумлае, ки *ба гайр аз сараъзо, аъзои пайрав* ҳам дорад, ҷумлаи тафсилӣ номида мешавад: *Киштукори баҳорӣ сар шуд. Соро иншо менависад. Нозим ба Душанбе рафт.*

жумлаи тафсилӣ фикрро пурратар баён мекунад.

162. Матнро хонед, ҷумлаҳои хуллас ва тафсилияшро муайян кунед.

– Ту метавонӣ фахр кунӣ, Нуралӣ. Бисёр меҳнат кардӣ.

– Ҳама меҳнат карданд, ту ҳам кардӣ, Ориф. Рост мегӯӣ, мо метавонем фахр кунем. Охир, ифтихори бузурги одам ба чист? Ба ҳамин аст, ки вай метавонад гӯяд: «Ин канал, шахр, заводро ман сохтаам, ин ҷӯлистони пештараро ман ҳам гулистон кардаам, дар онҳо меҳнати ман ҳам ҳаст!».

Сотим Улугзода

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Сараъзоҳои ҷумларо муайян кунед.
2. Моҳияти асосии ин суҳбат дар кадом ҷумла баён шудааст?
3. Мазмуни мақоли «*Меҳнат кунӣ – роҳат бинӣ*»-ро шарҳ диҳед.

163. Матнро хонед, ҷумлаҳои хулласи онро дар як сутун, ҷумлаҳои тафсилияро дар сутуни дигар нависед.

Акнун ҳам сиёҳию ҳам сафедии чашми вай ҳамин Самандар аст.

– Мошин савор нашав, ман метарсам, – гуфт Бободӯстов.

– Барои чӣ метарсед, ота? Ман аз Маллача бадтар мошин намеронам, – гуфт писараш. Баъди як дам илова кард:

– «Волга»-и шумо қатӣ нагаштам-ку.

Ду сол пеш Бободӯстовро «барои муваффақиятҳои

совхоз» бо «Волга» мукофотонда буданд. «Волга»-ро дар долони даромади хавлӣ бо брезент пӯшонда нигоҳ медоштанд. Самандар ҳозир дар бораи ин мошин гап мезад.

– Тамоман савор нашавад-чӣ? Хайр, барои ба мактаб рафтан савор нашаваду дигар вақт савор шавад, майлаш? – пурсид модараш.

– Дар дасташ барои мошин рондан хуччат надорад, дар роҳҳои байни совхоз ба ин ҳеч кас гап намегӯяд. Лекин вай то маркази шаҳрча меравад. – Ту писари кӣ? – Писари Бободӯстов. Бо номи падар ёзида гаштан нағз не.

Мутеулло Начмиддинов

ЛУҒАТ

брезент – матои дурушту гафси обногузар

ёзидан – дар ин ҷо ба маънои "*фахр кардан, аз худ рафтан*"

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Қумлаҳои тафсилро ба хуллас баргардонед.
2. Ибораи «*сиёҳию сафедии чашми вай*» чӣ маънӣ дорад?
3. Аз мазмуни матн чӣ хулоса бароваред?

164. Дар мавзуи «Ватани ман» иштиро нависед, ки матни он аз қумлаҳои хуллас ва тафсилӣ иборат бошад.

§ 35. ҚУМЛАҲОИ ЧИДААӮЗО ВА МАВҚЕИВЕРГУЛ ДАР ОНҲО

165. Қумлаҳоро хонед ва ба калимаҳои ишорашуда суол гузоред.

1. **Зулфия** ва **Шамсия** аз бозор меоянд. (*Ф. Муҳаммадиев*).
2. Дар он ҷо одам чизи надидаашро **дид** ва **омӯхт**. (*Ф. Ниёзӣ*).

3. Дар ҳамон замонҳои **тираву торик** ҳам одамони **хирад-манди бофазлу дониш** будаанд. (*Ү. Кӯҳзод*).

4. Бе азми дурусту саъйи комил
Касро нашавад мурод ҳосил.

Саъдии Шерозӣ

5. Ҳамин шаб ё сахари барвақт баромада меравем. (*С. Айни*).

6. Як марди қадбаланд, камгӯшт, пешонавасеъ, хушфеъл
моро бо хурсандӣ пешвоз гирифт. (*Ҳ. Карим*).

7. Қади навраста, рӯйи хучаста, зулфи шикаста, абруйи
пайваста – ҳама ба якдигар мутаносиб, ҳама ба якдигар зе-
банда афтида буданд. (*С. Айни*).

Чумлае, ки ду ва ё зиёда сараъзо ё аъзои пайрави якхела
дорад, **чумлаи чидааъзо** номида мешавад.

Аъзои чида ба воситаи пайвандакҳои пайваस्तкунандаи
ва, -у, -ю, аммо, вале, лекин, балки, ё, ё ... ё, ҳам, ҳам ... ҳам,
гоҳ ... гоҳ, на ... на, чи ... чи ва **гоҳо** бе пайвандак ба ҳамди-
гар алоқаманд мешаванд.

Агар аъзоҳои чида ба ҳамдигар ғайр аз пайвандакҳои
ва, -у, (-ю) бо дигар пайвандакҳо (аммо, вале, лекин) алоқа-
манд шаванд, дар байни онҳо **вергул** гузошта мешавад:

Шодам, аммо мехӯрам ғамҳои халқи дигаре,
Дар назар меоварам торочгашта кишваре.

М. Турсунзода

166. Нависед. Бигӯед, ки кадом аъзоҳои чумла чида шудаанд.

Шукр, ёрон,

Шукри бахти мову обу нони мо,

Шукр бар ободию тартиб дар овони мо,

Шукр бар сарчамъию осудагию дилпурӣ,

Шукри ин даврон,

Ҳазорон шукр бар даврони мо!

Ғаффор Мирзо

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Аъзоҳои чидаи ҷумла бо кадом восита ба ҳамдигар алоқаманд шудаанд?
2. Дар сатрҳои дуҷум, сеҷум ва чорум ба ҷойи аломати китобат кадом пайвандакро истифода бурдан мумкин аст?
3. Шеърро аз ёд кунед.

167. Матнро хонед, аъзоҳои чидаро муайян кунед.

Дар қисмати шимолии шаҳри Душанбе, дар баландӣ, дар қарибии обанбори калон боғи сарсабзе аст, ки онро «Боғи Айнӣ» меноманд. Дар пешгаҳи ин боғ, дар байни гулу гулзорҳо макбараи устод Айнӣ ҷо гирифтааст. Ин гӯрхонаи шоҳона ва бодабдаба не, ин гунбади кушоди шоиронае аст, ки дар дохилаш ҳайкали устод ҷо гирифтааст ва дар суфаи мрамории атрофи он ҳамеша гулчанбарҳои тару тоза гузошта мешаванд. Ба ин гунбад аз ҳар сӯйи боғ роҳҳои фароҳ ва серсоя омада мерасанд ва дар растаҳои озодаи онҳо дарахтони гуногун, ки бо дасти намояндагони миллатҳои бисёр халқҳои олам шинонда шудаанд, қад барафроштаанд. Намояндагони адабиёти халқи бузурги рус, Украина, Беларус, қазоқ, узбек ва ҳоказо, тақрибан намояндагони ҳамаи халқҳои мамлақати мо ва намояндагони дигар халқҳо: ҳиндуҳо, покистонӣҳо, афғонҳо, полякҳо, венгерҳо, немисҳо ва ғайра ҳар кадом дарахте шинондаанд. Ин растаро растаи «Дӯстии халқҳо» номидаанд...

Бале, устоди бузурги ман Садриддин Айнӣ дар ёди ҳама, дар хотири ҳама зинда ва ҷовид аст.

Ҷалол Иқромӣ

Эзоҳ: Ин боғ имрӯз "Боғи фарҳангу фароғатии ба номи Садриддин Айнӣ" ном дорад.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мавқеи аломати вергул ва пайвандакҳоро дар алоқаманд кардани аъзоҳои чида фаҳмонед.
2. Аз мазмуни матн ба чӣ хулоса омадед?
3. Дар бораи Садриддин Айнӣ боз чӣ медонед?

168. *Ашӯи синфатонро бо овардани миқдор ва хусусиятҳои дар ҷумлаҳо тасвир кунед. Бигӯед, ки бештар кадом аъзоҳои ҷумла чида шудаанд ва чаро.*

§ 36. ҶУМЛАҲОИ ДУТАРКИБА ВА ЯКТАРКИБА

169. *Матнро хонед. Аввал ҷумлаҳои мубтадо ва хабардоштаро ҷудо карда, ба дафтаратон нависед, баъд ҷумлаҳои ро, ки хабар ва ё мубтадо надоранд.*

Аз ҷо бархостам. Соҷа дарозам дар сатҳи занҷирмонанди дарё мавҷ мезад. Аз рӯи харсанг худро ба оғӯши рӯд партофтам. Чун тифли канори модар бо дарё ҳамоғӯш гаштам.

Мавҷи дарё дар ҳар лаппиш чун варақҳои китобе, ки ба дасти шамол афтадаанд, шалаппосзанон қафо мегашт ва маро пас мепартофт. Вале ҷараёни тези дарё маро рӯи даст гирифта, аз мавҷ ба мавҷ гузаронда пеш мебуд. Завқ мекардам ва ин садо беихтиёр аз дилам берун омад:

– Ҷӯш зан, эй рӯди ноорони ман, ҷӯш зан! Мавҷ андар мавҷ бипеч. Навозишам кун. Маро бибӯс, ман фарзанди туам!

Бобо Насриддинов

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бигӯед, ки ҷумлаҳои охир бо кадом оҳанг баён шудаанд?
2. Чаро нависанда худро «фарзанди дарё» (рӯд) номидааст?

Ҷумлае, ки дар он ҳарду сараъзо (*мубтадо ва хабар*) омадаанд, **ҷумлаи дутаркиба** номида мешавад: **1. Нӯшервон гуфт.** **2. Саъдӣ саёҳатро дӯст медошт.** (*Адабиёти тоҷик*). **3. Ман фарзандони ватани худро дӯст медорам.** (*Ҷ.Кӯҳзод*).

Баъзе ҷумлаҳо як сараъзо доранд: **1. Маро ба Норақ ба кор таъин карданд.** (*Ю.Ақобиров*). **2. Оҳанро дар гармиаш меқубанд.** – **Ҳаст.** **Дина ба номи хоҳаракаи хат гирифт.** (*Ҷ. Ақобиров*). **Баҳор.** **Ҳама ҷо сабзу хуррам.**

Ҷумлае, ки як сараъзо дорад, **ҷумлаи яктаркиба** номида мешавад.

170. Хонед, чумлаҳои дутаркиба ва яктаркибаашро ёбед. Бигӯед, ки кадом чумлаи яктаркиба мубтадо надораду кадомаш хабар.

Дехқон барои дар зери барфу борон намондани ин зари бебаҳо боз заҳмат мекашад. Мошинҳои пахтачинро ба кор медарорад. Баъзан аз номусоид омадани обу ҳаво ғунучини пахтаро то миёнаҳои моҳи декабр давом медиҳад. Борҳо ба Замин – Модар дуқат шуда таъзим мекунад ва самарайи онро мисқол-мисқол, то кӯраки охирин чамъ меоварад. Замини саховатманд низ дар ҷавоби ин ҳама ғамхориву ранҷи ӯ дари ганҷашро кушода, ӯро сарбаландиву хуррамӣ мебахшад.

Пахта. Дар зимни ин сухан чӣ муъҷизаҳо ниҳон аст. Дар забони ҳар халқу миллат ин сухан ба тарзи гуногун садо медиҳад. Вале дар шаъни пахта ифодаи образноке ҳаст, ки дар ҳама ҷо як хел кор мефармоянд. Ин ибора «тиллоӣ сафед» аст. Пахта ва тилло ҳамқадранд. Бесабаб нест, ки пахтаи шукуфта дар Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши худро ёфтааст.

Алӣ Бобочон

ЛУҒАТ

МИСҚОЛ – андозаи вазнест, ки ба 4, 68 грамм баробар аст.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро пахтаро «зари бебаҳо, тиллоӣ сафед» мегӯянд?
2. Тасвири пахта дар Нишони давлатии ҷумҳурӣ рамзи чист?
3. Маъноӣ ифодаҳои «Замин-Модар», «Ватан-Модар»-ро шарҳ диҳед.

171. Чумлаҳои дутаркибаро (гурӯҳи якум) ба яктаркиба ва чумлаҳои яктаркибаро (гурӯҳи дуюм) ба дутаркиба баргардонед.

<ol style="list-style-type: none"> 1. Ман китоб хондам. 2. Ту аз чоят хез! 3. Вай аз мактаб омад? 4. Модар аввалин устои фарзанд аст. 5. Онҳо баъди аз дарс омадан хӯрок хӯрданд, каме дам гирифтанд ва пас ба дарс-тайёркунӣ машғул шуданд. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ба пахтачинӣ рафтанд. 2. Калонсолонро хурмат мекунем. 3. Ба Ватан содиқона хизмат мекунем. 4. Дарсатро тайёр кун. 5. Дар таътили тобигона кадом китобҳоро хондед?
---	--

§ 37. МУХОТАБ ВА АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ОН

172. Хонед ва вазифаи калимаю ибораҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

Замини безабон, хоки шаҳидон, дор маъзурам,
Дар он чое, ки ёрон сар ниҳоданд, пой мемонам.
Бубахшед, *эй азизон*, гар қадам бечой мемонам.

Муъмин Қаноат

Туй мухтавои сари ҳар сухан,
Туй сар ба кори ҳама анчуман.
Ба ҳар чо ки бошам, ту ҳастиву ман,
Ватан, эй Ватан, эй Ватан, эй Ватан.

Салими Хатлонӣ

ЛУҒАТ

анчуман – чамъомад, маҷлис, чамъомади одамон
маъзур – узрдор, узрдошта
мухтаво – мазмун, моҳият
шаҳид – дар ҷанг кушташуда, бегуноҳ кушташуда

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Оҳанги калимаҳое, ки мурочиатро мефаҳмонанд, ҷи гуна аст?
2. Мазмуни мисраи «*Ту модари ягонаӣ*»-ро аз матни Суруди миллӣ шарҳ диҳед.

Калима ё иборае, ки мурочиатро ифода мекунад, **мухотаб** номида мешавад.

Мухотаб аз дигар аъзоҳои ҷумла бо вергул ҷудо карда мешавад:

1. **Малико**, ҷашни Меҳргон омад!

Ҷашни шоҳону хусравон омад.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ту монанди замин танҳой, **модар**,

Ту монанди замин яктой, **модар**.

Лоиқ Шералӣ

173. Хонед. Мухотабҳоро ёбед ва ҷойи аломатҳои китобро дар истифодаи онҳо шарҳ диҳед.

– Сафар, имрӯз ба отделенияи ту рафиқони нав омаданд?

– Ҳа, рафиқ комиссар. Мана, ҳамин панҷ кас, – ҷавоб дод Сафар Мамарачаб ва боз чор каси дигарро нишон дода.

– Ҷойи хоб, хӯрок ва сарулибосашон пурра таъмин аст?

– Ҳамааш, рафиқ комиссар.

– Инҳо аз кучо мешаванд?

– Ду кас аз Ҳисор, се кас аз Варзоб, рафиқ комиссар. Ана ин кас ҳамдеҳаи худам, – гуфт Сафар Мамарачабро нишон дода.

– Оҳо, бисёр нағз. Номат чист, рафиқ?

– Номам Мамарачаб, номи падарам Юсуф, рафиқ сардор.

– Ана, ба шумо бисёр хуб шудааст, бо ҳамдеҳаатон дар як ҷо зик намешавед, – гуфт комиссар ва хандида-хандида ба гап давом кард. – Акнун даҳ сол дар аскарӣ бошед ҳам, ҷӣ парво?

Фотех Ниёзӣ

ЛУҒАТ

комиссар – роҳбари як қисми ҳарбӣ

отделения – шуъба, қисм, як гурӯҳи сарбозон

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро пас аз мухотаби «*рафиқ*» аломати суол гузошта шудаасту пас аз мухотаби «*рафиқ сардор*» аломати нуқта? Хелҳои ҷумларо аз рӯи оҳанг ба хотир биёред.

2. Калимаҳои «*панҷ, даҳ*» кадом ҳиссаи нутқанд, дар ин матн ба вазифаи кадом аъзоҳои ҷумла омадаанд?

3. Шакли дурусти калимаи «Мамараҷаб» чӣ гуна аст?

174. Ҳангоми навиштани ҷумлаҳо аломатҳои китобати даркориро гузошта, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

1. Парвизҷон ба берун баро

2. Падару модарон Бачаҳоро беназорат нагузored

3. Пагоҳ шогирдони азиз ба тамошои баҳри Норақ ме-равем.

4. Ҳама ба ин тараф гузаред рафиқон

5. Ту ҳам гӯштигирӣ меравӣ Собир

6. Шуморо ба Иди арча хушомадед мегӯем дӯстон

§ 38. ТАРЗИ ТАҲЛИЛИ ҶУМЛАИ СОДА

Тартиби таҳлил

1. Хели ҷумла аз ҷиҳати сохт.

2. Хели ҷумла аз ҷиҳати мазмун ва оҳанг (хабарӣ, суолӣ, амрӣ, хитобӣ).

3. Таркиби ҷумла: хуллас ва тафсилӣ будани он.

4. Асоси ҷумла (сараъзоҳо).

5. Таркиби ҷумла аз ҷиҳати мавҷудияти аъзоҳои ҷумла дар он.

6. Аъзоҳои пайрав (агар бошанд).

7. Аъзоҳои чида (агар бошанд).

8. Мухотаб (агар бошад) ва аломатҳои китобат дар он.

Таҳлил ду хел мешавад: *шифоҳӣ ва хаттӣ*.

*Намунаи таҳлили хаттӣ: Шодигул Соли навро
бесабронa интизорӣ мекашид. (С. Улугзода).*

175. Ин ҷумлаҳоро аввал шифоҳӣ, баъд хаттӣ таҳлил кунед.

1. Мутриба ва Мунира бо роҳхат ба саёҳати Маскав мераванд.

2. Суман ва Санавбар бо додарчаашон дар боғи мактаб бозӣ мекарданд.

176. Хонед, ҷумлаҳои дутаркибаю яктаркибаро ҷудо кунед. Ҷумлаҳои ҷидаъзоро бинависед.

Садои тормози мошину шарфаи пойро шунида, соҳибхона дарвозаро кушод. Марди нурунии миёнақад, кушодаҷеҳра ба пешвоз баромад. Маро дида табъаш болид, оғӯш кушод. Ҷамдигарро ба канор гирифтем. Ба рӯям дуру дароз синча кард, аз коҳидани чеҳраам рамузе гирифтундасти навозиш ба сарам бурд, сила кард. Ин дам аз дилаш чиҳо гузашт, намедонам, вале гармии гуворои дасташро нағз ҳис кардам, ки навозиши пурмеҳри падарро мемонд.

– Худатро гирондаӣ, – гуфт.

– Кор бисёр буд, барои мунтазир карданам узр.

– Мефаҳмам, – гуфт ӯ, – ташвишат бисёр. Лекин бовар доштам, ки дер бошад ҳам, меоӣ. Хайр, биё, хуш омадӣ, – гуфта, аз дастам дошта, сӯйи дарвозаи кушода хидоят кард.

Бобо Насриддинов

ЛУҒАТ

худро гирондан – пажмурда шудан, монда шудан

коҳидан – хароб шудан, лоғар шудан

рамуз гирифтан – мушоҳида кардан, пай бурдан

синча кардан – бодикқат нигоҳ кардан

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мавридҳои истифодаи ибораҳои «*хуш омадед, хуш бошед, роҳи сафед, сафари бехатар*»-ро шарҳ диҳед.
2. Узр хостан одати хуб аст ё бад?

§ 39. ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБ

177. Хонед ва ҷумлаҳои, ки аз ду ва ё зиёда ҷумлаҳои сода иборатанд, нависед.

Мӯйсафед ханӯз аз пули Кофарниҳон нагузашта ба хоб рафта буд. Женя «газик»-и навро чунон бо эҳтиёт меронд, ки ба хоби ӯ халал нарасонад. Вай мекӯшид, ки то худи Норақ ӯро бедор накарда барад, то ки мӯйсафед озори роҳро ҳар чӣ камтар ҳис кунад. Аз устокории Женя мӯйсафед вақти ба ағбаи Чормағзак баромадану фуромадан ҳам бедор нашуда буд. Агар ҳатто бедор бошад ҳам, ба ҳар ҳол чашм пӯшида, хомӯш менишаст, ки Женя ӯро дар хоб гумон мекард. Бинобар ҳамин, дами аз қишлоқи Чашма гузашта, ба даҳанаи Норақ расидан, ногаҳон дастии камхуну каммадори мӯйсафед ба китфи Женя гузошта шуд, вай ниҳоят ба тарс афтод: «Ба ӯ чӣ шуд?!» – бо изтироб аз дил гузаронд Женя ва мошинро оҳиста дар канори роҳ нигоҳ дошт.

Антон Григоревич ба шофёр чизе нагуфта, худаш дари кафоро кушода фуромад.

Юсуф Ақобиров

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. «*Ба ӯ чӣ шуд?!*» аз рӯи мазмун ва оҳанг чӣ хел ҷумла аст?
2. Мазмуни калимаҳои «*набз*» ва «*назм*»-ро шарҳ диҳед.
3. Қадом пайвандакҳо ҷумлаҳои содаро ба ҳамдигар алоқаманд кардаанд?

Чумлае, ки аз ду ва зиёда чумлаҳои сода иборат аст, **чумлаи мураккаб** номида мешавад. Чумлаҳои содаи таркиби чумлаҳои мураккаб бо ду роҳ ба ҳамдигар алоқаманд мешаванд: **пайваст ва тобӣ:** *Салимбой ба пеш даромад ва ҳарду лаб-лаби поёноби ҳавз ба тарафи шарқии дара рафтанд.* (Р. Ҷалил). *Муҳоҷирон дар кори кишоварзӣ низ тифоқу ҳамрағӣ буданд, ҳар кас бо сидқу чадал кор мекард, зеро онҳо самарани хуби меҳнаташонро дида буданд.* (Х. Шарифов).

178. Хонед, чумлаҳои мураккабро ёбед ва чумлаҳои содаи таркиби онро шарҳ диҳед.

Тӯс монанди бисёр шахрҳои Осиёи Миёна ба “шаҳри кӯҳна” ва “шаҳри нав” тақсим мешуд. Дар “шаҳри кӯҳна” бештари биноҳо лойин, кӯчаҳо танг ва қачу килеб; дар “шаҳри нав”, баръакс, биноҳо аксар европой, кӯчаҳо рост ва фарох буданд. Интернат дар ҳамин қисми европоии шахрча, аз шуъбаи маориф ду-се ҷағрим дуртар воқеъ шуда буд. Азиз Карим, ки он рӯз худаи ҳам ба он тараф рафтани будааст, маро бо худ гирифта ба интернат бурда монд.

Интернат як бинои панҷхонадорро, ки даруни ҷорбоғе воқеъ шуда буд, ишғол мекард. Бино пешайвони дарозе дошт. Ҷорбоғ бисёр калон буда, ҳавзҳо дошт ва дар кунҷи канораш ҷағалакзорҳо буданд. Се-ҷор бех садаи баланду пир ба саҳни ҳавлии интернат соя меандоخت ва каравотҳои бачагон дар зерин ҳамин садаҳо меистоданд.

Вақте ки Азиз Карим маро ба он ҷо овард, бачагон саргарми бозӣ ва даводаи буда, ҷанде аз онҳо дар турник муаллақ мезаданд, гурӯҳе дар ҳавз оббозӣ мекарданд.

Сотим Улуғзода

ЛУҒАТ

чақрим – воҳиди ченаки масофа, ки аз як километр андак зиёдтар аст

пешайвон – айвони пеши хона

чакалакзор – чое, ки дарахтони бемева бисёр дорад

муаллақ – овехташуда, овезон; сарнагуну овезон

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Қумлаҳои мураккаби матнро нависед.
2. Ба матн ном гузоред.
3. Ин ифодаро шарҳ диҳед: “садаи баланду пир”.
4. Интернат чӣ хел муассиса аст?

§ 40. ПАЙВАНДАКҲО ДАР ҚУМЛАҲОИ МУРАККАБ

179. Қумлаҳои ҳарду сутунро муқоиса карда хонед, востатаи алоқии қумлаҳои содаи таркиби онҳоро муайян кунед.

<p>1. Ҳаво – соф, офтоби пурҳавсалаи саратон – дурахшон. <i>Садриддин Айни</i></p> <p>2. Либосҳои онҳо пора гардиданд, пойафзолҳояшон афсурда шуданд. <i>Раҳим Ҷалил</i></p>	<p>3. Ғайр аз Давлат, дар ин ҷо боз бисёр афсарон ҳам буданд, ки оилашонро гусел мекарданд. <i>Фотех Ниёзӣ</i></p> <p>4. Ғайр аз шеър, калимаи назм низ мавҷуд аст, ки гӯяндаи онро нозим мегӯянд. <i>Тӯрақул Зеҳнӣ</i></p>
--	---

Чумлаҳои сода дар таркиби чумлаи мураккаб ба воситаи пайвандакҳои **ва, -у (-ю), аммо, вале, лекин, ки, чунки, зеро, зеро ки, вақте ки, ҳангоме ки, агар**, инчунин оҳанг алоқаманд мешаванд.

Ҳофизон суруд мехонанду раққосаҳо мерақсанд. (Тоҷӣ Усмон).

Ба ғайр аз пайвандакҳои **ва, -у, (-ю)** пеш аз пайвандакҳои дигар вергул гузошта мешавад: *Бригадаи Осипов дар чаҳор смена кор мекунад, вале дар қучо будани худи Осиповро касе намедонад. (Ю. Ақобиров).*

Чумлаҳои сода бе пайвандак, бо ёрии оҳанг ҳам ба ҳамдигар алоқаманд шуда, чумлаи мураккабро ташкил мекунад: *Зиндагӣ ҳамин аст, амак, як кас меравад, каси дигар меояд. (Сорбон).*

180. Нависед, ба зер пайвандакҳо хат кашида, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

Ҳангоме ки замин ба қадри кифоя гарм мешавад, тухми рустаниҳои гармидӯст ё ба гармӣ серталабро кишт мекунад. Вале ҳаминро ба назар гирифтани лозим аст, ки тухми чунин рустаниҳои гармидӯст аз қабилҳои чуворимақка, лӯбиё, бодиринг, каду, харбуза, помидорро ҳам дер коштани мумкин нест.

Азбаски офтоб рӯз аз рӯз гармтар шуда, боиси боз хушктар шудани замин мегардад, кишти бемаҳали ин зироатҳо метавонад боиси камҳосилии онҳо шавад. Дар аксари ҳолатҳо, ҳамин ки замин 10-15 дараҷа гарм шавад, ҳар чӣ қадар тезтар тухми рустаниҳои гармидӯстро коштани зарур аст.

Аз китоби «Ботаника»

ЛУҒАТ

боиси – сабаби

181. Пайвандакҳои «ва, вале, ки, вақте ки, агар»-ро истифода бурда ҷумла созад.

§ 41. ТАРЗИ ТАҲЛИЛИ ҶУМЛАИ МУРАККАБ

Тартиби таҳлил:

1. Хели ҷумла аз ҷиҳати сохт.
2. Тарзи алоқаи ҷумлаҳои сода дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб.
3. Воситаи алоқаманд шудани ҷумлаҳои сода.
4. Аломатҳои китобат дар ҷумла.

Намунаи таҳлил: *Вақте ки падарам аз шиносҳо дар бозор кихоро диданамро пурсид, он одам ба ёдам омад...* (С. Айни).

Таҳлили хатгӣ: *Вақте ки падарам аз шиносҳо дар бозор кихоро диданамро пурсид, он одам ба ёдам омад.*

Таҳлили шифоҳӣ: Ҷумла аз рӯйи оҳанг хабарӣ, аз рӯйи сохт мураккаб буда, аз ду ҷумлаи сода иборат аст. Дар ҷумлаи якум асос **падарам** (мубтадо) ва **пурсид** (хабар), дар ҷумлаи дуюм асос **одам** (мубтадо) ва **ба ёдам омад** (хабар) мебошанд.

Ҷумлаҳои сода ба ҳамдигар бо пайвандаки **вақте ки** алоқаманд ва бо **аломати вергул** аз ҳамдигар ҷудо карда шудаанд. Ҷумлаи мазкур **ҷумлаи мураккаби тобеъ** аст.

182. Хонед. Мазмуни ҳикматҳоро шарҳ диҳед. Ҷумлаҳои сода ва мураккаби онро муайян кунед.

- Вақте як китоби хуб ба даст овардаед, дигар чӣ гусса доред?
- Ҳар китобе ба хона мебаред, донишмандест, ки ба хидмати худ мегуморед.
- Бузургтарин сухани бузургонро аз китоб бишнавед.

- Ганчинаи донишро ба ҳар қимате, ки бихаред, арзон аст.
- Илм хонаро бино мекунад, хунар онро ҷойи айшу зиндагӣ месозад.
- Ҳар кас дар осмон ситорае дорад, аммо дурахшон кардан ё кӯр кардани он ситора вобаста ба худи ӯст.
- Хиёнат ба ватан зану фарзанд ва хешону дӯстонро ба душман фуруҳтан аст.

Муҳаммад Ҳиҷозӣ

ЛУҒАТ

гумоштан (гуморидан) – таъйин кардан, муқаррар кардан

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар ибораи «*бузургтарин сухан*» калимаи асосӣ кадом аст? Дар ибораи «*ба душман фуруҳтан*» чӣ?
2. Маънии калимаҳои «*эҳё, фархунда, варта*»-ро би-гӯед.
3. Дар васфи Ватан шеър медонед?

§ 42. НУТҚИ АЙНАН НАҚЛШУДА

183. Чумлаҳоро хонед. Муайян кунед, ки кадом чумлаҳо сухани нависанда ва кадом чумлаҳо сухани шахси дигаранд.

1. «Адабиёт одамиятро меомӯзад», – гуфтаанд бузургон.
2. «Духтарам, – сухан сар кард модар, – мо бояд ҳеч гоҳ тоҷик буданамонро фаромӯш накунем».
3. Дилноз ба синф даромаду гуфт: «Бачаҳо, пагоҳ ба мактаб шоирон меомадаанд».

Агар сухани шахси дигар бе тағйирот оварда шавад, нутқи айнан нақлшуда ном дорад.

Нутқи айнан нақлшуда дар нохунак оварда мешавад. Сухани нақлкунанда дар паҳлуи нутқи айнан нақлшуда меояд ва одатан, ба кӣ тааллуқ доштани онро низ ишора менамояд. Нутқи айнан нақлшуда, агар дар аввал ояд, пас аз он аломати вергул, баъд тире гузошта мешавад: «*Доништа монед, ки тозагӣ гарави саломатист*», – таъкид кард омӯзгор.

Агар дар охир ояд, пеш аз он аломати баён мегузоранд: *Падарам ба ман чунин насиҳат мекунад: «Аз меҳнат на-тарсӣ, бузург мешавӣ».*

Нутқи айнан нақлшуда ҳамеша бо ҳарфи калон сар мешавад.

184. Баъд аз суханони нақлкунанда суханони шахси дигарро илова карда нависед. Истифодаи аломатҳои китобатро шарҳ диҳед.

1. Асрор гуфт: «-----» 2. Омӯзгор супориш дод: «-----!» 3. Модарам пурсид: -----
-? 4.-----! – ҳайрон шуд Комил.

185. Матнро хонед. Суханони нақлкунандаро аз суханони шахси дигар ҷудо кунед. Истифодаи аломатҳои китобатро шарҳ диҳед.

МАРДИ ҲАҚШИНОС

Искандари Мақдунӣ яке аз амалдорони худро аз мансаби баланд озод ва ба вазифаи паст таъйин кард.

Рӯзе он мард ба назди Искандар ҳозир шуд ва шоҳ аз ӯ пурсид:

– Дар вазифаи нав худро чӣ гуна ҳис мекунӣ?

– Умри подшоҳам дароз бод, – гуфт он мард, – бузургиву шарифии мард вобаста ба мансабу вазифа нест, балки мансабу вазифа ба шарофати мард бузург мешавад. Дар ҳар вазифа ва шугле бо сирати нек ва аз дили софу бо адлу инсоф кор бояд кард, то мард обрӯву эътибор ба даст орад.

Чавоби марди некусират ба Искандар писанд омад ва ўро ба вазифаи аввалааш барқарор кард.

Абдураҳмони Ҷомӣ

ЛУҒАТ

мансаб – рутба, дараҷа; мартаба
шарофат – шариф будан; обрӯмандӣ
шуғл – машғулият, кор; касбу ҳунар

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Таркиби калимаи «*подшоҳам*»-ро муайян кунед.
2. «*Барқарор кардан*»-ро боз чӣ тавр баён кардан мумкин аст?
3. Аз мазмуни матн чӣ хулоса баровардед?

186. Матнро бо риояи оҳанги нутқи айнан нақлшуда бихонед.

– Бародар! Об аз сар лой! Ҳокимони мамлакат ҳам тарафи боёнро мегиранд. Бой порсол аз ҳила ҳалво сохта, як қисми заминҳои Бозорро гирифт. Аз рӯи ҳисоби Азимшоҳ ин ҳисоб монанди «ду карат ду – мешавад чор» ошкор ва равшан буд... Як кор мекунем, ки «на сих сӯзад, на кабоб». Албатта, «моли муъмин – ҳуни муъмин» гуфтаанд. Ин қадар роҳи барзиёдро ба касофати Азимшоҳи ту тай кардан «болои мурда сад чӯб» буд.

– "Одамӣ аз гул нозук, аз санг саҳт", – гуфтаанд. Агар аз дасти ман ояд, ҳамаи фақиронро мефурӯшам, «гӯр сӯзаду дег чӯшад», – гуфтаанд. «Гунчишкро кӣ кушад? Қассоб», – гуфтаанд. Нафсро калон нақун, «кам-кам хӯру доим хӯр», – гуфтаанд. Як кор мекунам, ки «ҳам лаъл ба даст ояд, ҳам ёр наранҷад». «Пул бошад, дар ҷангал шӯрбо», – гуфтаанд. Дуруст «Асои пир ба ҷойи пир», – гуфтаанд.

Садриддин Айни

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Матни боло сар то по аз зарбулмасалу мақолҳо иборат аст. Чаро?
2. Зарбулмасали «*Гунҷишкро кӣ кушад? Қассоб*»-ро шарҳ диҳед.
3. Ифодаи «*Худкардаро даво нест*» боз чӣ гуна муродиф дорад?
4. «*Аз ҳила ҳалво сохтан*» чӣ маънӣ дорад?

187. Аз рӯйи нақшаҳо ҷумлаҳо созад. Намуна:

1. – Ту ба тамошои футбол меравӣ? – пурсид Шоҳрух.
2. – Об омад! – дод зад писарбача.
3. – Аввал дарсҳоямро тайёр мекунам, баъд ба оббозӣ меравам, – гуфт Одил.

1. _ _____? _ _____.

2. _ _____: _ _____!

3. _ _____, _ _____.

§ 43. МУКОЛАМА

188. Мусоҳибаи зеринро дунафарӣ бо риояи оҳанги ҷумлаҳо хонед.

ХУШҲОЛӢ АЗ ФАРОҒАТГОҲ

Ба наздикӣ Фаридаи Шоҳрух – хонандаи синфи 5-уми “В”-и мактаби № 16-и ноҳияи Деваштич аз истироҳатгоҳи бачагонаи “Гулхан”, ки дар ноҳияи Варзоб воқеъ аст, баргашт. Сабрина – хабарнигори фаёли рӯзномаи девории мактаб, дар ин хусус бо Фарида суҳбат кард:

– **Фарида, шумо ба истироҳатгоҳ бо роҳхат рафтед?**

– Чанд вақт пештар ман дар озмуни вилоятии «Истеъдод» миёни довталабони забони англисӣ ҷойи ифтихориро соҳиб шудам. Шуъбаи маорифи ноҳия инро ба назар гирифта, маро ба роҳхат сазовор донист.

– **«Гулхан» чӣ хел истироҳатгоҳ аст?**

– «Гулхан» истироҳатгоҳи бачагона буда, аслан дар он хонандагони мактабҳои ноҳияи Исмоили Сомонӣ фароғат мекунад. Аммо ба он ҷо аз тамоми гӯшаву канори мамлакат низ бачаҳо ба дамгирӣ меоянд. Истироҳатгоҳ дар дараи Варзоб ҷойгир буда, тамоми шароитҳоро дорад. Масалан, ҷойи хоб, хӯроқхӯрӣ, дамгирӣ, бозиҳои гуногуни варзишӣ, оббозӣ, рақсу суруд бо мураббӣни ғамхораш касро хушхол мегардонад.

– **Дар он ҷо ҳам озмунҳо мешуданд?**

– Албатта, дар он ҷо дар тамоми бахшҳо миёни гурӯҳҳо озмунҳо мегузаштанд. Ман дар ин ҷо ғайр аз озмуни луғатдонӣ, боз дар мусобиқаи шоҳмотбозон Ғолиб Омада, сазовори ифтихорнома ва тухфаи хотиравӣ шудам.

– **Бештар дар хотироти шумо чӣ нақш баст?**

– Дар истироҳатгоҳ гоҳо ба назди мо шоирону ҳунармандон Омада, суҳбат ташкил мекарданд. Барои мо шумида ни суханҳои шавқовари адибон Камол Насрулло ва Мачид Салим хеле хотирмон буд. Ҷамчунин, китобҳои тақдимкардаи онҳо, ки шеърҳои бачагона ва нақлҳо дар бораи ҳайвонот доштанд, аз ёди мо намеравад.

– **Аз истироҳатгоҳ боз бо кадом таассурот баргаштед?**

– Бароям пайдо кардани шиносҳои нав хеле хуб шуд. Акнун дӯстони ман аз Хатлону Бадахшон, Суғду Душанбе ва дигар шахру ноҳияҳо зиёд шуданд. Мо пайваста ба ҳамдигар дар тамос ҳастем. Ҳатто ният дорем, ба хонаҳои ҳамдигарамон ба меҳмонӣ равем. Бо аҳли оилаи ҳамдигар аз наздик шинос шавем.

– **Ба ҳамсолонатон чӣ маслиҳат медиҳед?**

– Ба мактаб ва таҳсил рӯ биёранд. Фаъолияти хуб одамро ба дунёи нав мебарад.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Вазифаи аломатҳои китобатро шарҳ диҳед.
2. Чаро Сабрина ба мусоҳибаш «шумо» гуфта мурочиат кардааст?
3. Шумо ба фароғатгоҳ рафтаед?

Гуфтугӯи ду ва ё якчанд касро муколама меноманд. Дар муколама сухани ҳар як шахс аз сари хат бо аломати тире ва ҳарфи калон сар мешавад.

– *Ҳо, Баротов? Кай омадед?*

– *Ҳамин рӯз.*

– *Пётр Николаевич ду бор шуморо нурсид.*

– *Вай дар ҳамин ҷост?*

– *Не, дар хонааш. Нотоб. Фармуд, ки агар биёед, шуморо ба наздаш равона кунам. Ҳозир равед.*

– *Дер нест?*

– *Шумо магар одати Пётр Николаевичро намедонед?*

Барои вай ҳеҷ кадом соат дер нест. Роҳи хонаи ӯро медонед?

– *Медонам.*

Сотим Улугзода

189. Матнро хонед. Бигӯед, ки чанд кас ба ҳамдигар гуфтугӯ мекунанд.

– Моҳӣ медорӣ?

– Не.

– Дарёро тамошо мекунӣ?

– Ҳа.

– Ту аз кадом деҳа?

– Аз Заркамар.

– Аз Заркамар? Писари кӣ?

– Писари Салом.

– Наход? Номат чӣ?

– Чалол.

– Эҳ-ҳа. Ана вохӯрию. Чалол Саломов гӯй? Э қанд зан, шаҳбоз.

Ҷонибек Ақобиров

СУПОРИШ

Монанди ин матн муколама тартиб диҳед.

§ 44. ТАКРОРИ БОБИ «НАҲВ (СИНТАКСИС) ВА АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ»

Дониши худро аз рӯи суолнома бисанҷед:

1. Наҳв (синтаксис) чиро меомӯзад?

- A. Мубтадо ва хабар;
- B. Ҳиссаҳои нутқ;
- C. Калима ва ибора;
- D. Ибора ва ҷумла;
- E. Аъзоҳои ҷумла.

**2. Ин ифодаҳоро чӣ меноманд: гули сурх, зеботарин диёр,
хикояи шавқовар.**

- A. Калима;
- B. Ҷумла;
- C. Ибора;
- D. Таркиб;
- E. Таъбир.

**3. Ҷузъҳои ибораҳо ба ҳамдигар бо кадом воситаҳо алоқа-
манд мешаванд?**

- A. Бандаки изофӣ, ҳамроҳӣ;
- B. Бандаки хабарӣ, пасвандҳо;
- C. Бандаки феъли, пешвандҳо;
- D. Бандакҷонишинҳо;
- E. Бандакҳои хабарӣ.

4. Фикри тамомшударо чӣ меноманд?

- A. Калима;
- B. Ҷумла;
- C. Ибора;
- D. Таркиб;
- E. Таъбир.

5. Асоси ҷумларо чӣҳо ташкил медиҳанд?

- A. Мубтадо ва муайянкунанда;
- B. Пуркунанда ва хабар;
- C. Аъзоҳои пайрави ҷумла;
- D. Мубтадо ва хабар;
- E. Хабар ва ҳол.

6. Сараъзои ҷумла, ки амал, ҳолат ё аломати мубтадоро мефаҳмонад, чӣ номида мешавад?

- A. Ҳол;
- B. Хабар;
- C. Муайянқунанда;
- D. Пурқунанда;
- E. Мубтадо.

7. Аъзои пайрави ҷумла, ки аломати ашёро аз ягон ҷиҳат муайян мекунад, чӣ номида мешавад?

- A. Мубтадо;
- B. Хабар;
- C. Муайянқунанда;
- D. Пурқунанда;
- E. Ҳол.

8. Предмете, ки таъсиру ҳаракати амал ба он гузаштааст, чӣ ном дорад?

- A. Пурқунанда;
- B. Хабар;
- C. Муайянқунанда;
- D. Ҳол;
- E. Мубтадо.

9. Ҳол чун аъзои ҷумла чиро мефаҳмонад?

- A. Амалро;
- B. Иҷроқунандаи амалро;
- C. Аломати амалро;
- D. Аломати ашёро;
- E. Муносибати ашёро бо амал.

10. Вобаста ба мавҷудияти сараъзоҳо ҷумлаҳои содара ба чанд гурӯҳ ҷудо мекунад?

- A. 1 гурӯҳ: ҳуллас;
- B. 2 гурӯҳ: ҳуллас, тафсилӣ;
- C. 3 гурӯҳ: ҳуллас, тафсилӣ, дутаркиба;
- D. 4 гурӯҳ: ҳуллас, тафсилӣ, яктаркиба, дутаркиба;
- E. 5 гурӯҳ: ҳуллас, тафсилӣ, яктаркиба, дутаркиба, чидааъзо.

11. Нутқи шахси дигар, ки бе ягон тағйирот оварда ва дар дохили нохунак гирифта мешавад, чӣ ном дорад?

- А. Нутқи мазмунан нақлшуда;
- В. Нутқи аз забони шахси сеюм нақлшуда;
- С. Нутқи айнан нақлшуда;
- Д. Монолог;
- Е. Муколама.

12. Хабар бо мубтадо аз рӯйи чӣ мувофиқат мекунад?

- А. Аз рӯйи замон ва шахс;
- В. Аз рӯйи шахсу шумора;
- С. Аз рӯйи макон ва шумора;
- Д. Аз рӯйи алоқа ва шахс;
- Е. Аз рӯйи бандак ва замон.

13. Ҷумлае, ки аз ду ва ё зиёда ҷумлаҳои сода таркиб ёфта, аз ҷиҳати маъно ва интонатсия ягона аст, чӣ номида мешавад?

- А. Ҷумлаи сода;
- В. Ҷумлаи хуллас;
- С. Ҷумлаи тафсилӣ;
- Д. Ҷумлаи мураккаб;
- Е. Ҷумлаи яктаркиба.

14. Кадом хели ифодаи фикр аст, ки дар он танҳо ду нафар ба ҳам суҳбат мекунанд?

- А. Гуфтугӯ;
- В. Муошират;
- С. Муколама;
- Д. Монолог;
- Е. Суҳбат.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҷумла аз чиҳати мазмун ва оҳанг чанд хел мешавад? Номбар кунед.
2. Ҷумлаи хабариро бо мисолҳо фаҳмонед.
3. Барои ҷумлаи суолӣ мисол бигӯед.
4. Ҷумлаи амриро бо ҷумлаи хитобӣ муқоиса карда, бо мисолҳо фаҳмонед.
5. Барои ҷумлаи хитобӣ мисол биёред.
6. Аъзоҳои ҷумла ба чанд гурӯҳ ҷудо мешаванд?
7. Ҷумлаи дутаркиба чист?
8. Ҷумлаи яктаркибаро бо мисолҳо фаҳмонед.
9. Ҷумлаи хуллас чист?
10. Ҷумлаи тафсилиро бо мисол шарҳ диҳед.
11. Кадом ҷумлаҳоро чидааъзо мегӯянд?
12. Ҷумлаҳои сода дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб бо кадом воситаҳо алоқаманд мешаванд?
13. Пайвандакҳои *ва*, *-у*, *(-ю)* дар ҷумлаҳо чӣ вазифа-ро иҷро мекунанд?
14. Мухотаб чист?
15. Чиро муқолама меноманд?

190. Матнро нависед. Ибораҳоро ёфта, калимаи асосӣ ва тобеи онҳоро шарҳ диҳед.

Ман ин аҳволро дида гуфтам:

– Ба ин ҷо даромадани ту дуруст набуд ва дукони берун барои ту аз ин ҷо беҳтар буд.

– Агар ихтиёр дар дасти худам мебуд, ба ягон касби дигар медаромадам, аз ҳама беҳтар буд, – гуфт ӯ бо табассуми захромез ва баъд аз ду-се бор сурфа кардан сухани худро давом дод: – Ман аз падар дувоздаҳсола мондам. Модарам дар зиндагӣ муҳтоҷ шуда, аз шайх панҷоҳ танга бунак (аванси) музди кор гирифта, маро ба ӯ ба шогирдӣ дод. Шайх маро барои усто кардан дар назди устои дукони берунаш монд.

Садриддин Айни

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Маънии ибораи «*табассуми захромез*» чист?
2. Чумлаҳои мураккабро аз матн ёбед ва таҳлил кунед.
3. Шумо барои ягон ҳунар омӯхтан пеши касе шогирд шудаед?

191. Хонед. Чумлаҳои дутаркиба ва яктаркибаашро ҷудо кунед.

Зебо дар қатори садҳо чавонон бахташро санчид. Аз се имтиҳон гузашт. Вале дар санчиши охирин кораш омад накард. Духтарак зиқ шуд, лекин аз ҳеч кас домангир не. Охир, ба суолҳо ҷавоби пурра дода натавонист... Аммо шоду қаноатманд ҳам буд, ки аз се имтиҳон гузашт ва роҳу равиши имтиҳонсупориро фаҳмид. Бовар кард, ки талош кунад, ба мақсад мерасад...

Ба деҳа баргашт. Дар лабаш ханда буду дилаш хичил... Модараш аз бепарории ӯ зоҳиран худро бепарвою шод нишон дод, аммо дилаш ба ҳоли духтараш сӯхт.

– Гуфтам-а, ба чени кӯрпаат пой дароз кун, ки хандасор нашавӣ... мехнатат зоеъ шуд...

– Чаро хандасор мешудааст? – гуфт амаки Абдулло. – Ягон гуноҳ накардааст-ку, занак. Мехнаташ ҳам беҳуда нарафт. Бисёр чизҳоро фаҳмидӣ-а, духтарам... Боз соли оянда... Ҳеч гоҳ ноумед нашав, духтарам...

Дили Зебо аз суҳанҳои нарми падар кушода шуд, таскин ёфт.

Абдулҳамид Самадов

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар чумлаҳои яктаркиба кадом сараъзо камтар истифода шудааст?
2. Маънии калимаҳои «*ҳикмат*», «*офият*»-ро бигӯед.
3. Чаро Зебӣ аз имтиҳон нагузашт, вале хурсанд аст?

192. Хонед. Чумлаҳои мураккабро муайян кунед ва воситаҳои алоқаи чумлаҳои содaro дар онҳо шарҳ диҳед.

Дар таърихи маданияти хеле қадим ва пурифтихори халқи тоҷик аз будани китобхонаҳои пур аз китобҳои пурқимати нодир дарак дорем. Дар вақти низоъ ва кашмакашҳои байни ҳукмдорон сӯхта нобуд шудани маҳзанҳои китобро низ маъхазҳои таърихӣ қайд кардаанд. Дар ҳар сурат таъсиси китобхонаҳо ва ҷамъ овардани китобҳо яке аз рукнҳои асосии маданияти мо будааст. Вале китобхонаҳои давлатӣ, ки дар онҳо китобҳои пураарзишро ҷамъ мекарданд, як ҷузъи ҳазинаи давлат ҳисоб меёфтанд. Китобхоро ба сандуқҳо зер карда, дар хонаҳои дарбаста нигоҳ медоштанд ва ҳатто олимони забардаст ҳам ба онҳо роҳ ёфта наметавонистанд. Бигирем Абуалӣ ибни Синоро. Ӯ аз будани китобхонаи бузурге дар арки Амири Сомонӣ хабар дошт, лекин ба он роҳ ёфта наметавонист. Ниҳоят, вақте ки амири Сомониро муолича кард, амир ба вай гуфт: – Ҳар чӣ мехоҳӣ, аз ман талаб кун.

Абуалӣ зару зевар талаб накард, мансаб напурсид, фақат иҷозат хост, ки ба вай барои даромадан ба китобхонаи арк рухсат дода шавад.

Раҳим Ҳошим

ЉУҒАТ

маҳзан – ҳазина, ганҷ

маъхаз – сарчашма, санад

рукн – қисми муҳимми ҳар чизе

ҷузъ – қисм, ҳисса

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бигӯед, ки кадом аъзоҳои чумла чида шудаанд.
2. Шумо узви ягон китобхона ҳастед?
3. Ба рафтори Абуалӣ Сино чӣ баҳо медиҳед?
4. Ба матн сарлавҳаи мувофиқ гузоред.

193. Хонед ва мазмуни матнро шарҳ диҳед. Нутқи айнан нақлишударо муайян кунед.

ТЕАТР ВА ТАМОШОБИН

«Саҳна ва толори тамошо, хунармандон ва тамошобинон танҳо дар якҷоягӣ ваҳдатро ташкил медиҳанд», – чунин навишта буд Гёте. Ин сухан маънои баланд дорад. Дарки намоиш, балет ё шунидани операю концерт таассуроти тарафайн, маданияти идрок ва рафтори баландро тақозо дорад.

Дар робита ба ин масъала хунарпешаи Театри давлатии академӣ-драмавии ба номи Лоҳутӣ Салоҳиддин Шукуров зимни суҳбат чунин гуфт: «Театр ҷойи муқаддас аст ва инсонро ба дунёи пур аз маънӣ раҳнамоӣ мекунад. Ҳангоми донишҷӯии мо дар донишкада устодон мегуфтанд, ки дар театрҳои Маскав ва дигар кишварҳо хунармандон ва тамошобинон ҳангоми ворид шудан ба театр, пойафзоли махсуси бесадо мепӯшиданд, то оромии театр халалдор нашавад.

Ба гуфти Салоҳиддин Шукуров, дар театр мебояд тамошобинон панҷ дақиқа пеш аз шуруи намоиш вориди толор шаванд. Ҳамин ки намоиш оғоз шуд, дигар касе бояд садо набарорад, то анҷоми намоиш касе ҳаққи вориди толор шудан надорад, зеро театр ҳамин гуна рафтори шоистаро тақозо мекунад.

– Имрӯзҳо чуноне мушоҳида мешавад, баъзе ҷавонон ва калонсолон, ки ба тамошо меоянд, одоби рафтор дар театро намедонанд. Онҳо ҳангоми намоиш шӯру мағал мебардоранд, ки ин боиси хичолати хунармандон ва тамошобинон мешавад, – зикр кард Салоҳиддин Шукуров.

Ба андешаи ҳамсуҳбати мо, барои бартараф кардани чунин рафтори ношоиста, бояд волидон аз хурдсолӣ фарзандони худро ба театр ҷалб кунанд. Бахусус, зарур аст, ки мутасаддиён ба хонандагони мактаб ва донишҷӯёни донишгоҳҳо пеш аз ба театр омадан қонуну қоидаҳои рафтор дар чунин ҷойҳоро фаҳмонанд.

Пас аз даромадан ба театр то шуруи спектакл ба ҷойи худ нишастан лозим аст. Дер омадан ба ин гуна ҷойҳо нишони бефарҳангии инсон доништа мешавад. Дар сурати дер омадан ва барои ба ҷойи худ гузаштан, аз шахси дар канор нишаста ҳатман иҷозат пурсида, рӯйро ба тарафи нишастагон гардонда, дар ҷойи худ нишастан зарур аст.

– Хушбахтона, солҳои охир шумораи тамошобинону мухлисони театр зиёд шудааст, ки мо инро ҳамарӯза дар толори театрҳо мебинем. Имрӯзҳо хурдсолону наврасон ва ҷавонону калонсолон гурӯҳ-гурӯҳ ба театр омада, спектаклҳои писандидаи худро фармоиш медиҳанд. Мо, кормандони театр кӯшиш мекунем, ки бо ҳунари худ таъби онҳоро болида гардонем ва диққаташонро ба тамошои спектаклҳои театри бештар ҷалб кунем, – гуфт мавсуф.

Ба бозии актёрҳо дар театр бо чапакзанӣ баҳо медиҳанд. Вале танҳо баъди анҷоми спектакл, хатми пурраи асари мусиқӣ ё қисми он ва баъди хотимаи баромади навбатӣ. Ҳангоми ҳунарнамоӣ, мусиқӣ ва суруд кафкӯбӣ кардан ба дарки пурраи асар ва воқеаҳои сахна ҳалал мерасонад.

Зарангези Латиф

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шумо театр рафтаед?
2. Дар хона доир ба таассуротатон аз театр нақл нависед.

194. Матиро ба таври муколама хонед ва истифодаи аломатҳои китобатро дар ҳар як сухан шарҳ диҳед.

– Ҷавони нағз, намеғӯед кӯчаи ба номи Муродҷон Азимов кучост?

– Кӯчаи Азимов? Мебахшед, бори аввал мешунавам.

– Шумо инҷойӣ нестед?

– Чаро? Ҳаминҷойиям.

– Пас, наҳод надонед, ки ҳамин хел кӯча ҳаст.

– Гуфтам-ку, ин хел кӯча нест.

– Ман мегӯям, ки ҳаст.

– Ачиб. Шояд ин бофтаи хаёли шумо бошад?

– Не, чавони нағз. Ин бофтаи хаёли ман нест. Ин нидои дили ман аст. Ман бовар дорам, имрӯз ё фардо дар ноҳияи шумо сатрҳои «Кӯчаи ба номи Мурадҷон Азимов» пайдо мешаванд.

– Намефаҳмам, ин одам қаҳрамони кадом давру замон аст, ки дар сифоташ ин қадар бо ҳарорат ҳарф мезанед?

– Наход надонед?

– Ба ростӣ, намедонам. Пас, шумо одами инчойӣ набудаед.

– Ин хел нагӯед, ман меранчам.

– Меранчед? Ҳайф. Шумо аллакай маро ранҷондед, чавони нағз.

– Ман?

– Бале! Номи ҳамдиёри қаҳрамони худро надониста...

Ато Ҳамдам

СУПОРИШ

1. Дар ибораҳои «**чавони нағз**», «**ҳамдиёри қаҳрамон**» калимаҳои асосӣ ва тобеъро муайян карда, воситаи алоқа ва маъноро дар онҳо шарҳ диҳед.

3. Аз рӯйи мавзуи «**Ҳунар зар аст**» дунафарӣ суҳбат ташкил кунед.

195. *Аз рӯйи нақшаи зерин ҷумлаҳо тартиб дода, онҳоро таҳлил кунед.*

1. _____ / ва _____.

2. _____, / аммо _____.

3. _____, / ки _____.

4. _____, / то _____.

5. _____, / _____.

196. *Матнро хонед ва биёед, ки дар он чанд ҷумла ҳаст.*

Айёми тобистон офтоби қаҳонтоб бар болои сар рост баромада, кӯху биёбонро равшан ва гарм карда буд, лекин ҳарчанд нимрӯзии тобистон бошад ҳам, ҳавои кӯҳсор монанди ҳавои баҳор форам буд. Кабкҳои дарӣ гоҳо бар тега ва гоҳо дар камар сайругашт мекарданд. Мурғони хушилхон бар шохаҳои дарахтони кӯҳӣ нишаста нағмасароӣ ва ғазалхонӣ мекарданд. Ҷӯйчаҳои оби соф, ки аз фарози кӯҳ

ба нишеб аз санге ба санге частухез карда мефуромаданд, аз шилдир-шилдири оҳангдори худ бо мурғони нағматиروز хамовозӣ мекарданд. Гӯсфандон дар хоби ноз, бузғолагон дар такутоз, чӯпонбачагон дар давидан, охубаррагон дар рамидан, хулоса, ҳар кас, ҳар чиз ва ҳамаи табиат дар олами худ хурсанд ва шодмон буд.

Чӯпонон ва подабонон гала ва рамаҳои худро, ки аз аввали пагоҳ то нимаи рӯз чаронда сер карда буданд, дар камароби соярав оварда, ба истироҳат гузоштанд ва худхшон ду-ду, чор-чор ба ҳар гуна бозиҳо: найнавозиҳо, газалхониҳо ва бадеҳагӯйиҳо машғул шуданд.

Садриддин Айни

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар сархати охир кадом аъзоҳои ҷумла чида шудаанд?

2. Дар бораи тобистони маҳаллатон нақли мухтасар нависед.

197. Матнро хонед ва ба мазмуни он диққат диҳед. Дар бораи кайҳоннавардон чӣ шундаед, ба ёд оред.

КАЙҲОННАВАРДОН ҲАМ ШУСТУШҶӢ МЕКУНАНД?

Шустани дасту рӯй ва бадан дар Кайҳон барои кайҳоннавардон аз ҷумлаи корҳои мушкил аст. Онҳо барои шустушӯй на аз об, балки аз ҳавои сероб истифода мебаранд. Маълум, ки дар бевазнӣ об аз бадан ба зер намерезад. Онҳо мисли мову шумо ҳар сахар дандон мешӯянд, аммо вақтҳои охир онҳо бештар латтаи пахтагӣ ва оби рустаниҳоро истифода мебаранд, на ҷуткаи дандоншӯйиро. Матоъро ба ангушт печонда, дар маҳлули даркорӣ тар карда, дандонро тоза мекунанд. Бо ҷуткаю хамира дандон шустан ду мушкил дорад: аввал, аз даҳон берун баровардани обу хамира ва баъдан, шустани худи дандоншӯяк.

IV. КАЛИМА

§ 45. МАЪНОИ ЛУҒАВӢ ВА ГРАММАТИКИИ КАЛИМА

198. Матни зеринро бодикқат хонед ва муайян кунед, ки кадом калимаҳо ба суол ҷавоб мешаванд, кадомашон не.

Дар толори мактаби рақами 1-и ш. Кӯлоб ҳафтаи китоб баргузор шуд. Ба ин муносибат Шоири халқии Тоҷикистон Ҳақназар Ғоиб бо хонандагони синфҳои 10-11-ум вохӯрд. Вохӯриро директори мактаб Моҳира Раҳимзода кушода, ҳозиринро бо барномаи чорабинӣ шинос кард. Аз рӯи барнома аввал хонандагон дар бораи ҳаёт ва фаъолияти шоир сухан карда, дар қисми дуюм суолу ҷавоб ва шеър қироат карданд. Шоир аз фаъолияти хуби хонандагон ва шеърдонию шеърхонии онҳо ба вачд омад. Ӯ дар анҷом ба хонандагон китобхояшро тухфа кард.

Ҳадияи Музаффар

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шумо дар мактабатон бо ягон шоир вохӯрӣ гузарондаед? Нақл кунед.
2. Ба мисли матни боло шумо ҳам доир ба ягон чорабиниҳои мактабӣ хабар нависед.

Калима воҳиди асосии забон мебошад. Бо ёрии калимаҳо мо чумла месозем ва фикри худро баён мекунем.

Калима ду ҷиҳати ба ҳам алоқаманд: ҷиҳати **овозӣ** ва **маъноӣ** дорад.

Овоз ё маҷмуи овозҳои муайян, ки ин ё он маъноро баён мекунад, **калима** номида мешавад. Масалан, калимаи **хона** аз пайвасти овозҳои **х-о-н-а** сохта шуда, маънои *истиқоматгоҳ, ҷойи зистро* дорад.

Калимаҳоро ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунанд:

1. Калимаҳое, ки **маънои луғавӣ** доранд ва ба савол ҷавоб мешаванд: *об, замин, некӣ, дӯзанда, зебо, дур, ман, мо,*

рафтан, гуфтан, дирӯз, оҳиста. Ин гурӯҳи калимаҳо **ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ** нутқанд.

2. Калимаҳое, ки маъноӣ мустақил надоранд ва ба савол ҷавоб намешаванд: **аз, ба, барои, ки, вале, зеро, чунки.** Ин гурӯҳи калимаҳо **ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ** меноманд.

Ба кадом ҳиссаи нутқ тааллуқ доштан ва дорои хусусиятҳои забонӣ будани он маъноӣ грамматикӣ калимаро ташкил медиҳанд.

199. Матнро хонед ва хулосатонро бигӯед. Калимаҳои мустақилмаъноӣ ва ёридиҳандаро муайян кунед.

АНДАР ПЕШӢ ҶУСТАН ДАР СУХАНДОНӢ

Эй писар, бояд ки мардум сухандону сухангӯӣ бувад ва аз бадон сухан нигоҳ дорад. Аммо ту, эй писар, сухан рост бигӯӣ ва дурӯғгӯӣ мабош ва хештан ба рост гуфтан маъруф кун, то агар ба зарурат дурӯғе аз ту бишнавад, бипазиранд. Ва ҳар чӣ гӯӣ, рост бигӯӣ. Валекин рости ба дурӯғ монанда мағӯӣ, ки дурӯғи ба рост монанда беҳ, ки рости ба дурӯғ монанда, ки он дурӯғ мақбул бувад ва он рост номақбул. Пас аз рост гуфтани номақбул парҳез кун...

Унсурӯлмаолии Қайковус

ЛУҒАТ

мақбул – қабулкардашуда, писандида

маъруф – машхур, шуҳратёфта, шинохташуда

парҳез – худдорӣ кардан аз коре, канорагирӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҷумлаҳо дар матн бештар бо кадом оҳанг баён шудаанд?

2. Мухотабро дар матн муайян кунед.

3. Байти зеринро аз ёд кунед:

Дурӯғ одамиро кунад шармсор,

Дурӯғ одамиро кунад бевиқор.

200. Байтҳоро ифоданок хонед. Маънои калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

Шараф чизи таҷовузнопазир аст,
Ҳар он кас ки шараф дорад, **кабир** аст.

Мирзо Турсунзода

Метапад дил, мезанад дил, меканам чон, зиндаам,
Тоҷикам, чон додани ман нест осон, зиндаам.

Мирзо Файзалӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи ифтихори ватандорӣ боз чӣ медонед?
2. Мустақилона се ҷумла нависед, ки мазмуни болоро ифода кунад.

§ 46. МАЪНОИ АСЛӢ ВА МАҶОЗИИ КАЛИМА

201. Ибораҳои зеринро муқоиса карда бигӯед, ки дар кадом сутун ифодаҳо ба маънои ҳақиқии худ наомадаанд.

ханчари бурро
курсии сахт
дарси забон
ангури ширин
садбарги сафед

забони бурро
одами сахт
дарси ҳаёт
сухани ширин
бахти сафед

Ба маънои воқеӣ истифода шудани калима **маънои аслӣ** ном дорад: *хонаи калон, китоби хуб, чормағзи пуч.*

Ба маънои ғайриаслӣ истеъмом шудани калима **маънои маҷозӣ** ном дорад: *майнаи пуч, дили гарм.*

Дар ибораи *анори ширин* "**ширин**" маънои аслии калимаи *анор* аст. Вале дар ибораи *сухани ширин* калимаи "**ширин**" ба маънои ғайриаслӣ, яъне *маҷозиаши* қор фармуда шудааст. Дар ин ибора калимаи "**ширин**" ба маънии форуму гуворо омадааст.

Маҷоз барои ҷозибанок тасвир кардани **ашё** ва **ҳодисаҳои гуногун** воситаи муҳим аст.

202. Шеърҳоро хонед ва бигӯед, ки дар байтҳои зерини Ҳофиз «нури чаши» ба кадом маъно омадааст.

Эй *нури чаши* ман, сухане ҳаст, гӯш кун,
То соғарат пур аст, бинӯшону нӯш кун!

Дехқони солхӯрда чӣ хуш гуфт бо писар,
К-эӣ *нури чаши* ман, ба чуз аз кишта надравӣ.

203. Маънои ифодаҳои ишорашудаи ҷумлаҳои зеринро шарҳ диҳед.

1. Ҳарчанд эшон ва дуохонҳо дар пӯст кардани мардум аз сипоҳ фарқ надоранд, лекин **ӯ чони касро ба пахта мегирад** ва дар дасти **ӯ** гирифтورشудагон чон додани худро нафаҳмида мемонданд. (С. Айни). 2. Модарам **нӯги калобаи чигилшудаи** аҳволи падарамро ёфта буд.

ЛУҒАТ

сипоҳ – лашкар, артиш

1. Дар мисолҳои боло кадом калимаҳо ба маънои аслии ва маҷозӣ омадаанд?

2. Чаро нависандагон чунин ифодаҳоро истифода мебаранд?

204. Ба суолҳои зерин ҷавоб нависед ва ба маънои калимаҳо диққат диҳед.

1. Кадом *ҳиссаи калима* дар замин ниҳон аст?

2. Кадом *пул* ба чайб (киса) меғунҷад?

3. Бо кадом *адад* моҳӣ гирифтани мумкин аст?

205. Маъно ва тобишҳои маъноии калимаҳои «сар, забон ва омад»-ро дар ибораву таркибҳои зерин муайян кунед.

1. Сари кор, сар додан, сари кӯҳ, сари ангур, сар бардоштан, аз сар гузарондан, сари миз.

2. Забони модарӣ, забони адабӣ, забони шеър, забони русӣ, забони парандагон, забони мургон.

3. Омади гап, омади кор, омад-омади Аҳмад.

206. Маъноӣ ибораҳои зеринро биғӯед ва бо сетои онҳо ҷумла тартиб диҳед.

сандуқи оҳанӣ	иродаи оҳанин
чормағзи пуч	суханони пуч
оши пухта	одами пухта
перохани сафед	тиллои сафед
қалами сиёҳ	тиллои сиёҳ

§ 47. КАЛИМАҲОИ ЯКМАӢНО ВА СЕРМАӢНО

207. Матнро хонед, калимаҳои якмаӢноро муайян кунед.

ДОСТОНИ МАРДИ ҒАРИБ ВА ДӢСТИ Ӣ

Марди ғарибе дар шаҳре ворид шуд. Гирди хонае мегашт, ки дар он ҷо маскан гирад. Ба дӯсте бархӯрду аз ӯ кумак хост. Дӯшташ ӯро ба хонаи вайронае бурд, ки хучраҳо сақф надоштанд ва дару тирезаҳои он аз миён рафта буданд. Чунин хонаи вайронаро ба марди ғариб нишон медоду мегуфт, ки агар сақф медошт, метавонистӣ дар он бимонӣ. Агар як хучраи дигар ҳам медошт, метавонистӣ ҳамсаратро ҳам ҷо бидиҳӣ. Агар дару тиреза медошт, метавонистӣ дар он осуда бихобӣ.

Марди ғариб гуфт: «Дар канори дӯстон будану сарпаноҳ доштан хуб аст. Лекин, эй дӯсти гиромӣ, дар «агар» наметавон зиндагӣ кард».

Ҷалолӣдини Балхӣ

ЛУҒАТ

ғариб – мусофир, беватан

маскан – ҷойи истиқомат, бошишгоҳ

сақф – шифти хона

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Боз кадом маънои калимаи «дар»-ро медонед?
2. Мазмуни матнро шарҳ диҳед. Ба марди ғариб дӯшташ маслиҳати хубе дода тавонист?
3. Агар шумо ба чойи ӯ мебудед, чӣ кор мекардед?
4. Ин байти Саъдиро аз ёд кунед:
Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст
Дар парешонҳолию дармондагӣ.

208. Чумлаҳоро нависед ва бигӯед, ки дар онҳо калимаи «сар» ба кадом маъноҳо омадааст.

1. Як сари канабро аз ғарғара гузаронда, ба тарафи берун мефуроранд. 2. Меҳмон ба бозӣ ва парвози гунчишкони сари дарахт чашм дӯхта, ба андеша фуру рафта буд. 3. Аз баъзе чойхояш сари ангур намоён мешуд. 4. Баъд аз сари ману ту ҳам ҳисобамон ба қиёмат намонад. 5. Панҷ нафар тоҷики фидой талабгор шуданд, ки дар сари онҳо Дохунда меистад. 6. Ҳамроҳбой ба сари келин кардани Гулнор гузашт.

СУПОРИШ

1. Чумлае созед, ки дар он калимаи «сар» ҳаммаънои он «калла»-ро иваз карда тавонад.
2. Даҳ калимаи мураккаб нависед, ки чузъи аввалашон калимаи «сар» бошад. Намуна: сардор, сарнавишт.

Калимаҳо якмаъно ва сермаъно мешаванд. Калимаҳое ҳастанд, ки фақат як маъно доранд: *радио, танк, газал, таърих, сабзӣ, пиёз, ангур, қассоб, дуредгар.*

Гурӯҳи дигари калимаҳо ба ғайр аз маънои аслиашон маъноҳои иловагӣ пайдо кардаанд. Масалан, калимаи *дам* дар алоқамандӣ бо дигар калимаҳо маъноҳои зиёдро баён мекунад: *дам (вақт), дам (ҳомӯш нишастан), дам (гап наздан), дами (мачрои) обро гирифтани, дам кардан (оширо), дами (тег) корд, дар дами (остона) дар.*

Гуфтам: Давои дарди диламро хатте навис,

Гуфто: Давот чун бинависам, давот нест?

Камоли Хучандӣ

209. Аз ибораҳои зерин ҷумлаҳои тартиб диҳед.

Рӯйи одам, рӯйи хотир, рӯйи замин, рӯйи миз; бари курта, бари хона; дами об, дами шамшер.

§ 48. МУРОДИФ (СИНОНИМ)

210. Матнро хонед. Калимаҳои ишиорашударо бо ҳаммаъноҳояшон иваз кунед.

Рӯдакӣ хушу хуррам мақоми **шӯхеро** бо овози паст замзамакунон ба **гузари** «Кӯйи мисгарон»-и шаҳр омада, ба дари **кулбачаи** назарногире дохил шуда, аз роҳрав ба зинапоёи гилӣ ба болохона баромад. Кулба бо ҳавличаи хурдтаракаш ба Маҷ тааллуқ дошт, ки шоир акнун бо вай дӯсти мунисшуда ва дар ин **мусофирати** худ дар кулбаи вай **манзил карда буд**. Рӯдакӣ дар болохона, ки рост дар болои дари берун воқеъ шуда буд, **иқомат мекард**. Дари болохона ба рӯйи бомчаи **пахни** ҳезумхона **кушода мешуд**, ки ин бомча барои болохона хизмати «рӯйи хавлӣ»-ро **адо мекард**.

Сотим Улугзода

ЛУҒАТ

мақом – ин ҷо: номи ҳар як гурӯҳи муайяни оҳангҳои мусиқӣ
мунис – унсгирифта, ҳамсухбат, дӯсти наздик
тааллуқ – алоқамандӣ, пайвастагӣ, вобастагӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Сохти калимаи «**назарногир**»-ро шарҳ диҳед.
2. Рӯдакӣ магар суруд ҳам мехонд?

211. Бигӯед, ки мафҳумҳои зеринро боз бо кадом калимаҳои гуфтан мумкин аст.

Ангишт, ашк, барқ, бемор, бино, бод, қӯшун, ахлоқ, бой, камбағал, булбул, ватан, гард, нависанда.

Ду ва зиёда калимаҳое, ки як маъно ё маъноҳои наздикро мефаҳмонанд, **муродиф** ном доранд. Таъриби овозии муродифҳо гуногун, вале маънояшон ба ҳам наздик аст: *ҷаҳон, дунё, гетӣ; даҳр; нодон, сода, гӯл, гумроҳ; хона, кулба, ошён.*

Муродифҳо бойигарии забон буда, ба воситаи онҳо тобишҳои гуногуни маъноӣ баён карда мешаванд.

212. Ба ҷойи нуқтаҳо аз муродифҳои овардашуда калимаҳои мувофиқро нависед.

1. Ором, осуда, сокит, хомӯш.

Бача ором ва ... меҳобид. (*С. Айни*).

2. Калон, бузург, азим, кабир, аъзам.

Назар ба гуфти падарам дар ҳафт иқлим аз Сир ...тар дарё набудааст ва он чунон ... будааст, ки агар дар ин лаби дарё фарёд занам, дар он лабаш шунида намешудааст. (*С. Улугзода*),

3. Гунчишк, чумчук.

Аз ...тарсӣ, арзан макор. (*Зарбулмасал*),

4. Асо, ҷӯбдаст, таёк, сӯта.

Кунун замона дигар гашту ман дигар гаштам, ... биёр, ки вақти асову анбон шуд. (*Рӯдакӣ*).

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар истифодаи муродифҳо чиро мушоҳида кардед?
2. Маънои калимаи «**анбон**»-ро ба хотир биёред.
3. Калимаи «**кунун**» бештар дар назм истифода мешавад ё дар наср?

213. Монандӣ ва фарқи маъноии калимаҳои ишорашударо дар ҷумлаҳои зерин муайян кунед.

1. Фиребгарӣ, мунофиқӣ, золимӣ дар дарбори Худоёрхон **нафрату ғазаб** ва эътирози Анварро нисбат ба соҳти феодалӣ зиёд мекунад. (*С. Улугзода*). 2. На танҳо дӯст, ҳатто душман ҳам, агар **кӯру аъмо** набошад, пас аз тамошои ин шаҳрҳои замони мо эътироф мекунад, ки сухани обод дар

таркиби номи инҳо айнан муносиби ҳол омадааст. 3. Асо ва кампир бо **аламу яъс гирияю нолаи** бисёре карданд. **Доду фарёди** кампири бечора чавони бетачрибаро аввал гаранг кард ва сонияе чанд ўро ба гирдоби тардид гузошт...

Чалол Иқромӣ

ЛУҒАТ

эътироз – эродгирӣ, норозигӣ, муқобилат

аъмо – кӯр, нобино

яъс – ноумедӣ, маъюсӣ

тардид – дудилагӣ, шубҳа

214. Муайян кунед, ки дар ин таркибҳои чуфт ҳарду калима ба як маъно истеъмоли мешаванд ё не.

Боғу роғ, молу давлат, ҳазлу шӯхӣ, таърифу тавсиф, сайру саёҳат, ризку рӯзӣ, долу дарахт, чизу чора, майдаву чӯйда, бекасу кӯй, молу ҳол.

Баъзе муродифҳо **чуфтистеъмоланд**: *азобу шиканча, шоду хуррам, бахту саодат*. Дар аксари онҳо ҷойи калимаҳо устувор аст. Масалан, муродифи чуфтистеъмоли **боғу роғро** ба тариқи **роғу боғ** истифода намекунанд.

215. Бо муродифҳои чуфтистеъмоли зерин ҷумла бисозед.

Қаҳру ғазаб, таърифу тавсиф, ҳазлу шӯхӣ, ҳилаву найранг, ризку рӯзӣ, синну сол, сайру саёҳат, тӯю сур.

§ 49. ЗИДМАЪНО (АНТОНИМ)

216. Ҳангоми навиштани ҷумлаҳои калимаҳои ишорашуда ро аз ҷиҳати маъно шарҳ диҳед.

1. Танҳо ба баъзе хонаҳо, ки дарҳояшон зич пӯшида нашудаанд, овози гоҳ **пасту** гоҳ **баланд** ба гӯш мерасид. Аз ҷойи дудбарои ҳамон хона байрақчае ба ҳаво баланд мешуду гоҳ ба **рост** ва гоҳ ба **чап** хамида аз нав ғоиб мегашт. (*Фотех Ниёзӣ*).

2. – **Нодон** айб мекунад, **доно** худаш мефаҳмад, – ҷавоб дод Ҳочиумар. – Росташро гӯям, ин Туроб ба ман ҳам он қа-

дар маъкул набуд. (С. Улугзода). 3. Зиндагӣ бе **ғаму шодӣ**, бе **нӯшу неш**, бе **нишебу фароз**, бе **талхиву ширинӣ** намешавад. Вале аз **нобарорӣ барор**, аз **ноумедӣ умед**, аз **бесомонӣ сомон** чустан ҳам хунар аст ва ҳар киро ин хунар бошад, ҳамеша голиб аст. (А. Қаҳҳорӣ).

Калимаҳои муқобилмаъноро **зидмаъно (антоним)** менаманд: *нек – бад, дур – наздик, рост – дурӯз, талх – ширин, субҳ – шом.*

Калимаҳои зидмаъно яке аз воситаҳои муҳими таъсирбахши баёни фикр мебошанд:

Бо бадон бад бошу бо некон наку,

Чойи гул гул бошу чойи хор хор.

Зидмаъноҳо дар аксар вақт чуфт истеъмоли мешаванд: *чангу сулҳ, каму беш, пасту баланд.*

217. Зидмаъноҳоро аз ҷумлаҳои зерин ёбед ва маънои онҳоро шарҳ бидиҳед.

1. Ҷавони соҳибҷамол дар байни ҳаёту мамот дасту по мезад. Поезд ба пеш меравад, аммо фикрҳои ман ба ақиб, ба давраи бачагиам бармегарданд. Ман мағлуб шудаам, аммо ин мағлубиятро голибият мепиндорам. Ман чӣ қадар мехостам, ки ишқ ғалаба кунад. Масъала хоҳ хурд бошад, хоҳ калон, ҳалли худро талаб мекунад. (А. Шукӯҳӣ). 2. Агар ҳамин хулосаи тахминӣ ҳақиқат бошад, албатта, душманони Муқаннаъ ба ин ҳақиқат иловаҳо дароварда, ин корро тилисм ва аз асари ҷодугарии ӯ мешумуранд. Оммаи дӯстдорони Муқаннаъ ӯро халоскори худ медонистанд. (С. Айни). 3. Ба падараш ширро сафед гӯянд, сиёҳ мегӯянд. Зиндагонро -ку ҳурмат намекунед, ақаллан мурдагонро ҳурмат кунед. (Р. Ҷалил). 4. Сер чӣ парвои гурусна дорад. (Зарбулмасал).

ЛУҒАТ

ТИЛИСМ – ҷоду

218. Зарбулмасалу мақолҳои зеринро хонед, сохти зидмаъноҳоро муайян кунед ва маънои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Дӯст занад табарвор,
Душман занад шакарвор.
2. Аз дӯсти нодон душмани доно беҳтар.
3. Чавонию тавонӣ – пирию нотавонӣ.
4. Ба некномӣ мурдан беҳ аз ба бадномӣ зистан.

219. Матни зеринро нависед, калимаҳои зидмаъноҳоро муайян карда, тарзи сохта шудани онҳоро биҷӯед.

Зан тамоми сулфаю атсаи шавҳарашро натиҷаи бачою бечо бо халқ суханронии ӯ мепиндошт. (Р. Ҷалил). Ман то он вақт дар навиштаҳои худ калимаҳои *пойдор*, *нопойдорро* кор фармоям ҳам, аз тарси он ки омма намефаҳманд, «*напо-яд*»-ро кор намефармудам. (С. Айни). Ҳам хурду ҳам калон хандакунон ҷавоб медоданд... (Р. Ҷалил).

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Зидмаъноҳои калимаҳои зеринро ёбед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед: *хандакунон*, *тарсонҷак*.
2. Калимаҳои «*гушинагӣ*» ва «*серӣ*» аз ҷиҳати таркиб аз калимаҳои «*гушина*» ва «*сер*» чӣ фарқ доранд?

§ 50. ҲАМГУН (ОМОНИМ)

220. Ҷумлаҳоро хонда муқоиса кунед.

1. Китобро ду бор хондам. Ин борро аз кучо харидӣ?
2. Ӯ чангро хуб менавозад. Чанги либосатро тоза кун.
3. Занг зада шуд. Дег занг зад.

Ҳамгунҳо (омонимҳо) калимаҳоеанд, ки шаклан якхела буда, маъноҳои гуногунро ифода мекунанд: *тор* – *торик*; *тор* – *нахи ресмон*; *тор* – *фарқи сар*; *тор* – *асбоби мусиқӣ*; *шона* – *асбобе*, *ки мӯйи сарро ба тартиб мебарорад*, *шона* – *устухони китф*.

221. *Ин байтҳоро навишта, муайян кунед, ки калимаи «тор» кадом маъноҳоро ифода кардааст.*

Чомаи чон чок шуд, *торе* зи пирохан бибашш,
К-аз чунон ришта тавон пайванд кард ин чокро.

Абдурахмони Ҷомӣ

Обканде дидаму бас *тор* чой,
Лағз-лағзон чун дар ӯ бинҳанд пой.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Гарчи пулдорист дар олам маноти эътибор,
Ғам махӯр аз бепулӣ, бепул, ки дарё бепул аст.

Абдулқодирхоҷаи Савдо

ЛУҒАТ

пирохан – курта

обканд – гузаргоҳи сел, селроҳа

манот – воситаи ба даст овардани эътибор

222. *Бо калимаҳои зер ҷумлаҳо соzed. Бигӯед, ки ин навъи ҳамгунҳо (омонимҳо) чӣ хел пайдо шудаанд.*

Намуна: се бор – се дафъа, маротиба; себ ор – себ биёр.

1. *Як бор бигуфтамаст, ки себ ор ба ман,*

Аз боғи латофатат ду себ ор ба ман.

Се бор биомадӣ, наовардӣ себ,

Эй ваъда хилоф карда се бор ба ман.

2. Дутор – номи яке аз асбобҳои мусиқӣ; ду тор – таноб, тори либосовезӣ;

3. Инсон (одам) – ин сон (ин хел).

4. Ҷӯшон (оби ҷӯшон) – ҷӯшон (обро ҷӯшон).

223. *Бо истифода аз калимаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед.*

Кор: 1. амалиёт; 2. феъли фармоиши коридан; **Рон:** 1. рон – рони по; 2. феъли фармоиши рондан; **Пар:** 1. қанот 2. феъли фармоиши паридан; **Парда:** 1. пардаи дару тиреза. 2. пардаи яқум, дуом ва ғайра дар намоишномаҳо; **Гард:** 1. феъли фармоиш (аз гардондан). 2. гард (гарду чанг).

§ 51. ЛУҒАТҲОИ ТАФСИРӢ (ЯКЗАБОНА ВА ДУЗАБОНА)

Фароҳам овардан, шарҳ додан ва аз як забон ба забони дигар тарчума кардан вазифаи **фарҳангшиносӣ** ё **луғатшиносӣ** забон аст. **Фарҳангҳо** (луғатҳо), қомусҳо гуногун мешаванд: фарҳанги (*луғат*)-и *этимологӣ*, *фарҳанги шева*, *фарҳанги имло*, *фарҳанги осарҳои адیبон*, *фарҳанги калимасозӣ*, *фарҳанги омонимҳо*, *синонимҳо*, *антонимҳо*).

Инчунин, фарҳангҳо (*луғатҳо*) *якзабона*, *дузабона* ва *чандзабона* (*тарҷумавӣ*) мешаванд.

Дар фарҳангҳои дузабона маънои калимаву ибораҳои як забон ба забони дигар тарчума шудаву шарҳ меёбанд. Агар калима дорои маънои зиёди луғавӣ бошад, ҳамаи маъноҳои он муайян карда мешаванд. Чунончи, дар фарҳанги дузабона (*тарҷумавӣ*):

Мехрубон – добрый, ласковый, нежный, любимый, милосердный; Модари мехрубон – ласковая мать. (*Аз «Луғати русӣ – тоҷикӣ»*).

Намунаи фарҳангҳо (луғатҳо)-и дузабона: "Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ", 2006), "Русско-таджикский словарь" 1985). *Фарҳангҳои тафсирии калима ва баъзан таркибу ибораҳои як забонро маънидод карда, тобишҳои маъноии онҳоро бо овардани мисолҳо аз эҷодиёти шоирону нависандагон, асарҳои илмӣ, ҳуҷҷатҳои расмӣ, воситаҳои ахбори омма нишон медиҳанд.* «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ (нимаи аввали асри 11) намунаи аввалини луғати тафсирии форсию тоҷикист. *Дар фарҳангҳои тафсирии, аз ҷумла, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (иборат аз ду ҷилд, 2008) маъноҳои калима ба воситаи таъриф ва овардани якчанд маънои он шарҳ дода мешаванд.* Чунончи:

Забон 1. узвест иборат аз порчаи гӯшти мутаҳаррик дар даҳон, лисон; 2. воситаи баёни фикр ва алоқа бо мардум, нутқ.

СУПОРИШ

1. Маънои калимаҳои «*мактаб, омӯзгор*» ва «*хондан*»-ро шарҳ диҳед ва нависед.

2. Аз рӯи ашъе, ки дар хона ва мактаб бо онҳо кор мекунад, фарҳанги тафсири тартиб диҳед.

§ 52. НАМУНАИ ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВӢ

Вай дар чехраи мизбон осори ҳастагӣ мушоҳида кард.

Ин ҷумла аз 7 калимаи мустақилмаъно: *вай, чехра, мизбон, осор, ҳастагӣ, мушоҳида кардан* ва калимаи ёридиҳандаи *дар* (пешоянд) иборат аст.

Вай, *ӯ* – ҷонишини шахсӣ, шахси сеюми шумораи танҳо.

Дар пешоянд буда, маънои мустақили луғавӣ надорад.

Чехра рӯй, талъат; калимаи сермаъно буда, ба маънии симою сурат низ меояд.

Мизбон – соҳибхона, меҳмондор, касе, ки меҳмонро пазирай мекунад.

Осор (**ҷамъи асар**) вожаи сермаъно буда, маъноҳои нишону аломат, таъсир, хотира ва самараю натиҷаро дорад.

§ 53. ТАҚРОРИ БОБИ «КАЛИМА»

Дониши худро аз рӯи суолнома бисанҷед:

1. Он ҳиссае, ки дорои маънои луғавӣ ва грамматикӣ мебошад, ҷӣ ном дорад?

- A. Калима;
- B. Ҳичо;
- C. Бандак;
- D. Морфема;
- E. Асос.

2. Зидмаъноҳои калимаҳои зеринро муайян кунед: *нек, гармӣ, обод.*

- A. Нек – бадӣ; гармӣ – гарм; обод – вайронӣ
- B. Нек – накуӣ; гармӣ – шукуфой; обод – вайрон;
- C. Нек – хуш; гармӣ – нармӣ; обод – хуррам;
- D. Нек – бад; гармӣ – сардӣ; обод – вайрон;
- E. Нек – хушҳол; гармӣ – ширинӣ; обод – вайронӣ.

3. Кадоме аз ин калимаҳо муродифи «дунё»-анд?

- A. Олам, ҷаҳон, гетӣ, даҳр;
- B. Олам, меҳан, табиат;
- C. Ҷаҳон, кишвар, зодгоҳ;
- D. Мамлакат, олам, ватан;
- E. Дунё, давлат, макон.

4. Хабар чӣ гуна жанр аст?

- A. Иттилои нав мерасонад;
- B. Барои иҷрои хоҳише навишта мешавад;
- C. Мардумро хушҳол мегардонад;
- D. Мардумро барои иштирок дар чорабиние даъват мекунад;
- E. Нуткро хушобуранг мегардонад.

5. Барои хушҳол гардондани мардум ва ислоҳи нуқсонҳои зиндагӣ (рафтору гуфтори одамон) кадом жанр ба кор меравад?

- A. Ариза;
- B. Забонхат;
- C. Латифа;
- D. Хабар;
- E. Зарбулмасал.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Маънои асли ва маҷозии калимаро бо мисолҳо фаҳмонед.
2. Калимаҳои сермаъно ва якмаъно аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд?
3. Ҳамгун (омоним) чист?
4. Фарҳангҳои тафсирии аз фарҳангҳои дузабона чӣ фарқ доранд?

224. Матнро бодикқат хонед. Калимаҳои якмаъно ва сермаъноро ёбед ва шарҳ диҳед.

ДАРДИ ПАДАР

Хурд будам. Бо падарам дар пуштаҳо дарав мекардам. Ў ҳар гоҳ маро таъкид мекард, ки ҳушёр бошам, то ба поям хоре нахалад, дос ба ягон ҷоям нарасад. Аз таъкидҳои зиёди ӯ ғашам меомад. Рӯзе тифоқо ба поям хоре халид. «Оҳ!» гӯён ба ҷоям нишастам ва хорро аз поям дур кардам. Падарам аввал таскинам доду сипас сабук-сабук танбеҳ дод.- "О, дард кунад, пойи ман дард мекунад, ба шумо чӣ? Ин қадар воҳима мекунед?!" – аз алами дард дурушти кардам ба падар. Бечора чизе нагуфт, танҳо ба кадом як маъние сар ҷунбонду халос. Солҳо гузаштанд. Боре ба нияти ёди айёми кӯдакӣ бо писарчаам ба пуштаҳо баромадам. Ҳангоми сайругашт ногоҳ ба пойи писарчаам хоре халид ва ӯ «Оҳ» гуфту дар ҷояш нишаст. Вучудам таконе хӯрд, гумон кардам, ки хори ба пойи ӯ халида ба дилу чигари ман расид. Ин дам ҳамон ҳодисаи алафдаравӣ бо падарам ба хотирам омад. Акнун фаҳмидам, ки он вақт дарди кӣ зӯртар будааст. Ва шармзадаву хичолатманд гардидам.

Абдурауф Мурудӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Магар, дар ҳақиқат, *хор* ба дилу ҷигари кас мехалидааст? Ин калима боз кадом маъноҳоро ифода мекунад?
2. Хулосаатонро доир ба мавзуи матни боло бигӯед.

225. Матнро хонда, мазмуни онро шарҳ диҳед. Муродифи калимаҳои ишорашударо ёфта, маънои онҳоро бигӯед.

ВОХҶҶРӢ БА ХОТИРИ БАЧАҶО

Дирӯз дар **мактаби** рақами 10-и ноҳияи Восеъ вохӯрии кормандони мақомоти давлатӣ бо падару модарон баргузор шуд. Мақсад аз баргузории вохӯрӣ ҷалби **бештари** падару модарон ба иҷрои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», дарки масъулият ба фаъолияти фарзандон дар таҳсил буд. Дар вохӯрӣ сардори шуъбаи корҳои дохилии ноҳия, раиси ҷамоати шаҳрак, мудирӣ шуъбаи маориф, директори мактаб ва волидони фаъол суҳан гуфтанд. Зимни суҳбат **рафтори** баъзе хонандагони синфи 11, ки боиси нигаронии **омӯзгорон** шудааст, муҳокима гардида, падару модарони онҳо огоҳонда шуданд.

Насриддин Охунзода

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Матни боло ҷӣ хусусият дорад?
2. Аз рӯйи суолҳои «Ҷӣ?», «Кай?», «Дар кучо?»... шумо ҳам хабаре бинависед

V. ТАРКИБИ КАЛИМА. КАЛИМАСОЗӢ ВА ИМЛО

§ 54. КАЛИМАСОЗӢ ВА ИМЛО

226. *Калимаҳои ҳарду сутунро нависед ва фарқи онҳоро шарҳ диҳед.*

хо-на-гӣ	хона-гӣ
ба-ро-мад	бар-омад
о-ма-дам	омад-ам
ки-то-бам	китоб-ам

Калимаҳоро мо на танҳо ба **ҳичоҳо** (*хо-на-гӣ*), балки ба ҳиссаҳои луғавию грамматикӣ низ чудо карда метавонем. Масалан, дар калимаи «**гулҳо**» маънои луғавӣ дар чузби «**гул**» ва маънои грамматикӣ бо ёрии чузби «-**ҳо**» ифода ёфтааст. Ҳар чузби калима, ки маънои луғавӣ ё маънои грамматикиро ифода мекунад, **морфема** номида мешавад.

227. *Матнро хонед. Калимаҳои ишорашударо ба ҳиссаҳои маънодор чудо кунед.*

Боре дар деҳа **зани** девонаеро **дидам**. Чанд кӯдаки **нодон** аз қафои **ӯ медавиданд**. Баланд механдиданду мазоҳомез ба **ӯ забон менамуданд**, бо масҳара **кирдорашро** тақлид мекарданд.

Девона **оташин** гашт. Ҳам шуду аз зери по сангеро **бардошт** ва хост ба тарафи **кӯдакон** ҳаво диҳад. Дасти **бардошта** дар ҳаво муаллақ монданд. **Ӯ** ҳам модар буд. Шояд **тифлаш** ба ёд омад.

Латофат Кенҷаева

ЛУҒАТ

муаллақ – овезон

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Маънои мақоли «*Фарзанд азиз, одобаш аз вай азизтар*»-ро шарҳ диҳед.

2. Бо одамони камақл чӣ гуна муносибат кардан лозим аст?

228. Рубоии халқиро хонед ва онро аз ёд кунед. Калимаҳои шиорашударо аввал ба ҳичоҳо ва баъд ба ҳиссаҳо ҷудо кунед.

Намуна: мургони, мур-го-ни, мург-он-и.

Наврӯз шуду лолаи хушранг баромад,
Булбул ба тамошои дафу чанг баромад.
Мурғони ҳаво чумла **бикарданд** парвоз,
Мурғи дили ман аз **қафаси** танг баромад.

§ 55. РЕША ВА КАЛИМАҲОИ ҲАМРЕША

229. Хонед ва бигӯед, ки калимаҳо чӣ гуна умумияти маъноӣ доранд.

Адаб, беадаб, боадаб, адабгоҳ, адабистон, адабӣ, беадабона, беадабӣ; даст, бедаст, ҳамдастӣ, даста, дастак, дастакӣ, дастгоҳ, дастор, дастпона, дастур, дастӣ, бедаста, ҳамдаст; омад, баромад, даромад, ноомад, фууромад, баромадгоҳ, даромадгоҳ, фууромадгоҳ.

Реша ҳиссаест, ки маънои асосии калимаро ифода карда, ба ҷузъҳои дигар тақсим намешавад. Решаро бо камонак (\frown) ишора мекунанд.

Богбон, коргар, нодон, бекорӣ, гулистон, барвақт, суханвар, боадаб, панҷа, дастгоҳ.

230. Калимаҳоро нависед ва қисми асосиро дар онҳо муайян кунед.

Хубӣ, ҳамроҳ, бофаросат, коргар, корманд, Тоҷикистон, даста, ҳафта, чашма, даштӣ, кӯҳӣ, хонагӣ, беғайрат, бадӣ, обдон, некӣ, бачагона.

§ 56. ПАСВАНД (СУФФИКС)

235. Нoми ашъи дар расмҳо инъикосёфтаo нависед ва гӯед, ки онҳо ба якдигар чӣ муносибат доранд. Дар онҳо ҳиссаи калимаeро, ки баъди реша oмада, калимаи нав сохтааст, нишон диҳед.

Он ҳиссаи калима, ки пас аз реша ва асоси феъл oмада, маъно ё шакли онро дигар мекунад, яъне калимаи нав месозад, **пасванд** номида мешавад: *кор-гар, бог-бон, чаши-а, нек-ӣ, бача-гона, ҳафт-а, хон-иш, дид-ор*. Пасвандро бо ин аломат ишора мекунанд: (^) дид^{ор}.

236. Муайян кунед, ки пасвандҳо дар калимаҳои ишорашуда аз кадом решаҳо калимаҳои нав сохтаанд.

Агар гуфтан сим аст, **хомӯшӣ** зар аст.

Агар коҳ аз ту нест, **коҳдон** аз ту аст.

Авҳади Марогӣ

Фарзанд агарчи **айбнок** аст,

Дар чашми падар зи айб пок аст.

Абдуллоҳи Ҳотифӣ

237. Бо пасвандҳои «-ӣ, -гор, -она» калимаҳо сохта, онҳоро ба шакли нақшаи поён нависед.

пурс
дон
хон
сӯз
варз
осо
гӯ

иш

чашм
даст
дахан
пой
дандон
гӯш
димоғ

а

238. Калимаҳои аз решаю пасванд сохташударо навишта таҳлил кунед.

– Медонӣ, Расул, рӯзҳои хурсандӣ дар ҳаёти ман, албатта, кам набуданд. Орден доданд – хурсандӣ кардам; ордер доданд – хурсандӣ кардам; соли бистум аскарони сурх аспичангӣ доданд – хурсандӣ кардам. Ман бо аскарони сурх мегаштам, сурнайнавози отряд будам ва дар роҳҳои чанг фуки аспичангӣ ман ба сари аспичангӣ командир мерасид. Ин ҳам бароям хурсандӣ буд.

Вале хурсандии нахустин ва калонтарини ман ин набуд.

Ман он вақт бачаи ёздаҳсола будам ва гӯсолабонӣ мекардам. Падарам ба ман аввалин бор дар ҳаётам чорук гирифта дод. Дили ман аз шодӣ чунон лабрес буд, ки дар ифодааш суҳан очизӣ мекашид. Аз дараю пайраҳаҳое, ки дирӯз сангҳои сарди теғдораш пойҳои маро захмӣ мекарданд, акнун бебоконе роҳ мепаймудам. Ман акнун аз болои ин сангҳо дилпуруна қадам мезадам ва аз саҳтию сардии онҳо наметарсидам.

Расул Ғамзатов

ЛУҒАТ

отряд – даста, гурӯҳ, қисм

чорук – пойафзоли бепашм, дастидӯхт аз пӯсти хоми гов, ки бандҳояшро ба соки по мепечонанд.

СУПОРИШ

1. Ба калимаҳои «**чанг, ҳаёт, сард, сурнайнавоз**» пасванди «-ӣ» илова карда, калимаи нав созад ва маънои онҳоро шарҳ диҳед.

2. Дар хона дар бораи ҳодисаи нави маҳаллаатон хабар нависед, ки дар он замон, макон, мавзӯ, ҷолибияти воқеа ва сарчашмаи хабар ишора ёбад.

§ 57. ПЕШВАНД (ПРЕФИКС)

239. *Аз ин панд сифатҳоро ёбед, ба онҳо суол гузored. Калимаҳои «беватан», «бечаман»-ро ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо карда, мазмуни пандро шарҳ диҳед.*

Шахси беватан – булбули бечаман.

240. *Калимаҳои зеринро ба ҳиссаҳо ҷудо кунед ва аз онҳо ибораҳо созед.*

Намуна: бачаи ба-маънӣ. Ба калимаи нав сохтааст.

Боумед, бамаънӣ, баодоб, бардурӯғ, баркамол, бардавом, даргузар, ҳамсинф, нарафт.

Он ҳиссаи маънодори калима, ки пеш аз реша ё асоси феъл омада, маънои онро тағйир медиҳад, яъне, калимаи нав месозад, **пешванд** номида мешавад: **ҳам-соя, бар-вақт, бар-ҳаво, дар-ҳол, бар-омадан, во-хӯрдан, но-хост, но-чор. Пешвандҳоро** бо аломати (͡) ишорат мекунанд: **ҳам**-синф.

241. *Матнро нависед, пасвандҳоро ишора кунед.*

ҒОЛИБОН ҚАДРДОНӢ ШУДАНД

Ҳафтаи гузашта дар толори Маркази кӯдакону наврасони ноҳияи Ҳисор чамъбасти озмуни «Ихтироъкорони наврас» баргузор шуд. Дар он ғолибони даври якуми озмун аз миёни хонандагони синфҳои 5-9 муайян карда шуданд. Ба маҳорати хонандагон ҳайати ҳакамон аз ҳисоби беҳтарин мутахассисон баҳо доданд. Ҷойи якум насиби Раҳимҷон Орифӣ, хонандаи синфи 7-уми литсейи №2-и ноҳия бо пешниҳоди асбоби каммасрафи барқӣ, ҷойи дуюм насиби Аминаи Саидҷон, хонандаи синфи 5-уми мактаби № 15 бо пешниҳоди дастгоҳи худкор, ҷойи сеюм насиби Ворис Салимзода, хонандаи синфи 8-уми гимназияи №3 бо пешниҳоди дастгоҳи ангурчинӣ гардид.

Ғолибони озмун бо тухфаҳои хотиравӣ ва ифтихорномаҳо қадрдонӣ шуданд.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар мактаби шумо чунин озмунҳо баргузор мешаванд?

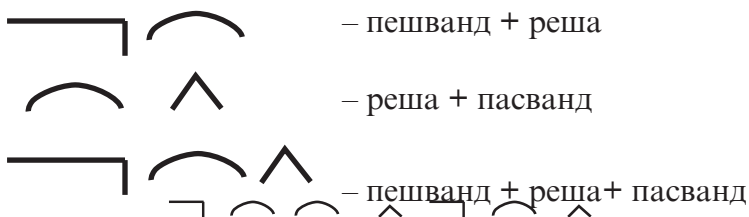
2. Аз натиҷаи озмуни ба наздикӣ дар мактабатон баргузоршуда хабаре нависед, ки дар он калимаҳои пешванду пасванддор истифода шуда бошанд.

242. Калимаҳои пешванддорро ба ду гурӯҳ ҷудо кунед:

1. *Пешвандҳое, ки маънои калимаро дигар мекунад, яъне калимасозанд.* 2. *Пешвандҳое, ки фақат шакли калимаро тағйир медиҳанд, яъне шаклсозанд.*

Ҳамсоя, нодон, наомад, нохост, бармаҳал, баромадан, мехонам, бирав, боодоб, барҳаво, намеравам, нагир.

243. Аз рӯйи нақшаи зерин даҳ калима созед.

Намуна: бе + кор, кор + гар, бе + кор + ӣ

Эзоҳ: Баъзан дар калимасозӣ аз **миёнванд (инфикс)** ҳам истифода мешавад. Чунончи: *дав+о+ дав; гуфт+у+гӯ: калима + миёнванд + калима.*

244. *Ба ин калимаҳои пешвандҳои «бо-, бе-, но-, ҳам-» ҳамроҳ карда, калимаҳои нав созед.*

Суръат, адаб, одоб, озор, зарар, маънӣ, хабар, гайрат, ҳисоб обрӯ, фаҳм, шараф, шуур, боб, бино, дон, маълум, пурра.

245. Ба амали дар расмҳо тасвируда ном гузошта, калимаҳоро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

246. Муайян кунед, ки дар ибораю ҷумлаҳои зер ҷузъҳои (морфемаҳои) «бо, бе, ба» чаро дар як маврид ҷудо ва дар мавриди дигар якҷоя навишта мешаванд.

1. Бачаҳо бо якдигар ҷанг карда бошанд, **ба** ту чӣ? (С. Айни 2. Шуморо **бо** самимият табрик мегӯям. Нодира имтихонро **бомуваффақият** супорид. 3. **Ба** маънии ин байт сарфаҳм намеравам. 4. Кӯдаки **бамаъниро** кӣ дӯст намедорад? 5. **Ӯ** бегуноҳ аст.

*Бе мураббӣ зери гардун муътабар натвон шудан,
Моҳи навро рафта-рафта чарх оламгир кард.*

Сайидои Насафӣ

Олими беамал – занбӯри беасал. (*Зарбулмасал*).

СУПОРИШ

1. Мазмуни байти боло ва зарбулмасалро шарҳ диҳед.
2. Дар хона дар бораи нақши омӯзгор матне нависед, ки дар калимаҳои он пасванду пешвандҳо истифода шуда бошанд.

§ 58. АСОС ВА БАНДАК

247. Ҷумлаҳоро нависед. Калимаҳои шиорашударо ба ҳиссаҳо ҷудо кунед.

1. Ҳамаи ин чизҳое, ки ман **гуфтам**, ҳаминро нишон **медиханд**. 2. Амон аз **ҷойи** гарме, ки дар **пешаш** гузошта шуда буд, як лаб тар намуда, ба Мирзо Иброҳими Субҳӣ нигоҳ карда гуфт: «Вазифаи мо **хондан аст**. Ман **муаллимам**, шумо **шогирдед**».

Ҳиссаи пеш аз бандак омадаи калимаро **асос** меноманд: *китоб-ам, хона-и ман, хонда-ам, омада-аст. Реша, пасванду пешванд* асоси калимаро ташкил медиҳанд. Асосҳо сода – *гули сурх*; сохта – *гулзори деҳа, ҳамкорам; мураккаб – гулдастай зебо*. Асосро бо аломати □ ишора мекунанд.

248. Ҷумлаҳои зеро хонда, асос ва решаи калимаҳои ҷудо кунед ва фарқи асосу решаҳо бигӯед.

1. Номи аслии ин одам Қорӣ Исмат аст. Аммо баъзеҳо «Қорӣ Исмати Ишкам», баъзеҳо «Қорӣ Исмати Ишкамба» ва баъзе дигарон кӯтоҳ карда, «Қорӣ Ишкамба» гуфтан мегиранд. (*С. Айни*). 2. ...Дилгирии аз ин дарсҳо пайдошударо бо шеърҳои баргараф мекардам. (*С. Айни*).

Қисми пас аз асос омадаи калимаро **бандак** меноманд. Бандакҳо чор хел мешаванд: **бандаки изофӣ, бандакҷонишинҳо, бандакҳои феълӣ ва бандакҳои хабарӣ**. Бандакро бо аломати □ ишора мекунанд: *вазифаи хонагӣ*.

249. Матнро нависед. Дар калимаҳои ишорашуда асос ва бандакро бо аломат ишора кунед. Намуна: бародарам

Ҳар гоҳ аз сари ҷӯй баромада, ба пайи ин кӯхпора расед, дар рӯ ба **рӯятон** монанди «оббурда» як шикофе **мебарояд**. Дар аввали дидан шумо гумон мекунед, ки оби борон бо мурури замон аз **қуллаи** кӯх ба поён шорида, рафта-рафта дили сангро чок карда ин чоро **кофтааст**. Ҳамин ки аз раҳна дарунтар меравед, фиреб хӯрдани худатонро мефаҳмед ва мебинед, ки шикоф оббурда набуда, роҳи танги печ дар пече **будааст**. Гӯё барои пинҳон доштани вай аз **чаши** душман дар қалъаи ҷангие ин роҳро **сохтаанд**. Ин роҳи пурпечу ҳам чунон торик аст, ки гӯё аз бағали кӯх нақб зада бошанд.

Садриддин Айни

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Нависанда ба кӣ муроҷиат кардааст?
2. Маънии калимаи «нақб»-ро шарҳ диҳед.

§ 59. БАНДАКИ ИЗОФӢ

Бандаки изофии «-и» калимаҳоро ба ҳам алоқаманд карда, **ибораи изофӣ месозад:** *орзуи хондан, фардои дурахшон, хониши булбул, ҷавони боистеъдод.*

250. Матнро хонед. Бигӯед, ки бандаки изофӣ дар ибораҳо кадом вазифаро иҷро кардааст.

Таҳамтан дам гирифта, кӯфти рохро баровард. Амир ба гуфтори ширини дилфиреб ўро ба шикор даъват кард:

– Дар ин наздикӣ шикоргоҳе дорем, ки дар вай гала-гала нахчир мегардад, охувон ва гӯрон бешумор. Оё майли шикор надорӣ?

Рустами шикордӯст аз гуфтори ў ба шавқ омад.

Ба шикоргоҳ равон шуданд. Завора бар дасти рости Рустам ва Шағод бар дасти чапаш асп меронданд. Ба дашти нахчир расида, саворон ба ҳар сӯ пароканда шуданд, то ки нахчирро аз кӯху дараҳо ба дашти кушод ронанд. Рустам ва Завора дар интизории бад-ин сӯ ронда шудани нахчир бешитоб бо роҳе, ки дар вай чоҳҳо буданд, мерафтанд. Рахш бӯйи хоки навро фаҳмида беқарор гашт, рам хӯрд ва истода ба замин наъл кӯфт. Рустам, ки чашми хушу хирадашро шароб пӯшонда буд, боиси рам хӯрдану наъл кӯфтани вайро чӯё нашуда, яке нарм тозиёнааш зад, Рахши дар миёнаи ду чоҳ истода ба пеш пой партофт ва ҳамон лаҳза ду пойи пешаш ба чоҳ фуру рафт.

Сотим Улугзода

ЛУҒАТ

гӯр – хари ваҳшии биёбонӣ, гӯрхар
рам хӯрдан – тарсидан, ҳаросидан

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ибораи «*чашии ҳушу хирад*» чӣ маънӣ дорад?
2. Дар замони мо чаро шикори баъзе намуди ҳайвонот манъ шудааст?
3. Чаро асп ба чоҳ фуру рафт?
4. Дар бораи аспи Рустам ягон маълумот доред, нақл кунед.

251. Аз калимаҳои зерин ибораҳои изофӣ созад. Намуна: чашма – чашмаи шифо.

Чашма, санг, дарахт, қалам, духтарон, дарс, дӯзанда, дуредгар.

252. Аз барномаҳои телевизион ва радио хабари шунида-атонро дар бораи ҳаёти мактаббачагон нависед. Ба мавқеи бандаки изофӣ аҳаммият диҳед.

§ 60. БАНДАКЧОНИШИНҲО

253. Матнро хонед. Калимаҳои ишорашударо ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо кунед. Бигӯед, ки ҳиссаҳои «-ам, -ат, -аш...» кадом вазифаро иҷро мекунанд.

– Эй ватани азизи ман, ки модари ҳақиқии ман мебошӣ, зудтар маро ба оғӯши марҳамати худ каш! Модари ҷисмонии ман маро зоида бошад, ту маро парвариш карда расондай! Модари **ҷисмониам** маро зоида, барои ба балоҳо гирифтор шудани ман сабаб шуда бошад, ту маро ва монанди ман **фарзандҳоятро** аз балоҳо халос карда, тарбия карда расонда истодай! Ман то ҷон дар бадан дорам, аз хизмати ту сар наметобам ва агар лозим шавад, **сарамро, танамро, ҷонамро** дар роҳи ту фидо мекунам!... Ҳайфо, ки ман ҳоло оббозиро намедонам, то ки ин дарёи пурмавҷро бурида гузашта, ба хоки муқаддаси ту бӯса занам; афсӯс, ки ман парандагон барин болу пар надорам, то ки аз болои ин оби беамон парида гузашта, насими рӯҳафзои туро то сер шудан фуру кашида, захираи зиндагонии худ кунам...

Садриддин Айни

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро меҳри ватанро ба меҳри модар баробар медонанд?
2. Ибораҳои «*модари қисмонӣ*» ва «*модари маънавӣ*»-ро аз ҷиҳати маъно шарҳ диҳед.
3. «*Сар тофтан*» чӣ маънӣ дорад?
4. «*Муқаддас*» аломати кадом калимаҳо шуда метавонад?

Бандакҷонишинҳо бештар ба исмҳо ҳамроҳ шуда, ба кадом шахс тааллуқ доштани предметро мефаҳмонанд. Онҳо ба се шахс: **шаҳси яқум, дуҷум, сеҷум** ва ду шумора: **шумораи танҳо ва ҷамъ** далолат мекунад.

Шаҳс	Шумора	
	танҳо	ҷамъ
яқум	-ам (-ям)	-амон (-ямон)
дуҷум	-ат (-ят)	-атон (-ятон)
сеҷум	-аш (-яш)	-ашон (-яшон)

падарам (падари ман)	– падарамон (падари мо)
падарат (падари ту)	– падаратон (падари шумо)
падарааш (падари вай)	– падарашон (падари онҳо)
бобоям	– бобоямон
бобоят	– бобоятон
бобояш	– бобояшон

254. Калимаҳои зеринро бо ёриш бандакҷонишинҳо тасриф кунед.

Худ, бародар, бобо, китоб, дугона, орзу, гул, фарзанд, хондан, гуфтан.

Маънои **соҳибиятро**, ғайр аз бандакҷонишинҳо (**китобам**), боз чунин ифода кардан мумкин аст: **китоб аз ман, китоби ман, китоб аз они ман.**

255. Дар хона тасрифи ду исмро бо бандакҷонишинҳо нависед.

§ 61. БАНДАКҲОИ ФЕЪЛӢ

256. Нависед. Шахсу шумораи феъл бо ёриш кадом ҳиссаи калима ифода шудаанд.

Ман меравам.

Мо меравем.

Ту меравӣ.

Шумо меравед.

Вай меравад.

Онҳо мераванд.

Бандакҳои феълӣ ба асосҳои феъл ҳамроҳ шуда, ба шахсу шумора далолат мекунад.

Тасрифи феъли *гуфтан* дар замонҳои гузашта ва ҳозира

Шахс	Шумора	
	танҳо	ҷамъ
1. Гуянда	гуфтам мегӯям	гуфтем мегӯем
2. Шунаванда	гуфти мегӯӣ	гуфтед мегӯед
3. Ғоиб	гуфт (о) мегӯяд	гуфтанд мегӯянд

257. Ҳикоятро хонед. Феълҳоро навишта, шахсу шумораи онҳоро муайян кунед.

ҲИКОЯТ

Ду бародар буданд, яке хизмати султон кардӣ ва дигаре ба саъйи бозувон нон хӯрдӣ. Боре он бародари тавонгар ин дарвешро гуфт:

– Чаро хизмати султон накунӣ, то аз машаққати кор кардан бираҳӣ?

Гуфт:

– Ту чаро кор накунӣ, то аз мазаллати хидмат раҳой ёбӣ, ки ҳукамо гуфтаанд: «Андак-андак нони худ хӯрдан ва нишастан беҳ, ки камари заррин бастан ва ба хидмати амирон истодан».

Ба даст оҳани тафта кардан хамир

Беҳ аз даст бар сина пеши амир.

Саъдии Шерозӣ

ЛУҒАТ

мазаллат – хорӣ, хорию зорӣ

тафта – гудохташуда, сӯзон

ҳукамо – ҳакимон, донишмандон

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Калимаи «*андак-андак*»-ро шарҳ диҳед.
2. Ифодаи «*Яке хизмати султон кардӣ*»-ро боз чӣ хел баён кардан мумкин аст?
3. Барои шумо кадомаш беҳтар: *бо меҳнат пул ёфтан ё тайёр хӯрдан? Чаро?*

258. Матнро хонед. Ба ҷойи нуқтаҳо бандакҳои феълӣ мувофиқро гузоред.

Котиби ҳозира низ шахси аҷоиб аст. Боре нутқи ӯро шунида буд..., дар бораи замин бо чунин эҳсосоте сухан мекард. Мадҳияе буд ба замин нутқи ӯ. Шарики ҳамеша ғамхори мо дар рӯзгор, манзили доимӣ ва абадии мо замин аст. Бори дигар ӯро дар доираи маҳдудтари муаллимон, сардорони участкаҳои таҷрибавии назди мактабҳо дид... . Ин дафъа боҳарорат талаб мекард, ки ба деҳқонбачагони хурдсол маданияти баланди истифодаи замин ва зироаткориро бояд омӯхт. Онҳо бояд огоҳ бош..., ки ҳатто дар хориҷа аз ҳар вачаби замин чӣ гуна фоида мебар... . Ӯ ба тариқи мисол нақл кард, ки деҳқони чашмикордон ҳар сол аз замини обӣ чанд ҳосил мегир... . – Марҳамат, муаллим, бисёртар витамин хӯр..., ба назди табиб камтар мерав... . Ба ҳаёли ман, пешрафти иқтисодно худӣ набзи ҳаёт, ҳатто, метавон гуфт, худӣ ҷисми инсон талаб мекун... .

Фазлиддин Муҳаммадиев

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ибораҳои «*набзи ҳаёт, набзи дил*»-ро муқоиса карда, фарқи онҳоро вобаста ба маъноӣ асли ва маҷозии калимаҳо бигӯед.
2. Дар ҷумлаи шашуми матн «*маданияти баланд*»-ро «*фарҳанги баланд*» гуфтан мумкин аст?

259. *Шеърро хонед ва нависед. Бандакҳоро муайян карда, онҳоро ишора кунед.*

Тоҷикистон, Тоҷикистон,
Мекунам шукри каму бисёри ту,
Мекунам шукрона аз озарму аз озори ту.
Аз ту ман сарват намехоҳам,
Ватан ҳастӣ, бас аст,
Бо хасу хорат баробар зиндагӣ кардан бас аст.
Бозор Собир

ЛУҒАТ

озарм – ин чо ба маънои раҳму шафқат

§ 62. БАНДАКҲОИ ХАБАРӢ

260. *Муайян кунед, ки бандакҳои ишорашуда чиро ифода мекунанд.*

1. Арбоб, ман то як соат ба ту меҳмонам. 2. Дар хона хама пазмони туанд. 3. Магар душман ҳамин қадар нодон аст? 5. Ба фикри шумо, сабаби ин чист? 6. Ман хонандаи синфи панҷумам.

Бандакҳои хабарӣ аз **бандакҳои феълӣ** бо он фарқ мекунанд, ки онҳо *бо исм, сифат, ҷонишин, сифати феълӣ* омада, хабари ҷумларо ташкил мекунанд ва шахсу шумораи онро нишон медиҳанд.

Шумора		
Шахс	танҳо	ҷамъ
1.	коргарам	коргарем
2.	коргарӣ	коргаред
3.	коргар аст	коргаранд

Бандаки хабарии «-аст», ба ҷуз феъл, аз дигар ҳиссаҳои нутқ ҷудо навишта мешавад: *омадааст, коргар аст, пешқадам аст.*

261. Латифаро хонед, вазифаю фарқи бандакҳои феълӣю хабариро муайян кунед.

Ҳачири Талҳакро бидуздиданд. Яке мегуфт:

– Гуноҳи туст, ки аз паси ҳачир боҳабар нашудӣ.

Гуфт:

– Гуноҳи меҳтар аст, ки дари тавила баргузоштааст.

Гуфт:

– Пас, дар ин сурат дузд ро гуноҳе набошад.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Аз матни боло чӣ хулоса баровардед?

2. Дар калимаи «*бидуздиданд*» кадом бандак истифода шудааст?

Пас аз исмҳои бо садонокҳои "*и, о, у*" тамомшаванда дар бандакҷонишини «*-ам, -ат, -аш*» ва бандаки хабарии «*-ам*» ба ҷойи ҳарфи "*а*" ҳарфи "*я*" навишта мешавад: *бобоям, доноияш*.

262. Хонед ва нависед. Ҳикматҳоро шарҳ диҳед. Бигӯед, ки дар калимаҳои ишорашуда кадом ҳодисаи фонетикӣ мушоҳида мешавад.

АЗ МОСТ, КИ БАР МОСТ

Ҳар мусибате, ки ба сари одамӣ меояд, натиҷаи ғафлату саҳлгириии ҳуди *ӯ ё* хиёнати наздикони *ӯст*, ҳар неку бад аз амали ҳуди кас сар мезанад.

Ва ин масал бад-он овардам, то бидонӣ, ки ин меҳнат худ ба худ паймудай ва дари ин ранҷу машаққат худ бар худ кушодай. Охир, зи кӣ нолам, ки «аз мост, ки бар мост».

Аз «Анвори Суҳайлӣ»

Баъди навмедӣ басте уммедҳост,

Аз паси зулмат басте хуршедҳост.

Аз «Амсолу ҳикам»

Бандаки хабарии "*-аст*" пас аз як миқдор калимаҳои бо садонокҳо анҷомёфта ихтисор мешавад: *кӣ аст – кист, чӣ аст – чист, аз онӣ ӯ аст – аз онӣ ӯст, аз онӣ мо аст – аз онӣ мост*.

263. Матнро хонед ва бандакҳои хабариро ёфта, имлояшонро шарҳ диҳед.

Аз ҳакиме пурсиданд:

– Он чист, ки агарчи ҳақ бошад ҳам, гуфтаниш норавост?

Гуфт:

– Худро мадху сано кардан.

Гуфтанд:

– Кадом биност, ки ҳаргиз хароб нашавад?

Гуфт:

– Адл.

Суҳбати он кас, ки сидку сафост,
Домани ӯ гир, к-аз аҳли вафост.

СУПОРИШ

Дар хона ягон латифа нависед ва бандакҳои хабарии онро ишора кунед.

§ 63. СОХТИ КАЛИМА. КАЛИМАҲОИ СОДА

264. Калимаҳоро бодикқат хонед ва ба сохти онҳо таваҷҷуҳ кунед.

1. Одам
хона
китоб
синф	2. Одамгарӣ
бехона
китобдор
ҳамсинф
3. Чойхона
одамдӯст
ватанпарвар
панҷсад	4. Чусту чолок
наваду се
сохта шудан
ҳол он ки

Калимаҳо аз рӯйи сохт **сода** (*гул*), **сохта** (*гулзор*), **мураккаб** (*гулпарвар*), **таркибӣ** (*гулу хор*) мешаванд.

265. Ба таркиби калимаҳо зеҳн монед. Оё онҳоро ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо карда метавонем?

Китоб, баланд, дӯст, олій, калон, паст, боло, илм, ташна, хона, кор, санг, кам, меҳмон, савдо, сар, ангушт, ҳавлӣ, ҳалво.

Калимаҳои сода ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо намешаванд. Онҳо калимаҳои решагианд: **хона, модар, гул, мактаб, меҳр.**

266. Матнро хонед ва калимаҳои содаи онро муайян кунед.

Варзиш аз ҷумлаи фаъолиятҳои ҷисмонӣ ва зеҳниест, ки саломатии инсонро ҳифз мекунад. Варзишро қосиди сулҳ мегӯянд. Вақте мардум дар майдон футболбозии варзишгарони Сурия ё Афғонистон барин кишварҳоеро, ки садои тиру тӯпашон ҷаҳонро меларзонад, мебинанд, ба ин гуфта қоил мешаванд. Варзиш мардумонро ба ҳам дӯст мегардонад, агарчи он сабақат ва рақобат дорад. Дар ҷумҳурии мо ба варзиш тавачҷуҳи махсус зоҳир мешавад.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шумо ба кадом навъи варзиш майл доред?
2. Оё шумо дар ягон мусобиқаи варзишӣ ширкат кардаед?
3. Дар хона аз рӯйи асарҳои бадеӣ ё рӯзномаву маҷаллаҳо 5 ҷумла нависед ва калимаҳои содаи онро муайян кунед.

§ 64. КАЛИМАҲОИ СОҲТА

267. Ҷумлаҳоро нависед, таркиби калимаҳои ишорашударо муайян кунед.

1. Оби зулоли **чашма** ширгарм буд ва дар рӯйи он буғи тунук нарм-нарм печ мезад. (*Ф. Муҳаммадиев*). 2. Дар як гӯшаи суфа як **нақорачӣ**, як **сурнайчӣ** ва ду доирадаст нишаста менавохтанд... (*С. Айни*). 3. **Ҳамроҳи** нав номи маро пурсид. Ман ҳам аслу насаби ӯро пурсидам. (*Ф. Муҳаммадиев*). 4. Саҳари **барвақт** ханӯз офтоб паҳн нашуда, аробаи онҳо ба роҳ даромад. (*Ҷ. Икромӣ*).

Калимаҳое, ки ғайр аз реша, пасванд ё пешванд до-ранд, **калимаҳои сохта** номида мешаванд: *бог+бон, хи-рад+манд, но+дон, ҳам+синф, но+хост, даст+а*.

268. Матнро нависед ва ба зери ибораҳои он хат кашед.

Найнавоз бо пайраҳои соҳили рӯд ҷониби деҳа равон шуд. Садои канда-кандаи чигасҳояш бо шав-шуви дарё меомехт. Моҳи мунир ба мобайни осмон расида буд. Ба назар чунин мерасид, ки моҳу ситораҳо аз сеҳри навои най ҳаракату чашмакзаниро фаромӯш кардаанд. Навҳои рӯд ҳам мулоим ба гӯш мерасид. Аз кадом хонае аллаи ширину роздори модаре танин андохт ва булбули шабзиндадоре ба он ҷӯр гашта, достони навои найро бо лаҳну шеваи дигар замзама кард...

Абдулҳамид Самад

ЛУҒАТ

навҳа – 1. гиря, гиряи бо овози баланд, зорӣ, фиғон;
2. шеъре, ки дар мотам бо овози ҳазин мехонанд.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Най чӣ хел асбоб аст?
2. Мазмуни “чашмакзани ситораҳо”-ро шарҳ диҳед.

§ 65. КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ

269. Матнро хонед ва нависед, ба сохти калимаҳои ишора-рашуда диққат бидиҳед.

Гӯшти як навъ бозии маъруфи миллии тоҷикон аст. **Гӯштигирӣ** дар маърақаҳои тӯй, чашн, идҳо ва мусобиқаҳои махсуси **қувваозмоӣ** ба хотираи шахсони машҳур барпо ме-гардид.

Калимаҳое ҳастанд, ки аз ду ва ё якчанд реша сохта мешаванд. Ин хел калимаҳоро **калимаҳои мураккаб** мена-манд: *модаркалон, чордах, гулдаста, хорпушт, пешқадам, қадбаланд, мактаббача*.

270. Матни хабари зеринро хонед ва калимаҳои мураккаби онро муайян кунед.

БЕҲТАРИНҲО БА ДАВРИ ВИЛОЯТӢ

Дар мактаби рақами 5-и шаҳри Бохтар даври дуҷуми олимпиадаи фанҳои ҷамъиятӣ-гуманитарӣ баргузор шуд. Дар он 50 нафар довтолаб аз синфҳои 5-11-и мактабҳои шаҳр иштирок карданд. Ба донишу маҳорати хонандагон мутахассисони раёсати маорифи шаҳр ва намояндагони раёсати вилоят баҳо доданд. 15 нафар хонанда дар мусобиқа ғолиб омада, сазовори ифтихорнома шуданд. 6 нафар хонандаи фаъол ба даври вилоятӣ роҳхат гирифтанд.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар мактаб ва ноҳияи шумо олимпиадаҳои фанӣ чӣ тавр мегузаранд?
2. Бо истифодаи калимаҳои сохта ва мураккаб доир ба озмуни ба қарибӣ баргузоршуда хабаре бинависед.

271. Ба ашӯи дар расм буда аҳаммият диҳед ва онҳоро номбар кунед. Аз рӯйи расм нақл бинависед, ки дар он калимаҳои мураккаб истифода шуда бошанд.

§ 66. КАЛИМАҲОИ ТАРКИБӢ

272. *Ба сохти калимаҳои зер диққат диҳед ва бигӯед, ки онҳо аз калимаҳои сохта ва мураккаб чӣ фарқ доранд.*

Чумхурии халқии Хитой, пасту баланд, бисту панҷ, вақте ки, рафта буд, ҳар кас, болову поён.

Калимаҳои таркибӣ аз ду ва зиёда ҷузъҳои алоҳида ташкил мешаванд: *рӯзу шаб, рафтани ҳастам, бо вучуди он ки...*

273. *Матнро хонед, калимаҳои таркибиро ёфта нависед ва имлои онҳоро шарҳ диҳед.*

Ба Бехрӯз ҳолатҳои аҷоиберӯй меод. Гоҳ ҳушёрӯ зирак ва ҷусту ҷолок мешуд, гоҳ сусту гаранг ва қарахту хаппак. Гапи гуфтааш, қори қардашро гоҳ меодонист, гоҳ намеодонист ва зуд фаромӯш меқард. Дирӯз бо аммааш ҷун одами бегона муомила қард, гӯе ки ӯро бори аввал дида бошад.

– Ин қас қӣ? – ба аммааш ишора қарда пурсид модараш.

– Намедонам, – ҷавоб дод Бехрӯз.

– Чӣ хел намедонӣ? Ин қас аммаат Ҳалима.

– Намешиносам.

Боре директори мактаб Сиддиқов, ки роҳгузар будааст, ба хонаи онҳо даромада, Бехрӯзро хабар гирифт. Вай бо директор ҳам бепарвоёна муносибат қард. Модараш – холаи Салима аз ҷунин рафтори писараш дилаш сиёх шуда, ғаму ғусса меҳӯрд.

– Хола, зиқ нашавед, ғам нахӯред, – модарро тасалли дод директор, – одами нав аз бистари беморӣ хеста ҳамин хел. Лекин оҳиста-оҳиста мисли пештара мешавад.

– Аз забонатон гардам, додар, илоҳо, гуфти шумо шавад, – андаке рӯҳ гирифта гуфт холаи Салима. – Афташа бинед, дуппа-дуруст, сип-сиҳат, ягон ҷояш дард намекунад...

Бобо Ҳочӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Кадом исмҳои таркибӣ бо ҳарфи калон навишта мешаванд?

2. Мақоли «Тани сиҳат – беҳи давлат» чӣ маънӣ дорад, шарҳ диҳед.

§ 67. ТАҲЛИЛИ ТАРКИБИ КАЛИМА

Муайян кардани ҳиссаҳои калима: *реша, пешванд, пасванд, асос ва бандак, сохт ва имлои он.*

Калимаи **сиёҳидонча** ба чор ҳисса (морфема)-и маънодор чудо мешавад: **сиёҳ** маънои луғавӣ дошта, рангро мефаҳмонад. Ҳиссаҳои дигар маънои грамматикӣ доранд: **-ӣ** ҳамчун пасванд аз сифати **сиёҳ** исми **сиёҳӣ** сохтааст, **-дон** зарфият ва **-ча** хурд будани чизро мефаҳмонад. Дар калимаи **сиёҳидонча** **реша** **сиёҳ** буда, аз ин **реша** бо ёрии пасвандҳо калимаҳои **сиёҳӣ, сиёҳидон, сиёҳидонча** сохта шудаанд. Дар ин калима се марҳилаи калимасозиро мушоҳида мекунем: **сиёҳ + ӣ; сиёҳӣ + дон; сиёҳидон + ча**. Аз рӯи сохт мураккаб буда, чузъҳои он якҷо навишта мешаванд.

Таҳлили пурраи таркиби калима бо ишораи аломатҳо

Шарҳ	Асос			Бандак
	пешванд	реша	пасванд	
аломатҳои ишоратӣ				– <i>амон</i>
калима	<i>хамсинфӣ</i>			– <i>амон</i>

§ 68. ТАКРОРИ БОБИ «ТАРКИБИ КАЛИМА, КАЛИМАСОЗӢ ВА ИМЛО»

Дониши худро аз рӯи суолнома бисанҷед:

1. Таркиби пурраи калима аз кадом чузъҳо иборат аст?

- A. Пасванд ва пешванд;
- B. Реша ва пешванд;
- C. Асос ва бандак;
- D. Пешванд, реша, пасванд, асос, бандак;
- E. Асос, бандак ва реша.

2. Бандакҳо чанд хел мешаванд? Кадомҳо?

- A. 4 хел: бандаки изофӣ, бандаки феълӣ, бандаки хабарӣ, бандакҷонишинҳо;
- B. 2 хел: бандаки феълӣ, бандаки хабарӣ;
- C. 3 хел: бандаки феълӣ, бандаки хабарӣ, бандаки изофӣ;
- D. 1 хел: бандаки изофӣ.
- E. 5 хел: бандаки изофӣ, бандаки феълӣ, бандаки хабарӣ, бандакҷонишинҳо, пасванд.

3. Калимаҳо аз рӯи сохт чанд хел мешаванд?

- A. 2 хел: содаву мураккаб;
- B. 4 хел: сода, сохта, мураккаб, таркибӣ;
- C. 3 хел: сода, мураккаб, таркибӣ;
- D. 5 хел: сода, сохта, мураккаб, таркибӣ, ихтисора;
- E. 1 хел: сохта.

4. Асоси калимаро чӣ ташкил мекунад?

- A. Пасванд ва пешванд;
- B. Пешванд ва реша;
- C. Асос, пешванд, реша, пасванд;
- D. Реша ва пасванд;
- E. Асос ва бандак.

5. Кадом намуди жанр моро аз навигариҳо огаҳ мекунад?

- A. Ариза;
- B. Забонхат;

- С. Латифа;
- Д. Хабар;
- Е. Эълон.

6. Барои таъмини иштироки мардум дар ягон чорабинӣ кадоме аз ин жанрҳо ба кор меравад?

- А. Ариза;
- В. Забонхат;
- С. Эълон;
- Д. Хабар;
- Е. Мақол.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Таърифи решаи калимаро бо мисолҳо шарҳ диҳед.
2. Пасванд чист?
3. Чиро пешванд меноманд?
4. Чӣ гуна калимаҳоро ҳамреша мегӯянд?
5. Вазифаи бандаки изофӣ аз чӣ иборат аст?
6. Бандакҷонишинҳо ба чӣ далолат мекунанд?
7. Фарқи бандакҳои феълиро аз хабарӣ бо мисолҳо фаҳмонед.
8. Бандаки хабарии «-аст» дар кадом маврид чудо навишта мешавад?

ТАРКИБИ КАЛИМАРО АЗ ҶАДВАЛИ ЗЕР БИОМЌЗЕД

Асос			Бандак
пешванд	реша	пасванд	
ҳам+	кор	+й	+ямон
бо+	ақл	+й	-
ҳам+	суҳбат	-	-
	кор	+гар	+ем

274. Шеърро хонед, асос ва бандакҳоро бо аломатҳои муайян кунед.

ДЎСТОНРО ГУМ МАКУН

То тавонӣ, дӯстонро гум макун,
Дӯстони меҳрубонро гум макун.
Дар ҷаҳон бе дӯст будан мушкил аст,
Мушкилосонкункасонро гум макун.
Дӯстро аз дӯст, ҷонам, фарқ кун,
Дӯсти пайванди ҷонро гум макун.
Чашмаи илҳоми мо халқ асту бас,
Халқи машҳури ҷаҳонро гум макун.
Зинати боғ аз гули хандон бувад,
Мисли гул хандонлабонро гум макун.
Дӯст ояд, гарм дар оғӯш гир,
Расми хуби тоҷиконро гум макун.
Халқи олам дӯст бо мо гаштааст,
Ваҳдати халқи ҷаҳонро гум макун.

Мирзо Турсунзода

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шоир фикрашро бо кадом оҳанг (суол, амр, хитоб) баён кардааст?
2. Соҳти калимаҳои «мушкилосонкункасон» ва «хандонлабон»-ро шарҳ диҳед.
3. Шоир кадом мавзӯро тарғиб кардааст?

275. Баҳшида ба фарорасии Наврӯз ба ягон шахси наздикатон табрикнома нависед ва аз калимаҳои сохта, мураккаб ва таркибӣ истифода баред.

VI. САРФ (МОРФОЛОГИЯ) ВА ИМЛО

§ 69. МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ ҲИССАҲОИ НУТҚ

Калимаҳои забони тоҷикиро аз рӯи маънои луғавию хусусиятҳои граматикиашон ба даҳ ҳиссаи нутқ ҷудо мекунанд: **исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф, пешоянду пасоянд, пайвандак, ҳиссаҷа ва нидо.** **Исм** – номи ашёву хо-

диса (*пахта, абр, замин*), сифат – аломати ашё (*сурх, баланд, гарм, зебо*), шумора – миқдори ашёро бо адад (*сад, ҳазор*), феъл – амалу ҳаракат (*рафтан, нишастан*) ва зарф аломати амалро (*дирӯз, оҳиста*) ифода мекунанд.

Ҳиссаҳои нуткро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд: *муस्ताқилмаъно ва ёридиҳанда*.

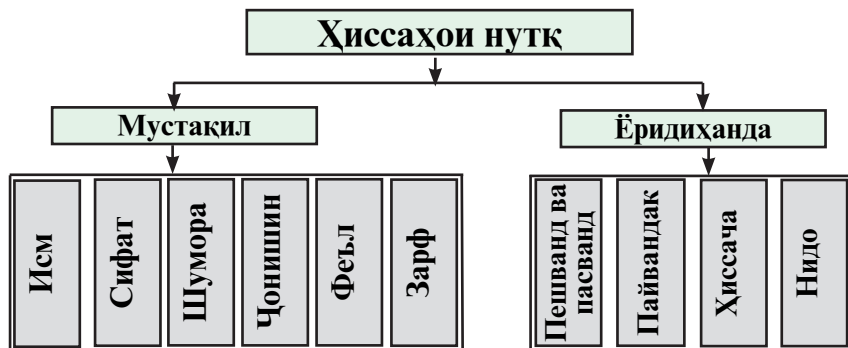
Ҳиссаҳои муस्ताқилмаъно нутк (*исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф*) маънои луғавӣ доранд ва ба ин ё он суол ҷавоб мешаванд: *модар, об, сафед, омад, панҷох, ту, зуд...*

Ҳиссаҳои ёридиҳанда (*пешоянду пасояндҳо, пайвандакҳо*) маънои луғавӣ надоранд. Онҳо муносибат ва алоқаи байни калимаю ҷумлаҳо таъмин мекунанд.

Ҳиссаҷа ва нидо ҳиссиёту ҳаяҷонро ифода карда, ба ҷумла тобишҳои гуногуни маъноӣ мебахшанд.

Сарф (морфология) як қисми грамматика буда, ҳиссаҳои нутк, шакл ва сохти онҳоро меомӯзад.

Имло маҷмуи қоидаҳои дуруст навиштани калимаҳост.

276. *Матнро хонед. Бо суолгузорӣ маънои калимаҳоро муайян кунед.*

ҲИКОЯТ

Чунин шунидам, ки Зулқарнайн гирди олам бигашт ва ҳама ҷаҳонро мусаххари хеш гардонд ва бозгашту қасди хона кард. Чун ба Домғон расид, фармон ёфт. Дар васият гуфт: «Маро дар тобуте ниҳед ва тобутро сӯроҳ кунед ва

дастҳои маро аз он сӯроҳ берун кунед кафкушода ва ҳам-
чунон баред, то мардумон бинанд, ки агарчи хама ҷаҳон
бистадем, дасттӣҳӣ ҳамеравем».

Унсуралмаолии Кайковус

ЛУҒАТ

васият – панду насиҳат ва супориши шахс пеш аз марг
Зулқарнайн – Искандари Мақдунӣ (Македонӣ), сар-
лашқари юнонӣ)

қасд – азм, оҳанг, ният

мусаххар – тасхиркардашуда, мағлубкардашуда, тобеъ
ситадан – (бистадем) гирифтани, зӯран ба даст овардан
фармон ёфт – фавтид, мурд, вафот кард

СУОЛ

1. Ҳадафи ин панд чӣ аст?
2. Аз рӯзномае матни хабареро нависед ва ба зери ка-
лимаҳои мустақилмаъноӣ он хат кашед.

§ 70. ИСМ ВА АЛОМАТҲОИ САРФИИ (МОРФОЛОГИ)-И ОН

*277. Байтҳоро қироат кунед ва мазмунашонро шарҳ диҳед.
Калимаҳои ба суолҳои кӣ?, кӣҳо? чӣ?, чӣҳо? ҷавобшавандаро
дар ду сутун нависед.*

Бародар он бувад, ки рӯзи сахтӣ
Туро ёрӣ кунад дар тангбахтӣ.

Бичӯ дилшон ба хулқу хубрӯйӣ,
Ки ин аст, эй бародар, некхӯйӣ.

Гурги даранда, гарчи куштани аст,
Беҳтар аз мардуми ситамгор аст.

Аз бади гург растан осон аст
В-аз ситамгор сахт душвор аст.

Носири Хусрав

Исм ҳиссаи нутқест, ки номи предмети ҳодисаҳоро ифода карда, ба суолҳои **кӣ?** (киҳо?), **чӣ?** (чиҳо?) ҷавоб мешавад: *чӯб, даст, подабон, барқ, ақл, дониш, истироҳат, Душанбе, сухан, шиноварӣ, деҳқон.*

Исм бо аломатҳои сарфӣ (морфологӣ)-яш аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунад. **Шумора** (*хона, хонаҳо*), **соҳибият** (*хонаам*) ва **номуайяни** (*хонае*) – аломатҳои асосии сарфии исм мебошанд.

Исм калимаи арабӣ буда, маънояш **ном** аст.

278. Матнро хонед ва исмҳоро ёбед.

Луғат калима аст. Ҳамаи калимаҳоро таркиби луғавии забон ва ё лексика мегӯянд. Кас ҳар қадар ки бисёр луғат (калима) донад, ҳамон қадар равшану дақиқ сухан мекунад, китобу асарҳо ва сухани дигаронро ҳам хуб мефаҳмад. Шарҳу маъноҳои гуногуни калимаҳо дар фарҳангҳо (китобҳои луғат) дода мешаванд.

Аз фарҳанг шумо метавонед муайян кунед, ки калимаи қорбарандаатон мақсадатонро айнан ифода мекунад ё не.

Маънои калимаҳои нафаҳмидаатонро аз фарҳанг пайдо карда метавонед.

Олим Фафуров

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ба матн номи мувофиқ гузоред.
2. Дар матн муродифҳо вомехӯранд?

279. Панду ҳикматро нависед, исмҳоро бо ҳарфи «и» ишора кунед.

- То дастат начунбад, даҳонат намечунбад.
- То меҳнат накуни, роҳат набинӣ.
- То хӯшаҳо ба даст кунӣ, донае бикор.
- Қадри хунарро хунарманд медонад.
- Қадри зар заргар бидонад, қадри ҷавҳар ҷавҳарӣ.

ЛУҒАТ

чавҳар – ҳар навъ моддаи рангӣ, ки дар рангрезӣ ва тавлиди маводи ғизоӣ корбурд дорад

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. “Заргар”-ро аз рӯйи аломатҳои морфологӣ (сарфӣ) шарҳ диҳед.
2. Мазмуни ҳар мисолро дар гурӯҳҳо шарҳ диҳед.
3. Панду андарзҳоро аз ёд кунед.

280. Муродифҳои исмҳои зеринро ёбед ва бо истифодаи онҳо 5 ҷумла тартиб диҳед.

Азм, шубҳа, хоксорӣ, дорой, деҳқон, офтоб, қувват, лашкар, дӯст, бошишгоҳ, одат.

§ 71. ВАЗИФАИ ИСМ ДАР ҶУМЛА

281. Хонед ва бигӯед, ки исмҳо ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

1. Чашмҳо сӯйи осмон буданд. (*М. Турсунзода*),
2. Тағоиям ҳамон рӯз ба саҳро баргашт. Ман як рӯз аз кассоб гӯшт харидам. (*С. Айни*).

Исмҳо дар ҷумла бештар мубтадо ва пуркунанда шуда меоянд: *Насимҷон бародараширо навозиш кард.*

Исм инчунин, ба вазифаи **хабар, муайянкунанда ва ҳол** омада метавонад: *Қодир варзишгар аст. Оби ҷӯй ях баста-аст. Дар кӯҳҳо ҳам зимистон ҳукмфармоист.*

282. Як пора шеърро бинависед ва ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадани исмҳоро шарҳ бидиҳед.

НАВРҶЗӢ

Эй дӯст, биё, боз ба Наврӯз расидем,
Нав қисса бипардоз, ба Наврӯз расидем.
Дар пардаи гул бод наво карда парешон:
Эй мурғи хушовоз, ба Наврӯз расидем.
Эй боғи гулафшон, бағали боз муборак,
Мо ҳам ба дили боз ба Наврӯз расидем...

Сайёд Гаффор

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мухотабхоро ёбед.
2. Дар бораи чашни Наврӯз чӣ маълумот доред?
3. Чаро калимаи «Наврӯз» бо ҳарфи калон навишта шудааст?

283. Матнро бодикҷат хонед. Муайян кунед, ки исмҳои дар ҷумла ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

СИТОРА

Ин ситора ҳар шаб, қарибиҳои субҳ пайдо мешавад. Ба гумонам, вай барои ман саҳаргоҳон метобад. Ба ин гӯшаи ситоразори осмон соатҳо чашм медӯзам.

Дар ин шабҳои соқити пурасрор, дар ин олами ахтарон ин ситора бо ман унс гирифтааст, вай ба тирезаи ман гӯё пайваста менигарад, чашмак мезанад. Аммо пеш аз сапедадам маро бо рӯзи нав табрик карда, дар фазои нилгун ғайб мезанад.

Гулҷеҳра Сулаймонӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шумо чашмакзании ситораҳоро тамошо кардаед?
2. Сохти калимаи «ситоразор»-ро шарҳ диҳед.

284. Исмҳои зеринро аз ҷиҳати маъноӣ лугавиашон бо тартиби зайл нависед: номи предмет, аломат, амал, макон, замон, ҳодисаҳои табиат, одамон, ҳайвонот.

Дафтар, хубӣ, шаб, тирамоҳ, заминчунбӣ, деҳқон, хонанда, хона, мактаб, ҳафта, сиёҳӣ, далерӣ, гунчишк, гурба, тӯтӣ, чашмасор, чустучӯ, рафтуомад, Тоҷикистон, зардӣ, қалам, хиёбон, баҳор, хунарманд, кӯҳсор, посбонӣ.

§ 72. ШУМОРА ДАР ИСМ

285. Матнро бодикқат хонед. Исмҳои онро, ки бисёриро мефаҳмонанд, муайян кунед ва фарқи онҳоро аз исмҳои танҳо биҷӯед.

Беҳрӯз болои марзаи замин нишаста, чоришавии обро тамошо мекард. Баробари наздик омадани об аз сӯроҳҳои замини ҷӯякҳо мӯрчаю гамбусакҳо баромада, ба ҳар сӯ мегурехтанд. Алафҳои курмаки зичрӯйидаи лаби ҷӯйбор, ки гӯё шамоли сахте хеста, онҳоро монанди мавҷҳои баҳр алвонҷ мевода бошад, ба чунбиш даромаданду аз байнашон хорпуштаки майдаяке баромад. Беҳрӯз ҳам шуда, аз пойи хорпуштак дошта, онро ба даст гирифтани буд, ки вай дар як мижа задан пою сарашро гундошта пинҳон кард ва ба тӯби лӯнда табдил ёфтун хорҳояш сик шуданд. Дар ҳавлии онҳо хорпуштак набуд, аз кучо пайдо шудааст? Мумкин оби ҷӯйбор аз кӯча оварда бошад? Беҳрӯз хост, хорпуштакро ба рӯйи кафи даст гирад, аммо, ҳамин ки даст расонд, хорҳояш ба ангуштонаш халиданд. Вай белро ёфта омада, хорпуштакро ба рӯйи он гирифта, бо шитоб кӯча баромад ва онро ба замин монд. Дар як дам кӯдакон чамъ шуда, гирдашро печонда гирифта, доду фарёд бардоштанд. Ҳар кас хорҳои хорпуштакро титун парешон карда, сару пойҳои онро кофта дидани мешуд, вале наметавонист.

Бобо Ҳочӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бигӯед, калимаҳои «гамбусак», «хорпуштак», «май-даяк» чӣ гуна сохта шудаанд.
2. Шумо дар бораи хорпуштак чӣ медонед?

Исм ду шумора дорад: **танҳо ва чамъ**. Исм дар шакли танҳо **якто** будани предмет, ходисаю воқеа (*Аҳмад, одам, писар, гӯсфанд, дарахт, санг, чӯб, об, шамол*) ва дар шакли **чамъ** бисёрии предметро (*хонаҳо, духтарон, оҳувон, бачагон, сангҳо*) мефаҳмонад.

Шумораи чамъи исм бо пасвандҳои «-ҳо», «-он» ифода меёбад. Пасванди «-он» пас аз садонокҳо дар шаклҳои «-ён», «-вон», «-гон» меояд.

Ҷадвали корбурди пасванди «-он (-ён), -вон, -гон»

-он	пас аз ҳамсадоҳо	<i>точикон, одамон, занон, мардон, меҳмонон</i>
-ён	пас аз садонокҳои й (и), о, ӯ	<i>моҳиён, колхозчиён, бобоён, Сомониён, донишчӯён</i>
-вон	пас аз садонокҳои у	<i>оҳувон, бонувон, абрувон, зонувон,</i>
-гон	пас аз садоноки а	<i>бачагон, хонандагон, аберагон</i>

286. Муайян кунед, ки ба кадоме аз ин калимаҳо пасвандҳои «-ҳо» ва «-он»-ро ҳамроҳ кардан мумкин асту ба кадомашон не. Чаро?

Дарахт, одам, барг, хона, остона, шиновар, теша, соат, рӯзнома, шиша, чӯра, қалам, адиб, нон, хона, хола, зону, дил, Сосонӣ, амма, болишт, харита, пизишк, нависанда, коргар, чома, омӯзгор, бибӣ, оташдон, симчӯб, коргар, ситора, олу, пиёла, дастархон, олим, сардор, моҳӣ, шир, олу, хонанда.

287. Дар чамъбандии исмҳои зерин чӣ нуқсон ба назар мерасад? Шакли дурусти онҳоро нависед.

аҷоиботҳо
дугонагон
эшонон
адабиётҳо
ашъорҳо
ду саворон
туфангон
ду-се сагон

288. Чумлаҳоро хонед ва бигӯед, ки чаро исмҳои ишироашу-да дар шакли танҳо истифода шудаанд.

1. Он гоҳ дар дасти Сенин понздаҳ-бист **мактуби тайёр** чамъ мешуд. («*Садои Шарқ*»). 2. Дар хона ду **кампир** ба истиқболи ӯ ба по хеста буданд. 3. Ба як китъа чил бех **анор** шинонданд. (*Ҷ. Иқромӣ*).

Исм бо шумораи миқдори омада бошад, шакли чамъ намегирад: панҷ китоб, ҳазор хонанда...

Вале дар назм гоҳо чунин ҳолат ба ҷашм мерасад. Масалан:
Аз азал зан бо замин як гашт чун ду модарон,
Бӯи зан ояд машомамо аз ақсои замин.

289. Ба ҷойи нуқтаҳо пасванди мувофиқ гузошта, матнро нависед.

АНДАР ФАРЗАНД ПАРВАРИДАН ВА ОИНИ ОН

Бидон, эй азизи ман, ки агар Худой туро писаре диҳад, аввал номи хуш бар вай неҳ, ки аз чумлаи ҳақҳои падар... яке ин аст. Дувум он, ки ба доя...и меҳрубон супор ва ба вақти хатна кардан суннат ба ҷой овар ва ба ҳасби тоқати хеш шодӣ кун. Чун бузург шавад, агар раият бошӣ, вайро пешае биомӯзӣ ва агар аҳли силоҳ бошӣ, илми силоҳаш диҳӣ. Ҳунар дигар асту пеша дигар. Аммо аз рӯи ҳақиқат, наздики ман пеша бузургтарин ҳунар аст. Ва агар фарзанд...и муҳтарам сад пеша донанд, ҳар яке рӯзе ба кор ояд.

Унсурулмаолии Кайковус

ЛУҒАТ

ҳасб – қадр, андоза, миқдор
раият – мардуми фармонбардор, табаа

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мазмуни ифодаҳои «*аҳли силоҳ*» ва «*илми силоҳ*»-ро шарҳ диҳед.
2. Ба тифлон одатан кӣ ном мегузорад?
3. Аз калонсолон бештар чӣ гуна панд мешунавед?

§ 73. ИСМҲОИ ЧИНС ВА ХОС

290. Ҷумлаҳоро нависед ва бигӯед, ки чаро баъзе калимаҳо дар он бо ҳарфи калон навишта шудаанд.

1. Устод ба мо супориш доданд, ки повести «Одина»-ро бихонем.
2. Ман дар хиёбони ба номи Неъмат Қаробоев зиндагӣ мекунам.
4. Шарифа ба маҷаллаи «Чашма» обуна мешавад.

Исмҳои чинс номи ашъи ҳамчинсро мефаҳмонанд. Масалан, номи гурӯҳи мардум: *талаба, деҳқон, зан, мард*; номи ҳайвоноту парандагон: *асп, сағ, мурғ, кабк*; номи маҳалли аҳолинишин: *деҳа, шаҳр, ноҳия, вилоят*.

Исмҳои хос исмҳоеро меноманд, ки ба предметҳо баъри фарқ кардан аз предметҳои ҳамчинси худ дода шудаанд. Исмҳои хос номи одамон, ному насаб, лақаб, таҳаллус, шаҳру маҳал, ҳайвонот, номҳои географӣ, сайёраҳо мебошанд. Мисол: *Анӯшервон, Раҳимзода, Кӯлоб, Сугд, Рӯшон, Қорӣ Ишқамба, Сурхоб, маҷаллаи «Чашма», Телевизиони «Баҳористон»*.

291. Исмҳои хос ва чинсро муқоиса карда, фарқи онҳоро бифаҳмонед.

Саодат, Бухоризода	хонанда, омӯзгор
Деҳлӣ, Фархор, Навобод	шаҳр, ноҳия, деҳа
Бадахшон, Боботоғ, Осӣ	дарё, кӯҳ, қитъа
«Ҷавонони Тоҷикистон», «Одина»	рӯзнома, китоб
Рахш, Хайбар	асп, сағ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро исмҳои сутуни аввал бо ҳарфи калон ва исмҳои сутуни дуюм бо ҳарфи хурд навишта шудаанд?

2. Кадом исмҳо пасвандҳои калимасоз ва шаклсоз қабул мекунанд?

3. Муайян кунед, ки аз мисолҳои боло кадом исмҳо ҳамгун, муродиф ва зидмаъно доранд.

292. Исмҳои хоси ба ин гурӯҳҳо нисбатдоштаро нависед:

А. Номи маҳал; Б. номи дарё, баҳр, уқёнус; В. номи сайёраҳо; Г. номи кӯҳҳо; Д. номи қитъаҳо.

§ 74. ҲАРФИ КАЛОН ВА НОХУНАК ДАР ИСМҲОИ ХОС

293. Ба имлои исмҳои зер зеҳн монед.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қаҳрамони Тоҷикистон, Ҷанги Бузурги Ватанӣ, «Ҷумҳурият», «Садои мардум», «Одина», «Мақтаби кӯҳна», Осиёи Марказӣ, Қалъаи Ҳисор, Шаҳринав, Мавҷигул, Шаҳрисабз, Конибодом.

Исмҳои хос бо ҳарфи калон навишта мешаванд:

1. Ному насаб, лақаб ва таҳаллуси одамон: *Бозор Собир, Ҳаким Карим, Файзулло Ансорӣ, Салими Хатлонӣ, Аҳмади Дониш, Зулфия Атой.*

2. Номҳои географӣ: *Ҷумҳурии Исломии Эрон, дарёи Ваҳш, кӯҳи Чилдухтарон, ноҳияи Раит, шаҳри Хучанд, вилояти Хатлон, уқёнуси Ором.*

3. Ҳар калимаи номи мақомоти давлатӣ, мансабҳои олий, парчам ва нишони миллӣ: *Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси Олий.*

4. Номи сулолаҳо ва воқеаҳои таърихӣ: *Сомониён, Ғазнавиён, Ҷанги Бузурги Ватанӣ.*

5. Номи асар ва маҷаллаву рӯзнамоҳо бо ҳарфи калон ва дар ноҳунак навишта мешавад: романи «Фирдавсӣ», повести «Дар орзуи падар», достони «Лайлӣ ва Маҷнун», филми «Рустам ва Сухроб», маҷаллаи «Фирӯза», барномаи «Офарин».

294. *Матнро бодикқат хонед ва ба имлои номи маҳаллу шахсиятҳои таърихӣ таваҷҷуҳ намоед.*

ТАФСИРИ «ГАВҲАР»

Маънои ин ном ба маънои калимаи «гавҳар» мувофиқ аст, яъне «марворид ва санги қиматбаҳо» мебошад. «Гавҳар» дар арабӣ ба ҳарфи "ч" иваз карда мешавад.

Дар Эрон Гавҳар ғолибан номи занона буд. Барои мисол, Гавҳар – модари Гул аз «Вис ва Ромин», Гавҳархотун духтари Султон Масъуди Салҷуқӣ, Гавҳари мулк – духтари Алоуддини Ҷаҳонсӯзи Ғӯрӣ, Гавҳаршод ном зани Шохрухро номбар кардан кифоя аст. Аммо номи Ҷавҳар, ки маънояш ва аслаш ҳамин Гавҳар аст, қариб тамоман ба мардон тааллуқ дошт. Ин номро аксаран ба ғуломон мениҳоданд. Ҷавҳар ном сарлашқари Фотимиён бо ғалабаҳои худ дар Миср дар асри X милодӣ худро дар олами мусулмонӣ машҳур карда буд.

Шаклҳои мураккаби номи занона Гавҳарбегим, Гавҳарбӣ ва Гавҳармоҳ буда, Гавҳарамон ҳамчун номи мардона истеъмол мешавад.

Олим Фафуров

ЛУҒАТ

милодӣ – солшумории масеҳӣ, солшумории ҳозираи мо
тафсир – шарҳ додан, баён кардан

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Оё калимаҳои «гавҳар» ва «ҷавҳар» аз ҷиҳати маъно фарқ мекунанд?
2. Маънии ифодаи «чун гавҳараки чашм»-ро шарҳ диҳед.

295. Исмҳои зеринро ба ду гурӯҳ: мардонаву занона ҷудо карда, роҳҳои ифодаи онҳоро шарҳ диҳед.

Бобо, Дилноз, Сафармоҳ, бобо, бибӣ, Далер, Гулнор, амма, хола, ҷӯра, дугона, гуночин, шоҳдухтар, коргарзан, меш, Ҳабиб, Ҳабиба, Хуршед, Парвин.

296. Матни эълони зеринро хонед ва нависед, ба имлои исмҳо диққат диҳед.

"НАШУНИДАМ" – НАГҶҶЕД!

Баҳшида ба чашни Наврӯз дар «Майдони марказӣ»-и ноҳияи Дӯстӣ даври ноҳиявии мусобиқаи гӯштии милли баргузор мешавад. Барои баҳо додан ба ҳунари довталабон беҳтарин доварон аз ҳисоби варзишгарони маъруфи кишвар чалб шудаанд.

Ғолибонро тухфаҳои пулӣ ва хотиравӣ интизор аст.

Замони баргузорӣ: 18.03.2025.

Макон: н. Дӯстӣ, «Майдони марказӣ»

Тел.: 000-00-00-00. 1.03.2025

СУПОРИШ

Сохтори матнро муайян кунед.

297. Эълоне нависед ва тартиби талаботи пешниҳоди матни онро риоя намоед:

- баёни қолиби мурочиат;
- аз тарафи кӣ пешниҳод шудани эълон;
- ба кӣ нигаронда шудан;
- ҳадаф ва шартҳои иҷрои он;
- воситаи ҳавасмандгардонӣ барои ғолибон;
- замон;
- суроға ва рақами телефони тамос.

§ 75. ИСМҲОИ ШАҲС ВА ҒАЙРИШАҲС

298. Матнро хонед. Дар сутуни аввал исмҳоеро, ки ба суоли кӣ?, кихо? ва дар сутуни дуюм исмҳоеро, ки ба суоли чӣ?, чихо? ҷавоб мешаванд, нависед.

ДИҚҚАТ! ДИҚҚАТ!

Бахшида ба 35-солагии Истиқлолияти Тоҷикистон дар ноҳия миёни мактаббачагон мусобиқаи футболбозӣ баргузор мешавад. Дар озмун варзишгарони ҳамаи мактабҳои ноҳия қувваозмоя мекунанд. Ғолибонро тухфаҳои арзишманд интизор аст.

Макони баргузорӣ: майдони варзишии мактаби рақами 50-и ш. Душанбе

Замон: 8.09.2024

Тел.: 000-00-00-00

СУОЛ

Дар мактаби шумо мусобиқаи футболбозӣ шуда буд? Аз ҳамсинфони шумо ягон кас иштирок кард?

299. Матнро бодиққат хонед ва нависед. Дар зери исмҳои шахс як хат ва дар зери исмҳои ғайришаҳс ду хат кашед.

МЕҲНАТ КУНӢ, РОҲАТ МЕБИНӢ

Ману додарам Ҳасан ва падару модарам ҳар сол дар замини назди ҳавлиямон сабзавот кишт мекунем. Мо дар кашидани ҷӯй ва қаторҳо, шинондани сабзавот, тоза кардани алафи бегона аз замин ба падару модар ёрӣ мерасонем. Дар фасли баҳор ҳамаи ҳамсояҳо ва дӯстонамон низ ба обҷакорӣ машғуланд. Мақоли «Меҳнат кунӣ, роҳат мебинӣ»-ро ҳам аз устодон ва ҳам аз падару модарон пайваста мешунавем. Аммо мебинем, ки баъзе бачаҳо ба падару модаронашон ёрӣ намерасонанд. Мо ба мазмуни ин панд дар тирамоҳ сарфаҳм меравем, чунки ҳосили меҳнатамонро дар он давра меғундорем.

Насриддин Охунзода

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Муайян кунед, ки кадом исмҳо дар шакли чамъ омадаанд.
2. Шумо боре роҳати меҳнатро ҳис кардаед? Ба ёд биёред.

Дар забони тоҷикӣ **исмҳои шахс** (*коргар, шоир, бачаҳо, омӯзгор*) ба суолҳои **кӣ?**, **киҳо?**, **исмҳои ғайришахс** (*мурғ, дарёҳо, китобҳо*) ба суолҳои **чӣ?**, **чиҳо?** ҷавоб мешаванд.

300. Муродифҳои исмҳои шахсу ғайришахсро пайдо карда, бо онҳо ҷумла созад.

Духтур, завол, сарчашма, кадр, даво, аср, қаър, муштарӣ, устод.

301. Шеърро хонда, фарқи исмҳои шахс ва ғайришахсро фаҳмонед.

МОДАР ВА ПАДАР

Агар бошад падар ғамхори фарзанд,
Ба ҷону дил шавад модар фараҳманд.
Агар модар биболад бо чигарбанд,
Падар гардад зи меҳри хеш хурсанд.

Аз ин ҳарду бақои зиндагонист,
Аз ин ҳарду баҳори зиндагонист.

Намояд модари дилсӯзу ҷонӣ
Ба фарзандон ҳамеша меҳрубонӣ.
Падар ҳам бо умеди ҷовидонӣ,
Кунад авлоди худро посбонӣ.

Аз ин ҳарду бақои зиндагонист,
Аз ин ҳарду баҳори зиндагонист.

Умеди модар аз фарзанд бисёр,
Ки дар пирӣ шавад дилҷӯву ғамхор.
Падар хоҳад, ки фарзанди вафодор
Ба таҳсини ҳама бошад сазовор.

Аз ин ҳарду бақои зиндагонист,
Аз ин ҳарду баҳори зиндагонист.

Бурҳон Фаррух

СУПОРИШ

Шеърро аз ёд кунед ва дар хона барои баргузори
вохӯрӣ бо шоирон эълоне нависед.

§ 76. ИСМҲОИ МОДДӢ ВА МАӢНӢ

302. Матнро хонед. Исмҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо кунед:
*исмҳое, ки ба ҷашм дида мешаванд ва исмҳое, ки бо ақл дарк
карда мешаванд.*

МАӢНОҲОИ ГУНОГУНИ КАЛИМА

...Баъзе калимаҳо дар забон фақат як маъно доранд,
аммо бисёр калимаҳое ҳастанд, ки ҳар кадомашон на як,
балки якчанд маъниро ифода мекунанд. Хусусан, калимаҳои
серистеъмол бештар маъно доранд. Масалан, калимаҳое, ки
номи узви бадани инсонро ифода мекунанд, дорои чандин
маъно мебошанд.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» аз калимаи «ҷашм» 4
маъно, аз калимаи «пой» 6 маъно, аз калимаи «сар» 8 маъ-
но, аз калимаи «даст» 9 маъно қайд шудааст. Ҷаро калимаҳо
сермаъно шудаанд? Сабаби ин ҳодиса бисёр аст. Дар давоми
сайри таърихии ҷамъиятӣ забон ҳам дигар мешавад ва так-
мил меёбад...

Муҳаммадҷон Шакурӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Фарқи ибораи «*меҳнати фикрӣ*»-ро аз «*меҳнати
ҷисмонӣ*» шарҳ бидихед.
2. Муродифҳои калимаи «*ҷашм*» ва маъноҳои гуно-
гуни онро гуфта метавонед?

Исмҳое, ки номи чисмҳоро ифода мекунанд, **исмҳои моддӣ** ном доранд: *гандум, гул, қанд, шир, санг, об, орд, китоб, омӯзгор, деҳқон.*

Исмҳои моддиро мо бо ёрии идроки бинойӣ, ламс ва маза дарк мекунем.

Исмҳои маънӣ мафҳуму маъниҳои сифату хислат, амалу ҳолатро ифода мекунанд: *зиндагӣ, хубӣ, далерӣ, бахт, ғаму ғусса, орзу, осоиш, хоҳиш, адлу инсоф, ирода.*

Исмҳое, ки мавҷудияти онҳоро танҳо бо ақл дарк мекунем, **исмҳои маънӣ** ном доранд.

303. Исмҳои маъниро чудо карда нависед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед.

Нафт, ҳаво, оксиген, шоҳӣ, некӣ, гандум, семент, пишикӣ, чой, атлас, аналгин, ақл, ангиштсанг, ранг, гил, илм, шир, чав, адаб, алаф, карбос, нахӯд, оҳан, дониш, гӯшт, зағир, ҳидроген, зебой, сурб, ҳамсоғӣ, чит, хишт.

304. Матнро хонед, маънои исмҳои моддиро аз рӯи ифода баён кунед.

Барои мо тамошои Неругоҳи барқи оби Норақ хеле ҷолиб буд. Аз ин рӯ, тасмим гирифтем, ба тамошо биравем. Ману Парвиз, Шодмону Сорбон ва Хусраву Амралӣ бо ин мақсад ба Норақ рафтем. Тамошои баҳри ором, ки дар ноҳияи поёноби шаҳр тугёни аҷиб мегирад, оромбахш аст. Зери об моҳҳои хурду калон дар ҳаракатанд. Аз он ки об кабудранг менамояд, онро Баҳри кабуд ҳам мегӯянд. Дар соҳилҳои баҳр баъзан истироҳатҷойҳо сохта шудаанд. Дар тобистон аз боди нарми он ба сару рӯят сардӣ меамад. Хуллас, тобистон ин ҷо макони хубест барои дамгирӣ.

Саидҷони Умед

ЛУҒАТ

мураббаъ – чоркунча

СУОЛ

Шумо ба ягон неругоҳ рафтаед?

305. *Аз исмҳои моддии зерин исмҳои маънӣ созад ва бо ҳарду шакли он сетоӣ ҷумла тартиб диҳед. Намуна: дӯст – дӯстӣ.*

Бародар, пахтакор, кирмакпарвар, коргар, мард, оҳангар, забондон, забоншинос, мардикор.

§ 77. ИСМҲОИ КУЛ ВА ЧУЗЪ

Исмҳое, ки номи умумии предметҳои ҳамчинсро мефаҳмонанд, **исмҳои кул** ном доранд: Масалан, номи умумии *бодиринг, сабзӣ, шалгам, лаблабура сабзавот* мегӯянд. Яъне, сабзавот исми кулли калимаҳои номбаршуда аст.

Исмҳое, ки номи яке аз ашёҳои ҳамчинсро мефаҳмонанд, **исмҳои чузъ** ном доранд. Чунончи, *себарга, лола, сияҳгӯш, наргис, садбарг, тоҷи хурус* чузъҳои исми гул мебошанд.

306. *Исмҳои ду сутунро муқоиса кунед ва бигӯед, ки онҳо ба ҳамдигар чӣ муносибат доранд.*

1. Инсон	мард, зан, писар, духтар, пиразан
2. Ғалладона	гандум, ҷав, шолӣ, нахӯд
лӯбиё, арзан...
3. Пойафзол	мӯза, калӯш, кафш, масҳӣ, туфлӣ...
4. Паранда	мусича, кабӯтар, гунчишк, кабк, бедона, зоғ, акка, тӯтӣ, турна...

307. *Ба тартиби мазмуни забонхат тавачҷуҳ кунед.*

ЗАБОНХАТ

Забонхат санадест, ки гирифтани пул ё чизеро тасдиқ менамояд. Забонхат мустақилона таҳия мешавад. Он аз чузъҳои зерин иборат аст:

1. Номи санад.
2. Ному насаб, вазифа ё маҳалли зисти муаллифи забонхат.
3. Маблағи пул ё номи чизи гирифташуда.
4. Санаи таҳияи забонхат.
5. Имзои муаллифи забонхат.

Дар забонхат миқдори ашъи гирифташуда бо рақам ва дар қавсӣ бо ҳарфҳо навишта мешавад. Дар санад ягон рақам ё калимаро хат задан мумкин нест.

Забонхат дар як нусха навишта мешавад. Гоҳе дар забонхат номи шахсе, ки ҳангоми оморасозии он ҳузур дошт, зикр мешавад. Дар ин сурат он шахс санади номбурдаро бояд бо имзои худ тасдиқ кунад.

Намуна:

ЗАБОНХАТ

Ман, Назарзода Самира Беҳрӯз хонандаи синфи 5-уми «А»-и мактаби № 50-и шаҳри Кӯлоб, ба Мирзозода Сумангул Мурод – хонандаи синфи 6-уми «Б»-и ҳамин мактаб дар забонхат медиҳам, ки аз номбурда панҷ адад китоби дарсӣ: «Забони тоҷикӣ», «Забони русӣ», «Адабиёти тоҷик», «Ботаника», «Математика»-ро ба муҳлати як сол гирифтам.

18.09.24. (Имзо)

С. Назарзода

СУОЛ

Дар матни боло исмҳои кул ва ҷузъ кадомҳоянд?

308. *Ба забонхати боло пайравӣ карда, дар мавзӯи дилхоҳатон забонхат нависед, дар он аз исмҳои моддӣ, маънӣ, кул ва ҷуз истифода баред.*

§ 78. СОХТИ ИСМ. ИСМҲОИ СОДА

309. *Калимаҳои зеро ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо намоед ва сохти онҳоро муайян кунед.*

Даста, гӯша, мола, нола, сабза, сиёҳӣ, сӯзанак, бандак, ҳарак, бодбон, хӯрок, пӯшок, олуҷа, дастгоҳ, корхона, гулоб, гулдаста, дутор, Чоркӯҳ, Чорбед, гармсел, душанбе, китобдор, хоҳархонд.

Исмҳо аз рӯи сохт сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ мешаванд.

310. Матни зеринро хонед ва нависед. Исмҳоеро, ки як реша доранд, муайян кунед.

ЗАБОНХАТ

Ман – Собирзода Акбар Шодимурод, хонандаи синфи 5-уми «Б»-и мактаби №20 ба Мирзода Чамолиддин Анвар – фурӯшандаи Маркази савдои ноҳияи Ашт забонхат ме-
диҳам, ки аз номбурда як миқдор ашӯи зарурӣ, аз ҷумла 2
чуфт пойафзол – туфлӣ ва мӯза, либос – пичак, курта, палто
ба маблағи 900 (нуҳсад сомонӣ) ба таври нася гирифтаам.

18.11.24. (Имзо) А. Собирзода

Исмҳое, ки танҳо аз як реша иборатанд, **исмҳои сода** номида мешаванд. Чунончи: **китоб, гул, дарахт, падар, модар, кӯҳ** ва ғ. Чунин калимаҳо дар шаклу сохти дигар низ дучор мешаванд: **хона, хонае, хонаҳо, хонача, хонаам, хонаро, хонагӣ, хонавор**, яъне, ба калимаҳои сода ҳиссаҳои шаклсозу калимасоз ҳамроҳ мешаванд.

311. Шеърҳоро хонед ва бигӯед, ки исмҳои сода чӣ гуна тағйири шакл кардаанд.

Агар ёбад **рафиқат** сарбаландӣ,

Ҳасад бар вай мабар, гар хушмандӣ!

Рогуби Самарқандӣ

Мӯрчагон гар бикунанд иттифоқ,

Шери жаёнро бидаронанд пӯст.

Чавоне гуфт: «Эй пири дилогоҳ,

Чӣ гум кардӣ, ки хам гаштӣ дар ин роҳ?»

Чавобаш дод пири хуштакаллум:

«Ки айёми чавонӣ кардаам гум».

Саъдии Шерозӣ

ЛУҒАТ

жаён – хашмгин, зӯрманд

хуштакаллум – хушсухан

ҳасад – рашк, нотавонбинӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар матни охир чаро баъзе ифодаҳо дар дохили кавс омадаанд?
2. Мазмуни байтҳоро шарҳ диҳед.

312. Матнро хонед. Исмҳоро нависед, ки танҳо аз реша иборатанд.

Дирӯз аз автобус фаромадан замон дар чорраҳаи деҳа ба Далер вохӯрдм. Ӯ маро самимона ба оғӯш кашид ва якбора ба шикоят кардан оғоз кард, ки то кай дар шаҳри калон мегардӣ, хондан бас, мӯйи сар рехт, сафед шуд, аз кампиру мӯйсафед дур будан нағз не. Ба ростӣ, зери хичолат мондам ва шояд барои дигар сӯ кашидани риштаи суҳбат, лаҳзаи гулчиниро ба ёдаш овардам. Ӯ даме ба хаёл рафт, сипас даст афшонда, ба як бачаи ба худаш ниҳоят монанд, ки сумкаи чигарӣ дар даст тарафи мактаб равон буд, ишора карду чеҳрааш шукуфон шуд.

Абдулҳамид Самадов

§ 79. ИСМҲОИ СОХТА. ПЕШВАНДИ «ҲАМ-»

313. Ҷумлаҳоро хонед ва нависед. Бигӯед, ки исмҳои шиоратишуда чӣ хел сохта шудаанд.

1. Ба шарофати Малика Собирова ва **ҳамроҳу ҳамкасб** ва **ҳамсару ҳамбозаш** Музаффар Бурҳонов Тоҷикистонро бисёр оламиён шинохтанд. 2. Агар **хӯрок ва пӯшоки** яксолаи бачаатро ҳам бо танга ҳисоб кунем, ҳамагӣ ту аз ман сад танга қарздор мешавӣ. (*С. Айни*). 3. Ман ҳамон Қудрати **самоворчиам**. (*С. Айни*). 4. Агар ягон чизро навиштан хоҳед, ё ин ки ба навиштан маҷбур шавед, **кӯшиш** кунед, ки **ҳамсуҳбат**ҳои шумо ин корро ҳис накунанд... (*С. Айни*).

СУПОРИШ

Исмҳои бо пасванду пешвандҳо сохташударо бо калимаҳои сода муқоиса карда, фарқи онҳоро аз ҷиҳати маъно бигӯед.

Реша	Пасванд	Исм	Пешванд	Реша	Исм
боғ	+бон	боғбон	ҳам+	сол	ҳамсол
кор	+гар	коргар	ҳам+	сухбат	ҳамсухбат
сиёҳ	+ӣ	сиёҳӣ	ҳам+	роҳ	ҳамроҳ

Исмҳои сохта аз калимаҳои решагӣ ва асосҳои феъл бо ёрии пасванду пешвандҳо сохта мешаванд: *мисгар, коргар, беморӣ, гулзор, чашма, ҳамсухбат, хоҳиш, дониш, харидор, дидор.*

Исмҳо бештар бо ёрии пасвандҳои *-а, -чӣ, -гар, -бон, -зор, -истон, -ӣ, -иш, -гоҳ* ва пешванди «*ҳам-*» сохта мешаванд.

314. Исмҳои сохтаре аз рӯи маъно ба гурӯҳҳои исми шахс, исми макон, номи предмет ва исми маънӣ ҷудо кунед.

Оҳангар, хизматгор, чашма, хобгоҳ, хониш, кӯҳсор, гулистон, пӯстак, ғалтак, гулдон, санглоҳ, нестӣ, равиш, дидор, мардӣ, гуфтор, сабзӣ, ҳастӣ, чарогоҳ, дӯстӣ.

315. Шеърҳоро хонед ва исмҳои ишорашударо аз ҷиҳати сохт ва маъно шарҳ диҳед.

Накунад чаврпеша **султонӣ**,
Ки наёяд зи гург **ҷӯпонӣ**.

Асадии Тӯсӣ

Ақл қувват гирад аз ақли дигар,
Пешагар комил шавад аз пешагар.

Чалолуддини Балхӣ

Зиндагии ғофилон хобу хаёле беш нест,
Ҳайфи авқоте, ки сарфи суҳбати ҷоҳил кунанд.

Зебуннисо

Бетамизиҳои одам аз суҳан пайдо шавад,
Пистаи бемағз агар лаб во кунанд, расво шавад.

Бедил

ЛУҒАТ

авқот – чамъи вақт
ғофил – беҳабар, бепарво
пешагар – ҳунарвар, касиб
чоҳил – нодон, беилм

СУОЛ

1. Шакли дигари калимаи «*чӯпонӣ*» кадом аст?
2. «*Пистаи бемағз*»-ро чӣ хел мефаҳмед?

316. Аз калимаҳои зер исмҳои сода ва сохтаре чудо кунед.

Сабур, китобхона, гурур, чангол, малол, тоҷикбача, ахвол, инсондӯстӣ, чанҷол, шамол, ниҳол, Тоҷикистон, дунбол, дастур, гулоб, ганҷур.

317. Калимаҳои ҳарду сутунро муқоиса кунед, фарқи маъноии онҳоро фаҳмонед.

фикр	ҳамфикр
сарҳад	ҳамсарҳад
ватан	ҳамватан
чинс	ҳамчинс
касб	ҳамкасб
сол	ҳамсол

Исм фақат як пешванди калимасоз дорад: **ҳам-**. Ин пешванд ба исмҳо ва асосҳои феъл ҳамроҳ шуда, бештар исми шахс месозад: **ҳамфикр, ҳамнишин, ҳамсоя.**

318. Шеърро хонед. Исмҳои пешванддорро шарҳ диҳед.

Тоҷикон авлоди Хайёманд, гуфтӣ, дӯстам,
Шод фарзандони айёманд, гуфтӣ, дӯстам.
Ҳамқадаҳ ҳастанд бо Хайём доғистониён,
Бо шумо **ҳамкасбу ҳамноманд**, гуфтӣ, дӯстам.

Хонае, ки дар диёрат чун зиёратгоҳ буд,
Аз тамоми сирру асрори сухан огоҳ буд,
Аз дили шаб то саҳар меҳмоннавозӣ менамуд,
Шоири тоҷикро, ки бо шумо **ҳамроҳ** буд.

Мирзо Турсунзода

СУПОРИШ

Ифодаи «*дили шаб*»-ро шарҳ диҳед.

319. Ба калимаҳо пешванди «ҳам-» илова карда исм соzed.

Нишин, дам, роз, дард, сабақ, кор, овоз, гап, аср, замон, қалам, тақдир, деҳа, ҳудуд, синф.

320. Матнро хонед ва нависед. Дар зери исмҳои сохтаи пешванддор хат кашед.

Аз он рӯзе, ки Бехрӯз ба беморхона афтид, қариб ҳар рӯз ёру чӯраҳо ва ҳамсинфонаш ба аёдати вай меомаданд. Ёро аксари хурду калони деҳа мешинохтанд, дар байни ҳамсолони худ обрӯю эътибор ва иззату ҳурмат дошт. Бехрӯз талабаи аълохону фаъоли мактаб, баҷаи ҷусту чолок, меҳнатдӯст, хушрафтор ва ёрирасони пирону дардмандон буд. Ҳабибаю Кабир, ки ҳамсоя ва ҳамсинфони Бехрӯз буданд, бори дигар барои аёдати вай рафтани шуданд. Саҳарии барвақт аз хоб хеста, тайёри диданд...

Бобо Ҳоҷӣ

СУПОРИШ

Ҷуфтҳои муродиф ва зидмаъноӣ матнро муайян кунед.

ЛУҒАТ

аёдат – беморбинӣ

§ 80. ПАСВАНДҲОИ ИСМСОЗ

321. Шеърро бодикқат хонед ва супориши онро иҷро кунед.

ПАСВАНДИ «-ЗОР»

Гулзор агар шавқе диҳад,
Аз накҳати гулҳо бувад.
Гар сабза рӯяд дар баҳор
Ояд насими сабззор.
Пасванди «-зор» акнун бидон:
Созад ишора бар макон.
Чанде мисол аз худ бигӯ,
Лафзи навину тоза чӯ!

Азим Байзоев

Пасвандҳои калимасози исм аз рӯи маъно вазифаашон ба чор гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. Пасвандҳое, ки исми шахс месозанд: -чӣ, -гар, -гор, -бон (*нақорачӣ, оҳангар, омӯзгор боғбон*);

2. Пасвандҳое, ки номи предмет месозанд: -а, -ак, -ок, -ча, -ӣ (*даста, айнак, хӯрок, олуҷа*);

3. Пасвандҳое, ки исми маънӣ месозанд: -иш, -гарӣ, -ӣ (*хониш, боронгарӣ, дӯстӣ*);

4. Пасвандҳое, ки исми макон месозанд: -гоҳ, -зор, -истон (*истгоҳ, гулзор, кӯҳсор, гулистон*).

322. Исмҳои пасванддорро аз рӯи тартиби дар боло нишондодашуда ба гурӯҳҳо ҷудо кунед.

Чашма, бародарӣ, навозиш, тега, тароша, подабон, одамгарӣ, поя, бучулак, обкашак, ҳастӣ, некӣ, айнак, зодгоҳ, тундӣ, бемористон, танҳой, супориш, намоиш, шамъдон, нондон, баромадгоҳ, пӯстак, нестӣ, зебой.

323. Шарҳ диҳед, ки дар кадоме аз ин калимаҳо пасвандҳои маъноро дигар кардаанд.

Додарон, хоҳарча, олуҷа, гавҳарак, дарича, ширинча, гӯшак, айнак, остинча, китобча, писарча, писарак.

Пасвандҳои «-ча», «-ак» хусусияти шаклсозӣ доранд. «-ча» маънои хурдиرو ифода мекунад: лаълича, дарёча, китобча, хонача, шаҳрча.

Пасванди «-ак» бештар маънои навозишро баён мекунад: Духтарак бо шавк ба лӯхтакаш менигарист.

«-ак» хурдиرو ҳам мефаҳмонад: Китобаке дошт, ки онро ду сол инчониб хонда ба поён расонда наметавонист. (*Ф. Муҳаммадиев*).

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар калимаи «шаҳрча» (шаҳрчаи донишчӯён) «-ча»-ро кадом пасванд иваз карда метавонад?

2. Се калимае гӯед, ки маънои хурдиرو дошта бошанд.

324. Ҷумлаҳоро хонед. Исмҳоро, ки пасвандҳои шаклсоз доранд, шарҳ диҳед.

1. Даруни яхдони палата, бешубҳа, аз тухм пур шудааст, ки боз тахмин дусад донааш дар ҳар ҷо косаю табаку дегчаҳои табобатхонаро банд карда мехобад. 2. Ҳафтаи гузашта писарчааш касал шудааст. 3. Ҳабдаҳсола духтарча аз кучо медонад, ки нағзу бад чист? 4. Вай ҳам шуда, даричаро пӯшид.

СУПОРИШ

1. Бигӯед, ки пасванди «-ича» боз бо кадом калима омада метавонад.

2. 4 ҷумлае бигӯед, ки дар он пасвандҳои исмсоз истифода шуда бошанд.

325. Барои ҷалби хонандагон ба иштироки фаъолона дар озмуни «Дастони моҳир» эълоне тартиб диҳед, ки дар он пасвандҳои исмсоз истифода шуда бошанд.

§ 81. ИСМҲОИ МУРАККАБ

326. *Исмҳоро бодикқат хонед ва ба соҳти онҳо диққат диҳед.*

Гулдаста, зардолу, модаркалон, саркор, дорбоз, пой-андоз, чорӯб, оҳанрабо, саргузашт, писархонд, сартарош, панҷшанбе, садбарг, чамъомад, коргар, ситорашинос.

Исмҳои мураккаб аз ду ва ё зиёда реша сохта мешаванд: *сад+барг (садбарг), гул+даста (гулдаста), сар+фармон+-деҳ (сарфармондеҳ), кӯр+шаб+пар+ак (кӯршабпарак).*

327. *Бо истифодаи калимаҳои содаи «истеъдод», «макон», «мактаб» калимаҳои мураккаб соzed.*

328. *Матнро хонед. Исмҳои мураккабро ёфта ба дафтаратон нависед ва аз кадом ҳиссаҳои нутқ сохта шудани онҳоро муайян кунед. Намуна: Ҷаҳон + шоҳ = исму исм.*

Ҷар гоҳ ки барф меборид, ман бо Ҷаҳоншоҳ ба кӯча баромада барфбозӣ ва чанасаворӣ мекардам. Ман ба чана савор мешудаму Ҷаҳоншоҳ онро рӯи барф мекашид. Аммо холо аз тирезаи хонаи хоб ба барфбозии бачаҳо, ба давутоз ва чанасавории онҳо менигиристаму ба онҳо ҳасад мебардам. Онҳо ҳама шоду хурсанд барфбозӣ мекунанд. Қивувучукунон Бобои Барфӣ месозанд. Ҷамдигарро тела дода, рӯи ях лағжонакбозӣ ва рӯи барф чанасаворӣ мекунанд. Ман наметавонам ба кӯча бароям. Ҷаҳоншоҳ таъкид кард, ки ба кӯча набароям, зеро касал шуданам мумкин...

Ҷ. Муҳаммадохир

329. *Аз исмҳои мураккаби зер бо ёриш пасвандҳои исмсози «(-ӣ)» калимаҳои нав соzed.*

Оббоз, китобдор, оташпараст, масхарабоз, бутпараст, чорводор, чӯбкор, шарқшинос, шашмақомхон, қиссахон, қонунгузор, луғатсоз, моҳигир.

330. *Дар хона хабаре нависед, ки дар он исмҳои мураккаб истифода шуда бошанд.*

§ 82. ИСМҲОИ ТАРКИБӢ

331. Ба сохти исмҳои зер диққат диҳед ва гӯед, ки онҳо аз исмҳои сохта ва мураккаб чӣ фарқ доранд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тахти Ҷамшед, Қалъаи лаби об, гули тоҷи хурӯс, ангури чавз, гули сияхгӯш, Исёни Муқаннаъ, Дараи Ниҳон.

Исмҳои таркибӣ калимаҳое мебошанд, ки аз чанд ҷузъи алоҳида иборатанд: *Маҷлиси Олӣ, барги зуф, Созмони Милали Муттаҳид.*

332. Матнро нависед ва ба тартиби баёни он диққат бидиҳед.

Ба директори
Мақтаби Президентии
ш. Хоруғ Аҳмадбек Гулзода
аз хонандаи синфи 7-уми «Б»
Ш. Маҳмадназаров

АРИЗА

Аз шумо хоҳиш мекунам, ба сабаби иштирок дар спартакиадаи теннисбозони ҷумҳурӣ, ки дар ш. Душанбе ба истиқболи 35-солагии Истиқлолияти миллии баргузор мешавад, маро ба муддати се рӯз (аз 1-ум то 3-юми апрели соли 2025) аз дарсҳо озод кунед.

Бо эҳтиром, Ш. Маҳмадназаров
31.03.2025

СУПОРИШ

Имлои исмҳои таркибиро шарҳ диҳед.

333. Ба номи директори мактаб ариза нависед ва аз ӯ дархосте кунед. Дар он аз исмҳои таркибӣ истифода баред.

§ 83. ИХТИСОРАҲО

334. *Исмҳоро бодикқат хонда, шакли кӯтоҳи калимаҳои ишорашударо нависед. Намуна: Ҷумҳурии Тоҷикистон – ҶТ.*

1. Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон аз канданиҳои зеризаминӣ бой аст. 2. Баҳодур бо мақсади такмили дониш ба Иёлоти Муттаҳидаи Амрико сафар кард.

Ихтисораҳо калимаҳо ва ибораҳои кӯтоҳшуда буда, асосан бо ҳарфи калон навишта мешаванд. Дар забони тоҷикӣ ихтисораҳо аз ҳарфҳои аввали калимаву ибораҳо таркиб меёбанд: *ҶТ (Ҷумҳурии Тоҷикистон), ДАТ (Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон), АМИ ҶТ (Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон).*

Дар китобҳои дарсию асарҳои илмӣ бо мақсади сарфачӯӣ аз ихтисораҳо зиёд истифода мекунанд: *С. А. – Садриддин Айни, Ф. М. – Фазлиддин Муҳаммадиев.*

335. *Шакли пурраи ихтисораҳои зеро нависед: ДМТ, СММ, ИМА, ШКД, 40 кг, ш. Душанбе...*

336. *Аризае нависед, ки дар он ихтисораҳо истифода шуда бошанд. Намуна:*

Ба директори МТМУ № 2-и н.
Хуросон Б. Амینیён
аз хонандаи синфи
5-уми «А» Ф. Сайфиддинзода

АРИЗА

Аз шумо хоҳиш менамоем, барои муайян кардани бемориям дар беморхонаи ш. Душанбе маро ба муддати 3 рӯз аз дарс ҷавоб диҳед.

Бо эҳтиром, /Ф. Сайфиддинзода/
15.12.2024

СУОЛ

Оё дар ариза навиштани МТМУ дуруст аст? Чаро?

§ 84. НАМУНАИ ТАҲЛИЛИ САРФӢ (МОРФОЛОГӢ)-И ИСМ

Ҳиндуҳо ҳар рӯз то соатҳои дувоздаҳ дар ҳучраҳояшон менишастанд, гайр аз он рӯзе, ки амир ба сарбозони худ шоҳона медод.

Ҳиндуҳо – исми шахс, моддӣ, чинс, ба вазифаи мубтадо омадааст. Исми чамъ буда, аз калимаи решагии ҳинду (номи халқ) ва пасванди шаклсози «-ҳо» сохта шудааст.

Рӯз исми ифодакунандаи замон, ғайришаҳс, маънӣ, чинс, сода (решагӣ), ба вазифаи ҳоли замон омадааст.

Соатҳо – исми замон, ченаки вақт, ғайришаҳс, маънӣ, чинс, чамъ. Ин калима аз ҳиссаҳои маънодори «соат» ва пасванди «-ҳо» сохта шуда, бо пешоянди «то» ба вазифаи ҳоли замон омадааст.

Ҳучраҳояшон – исми макон, ғайришаҳс, моддӣ, чинс, чамъ. Ин калима аз ҳиссаҳои маънодори «*ҳучра - ҳо - шон*» иборат аст: *ҳучра* – **реша**, *ҳо* – **пасванди шаклсоз**, *шон* (*яшон*) – **бандакҷонишини** шахси сеюми чамъ. Бо пешоянди аслии **дар** ба вазифаи ҳоли макон омадааст. Бо калимаҳои *хона*, *кулба*, *истиқоматгоҳ*, *манзил*, *ошён* хусусияти *ҳаммаъной* дорад, аммо аз ҷиҳати истеъмор фарқ мекунад.

Рӯзе – исми номуайян (воситаи номуайяний -е).

Амир – исми шахс, чинс, моддӣ, танҳо, муайян, сода, ба вазифаи мубтадо омадааст.

Сарбозон – исми шахс, чинс, моддӣ, чамъ, муайян, исми мураккаб, ки аз исми «**сар**» ва асоси замони ҳозираи феъли **бохтан** (боз), пасванди чамъсози **-он** сохта шудааст. Бо пешоянди **аз** ба вазифаи пуркунанда омадааст.

Шоҳона медод – феъли таркибии номӣ: **шоҳона** – исми ғайришаҳс, чинс, моддӣ, сохта (аз исми **шоҳ** ва пасванди **-она** сохта шудааст), ҷузъи номии хабари таркибии номӣ шуда омадааст; **медод** – феъли ёридиханда, замони гузаштаи ҳикоягӣ, сиғаи хабарӣ, аз рӯйи шакл сохта аст: аз *асоси замони гузашта* бо иловаи пешванди «*ме-*» таркиб ёфтааст, шахси сеюми шумораи танҳо, ҷузъи ёвари хабари таркибии номӣ.

§ 85. ТАКРОРИ БОБИ «ИСМ»

Дониши худро аз рӯи суолнома бисанҷед:

1. Аломатҳои пурраи сарфии исро бигӯед.

- A. Аломати номуайяни;
- B. Шумора ва соҳибият;
- C. Ҷинсият ва шумора;
- D. Шумора, соҳибият, номуайяни;
- E. Соҳибият ва номуайяни.

2. Пасвандҳо (суффиксҳо)-и *-ҷӣ*, *-гар*, *-бон*, *-анда* амали шахсро аз рӯи ҷӣ муайян месозанд?

- A. Касбу қор ва машғулият;
- B. Макон ва фаровонии ашъ;
- C. Ашъ ва номи амал;
- D. Аломат, ҳислат;
- E. Ҳаракат ва рафтор.

3. Исмҳо аз рӯи сохт чанд хел мешаванд?

- A. 2 хел: сода, сохта;
- B. 4 хел: сода, сохта, мураккаб, таркибӣ;
- C. 3 хел: сода, сохта, мураккаб;
- D. 1 хел: сохта;
- E. 5 хел: сода, сохта, мураккаб, таркибӣ, ихтисора;

4. Қадоме аз ин исмҳо дар ноҳунақ гирифта мешаванд ва ҷаро?

- A. Номи шахру ноҳия ва давлатҳо;
- B. Номи ҳайвонот;
- C. Номи одамон;
- D. Номи китоб, асар, нашрияҳо;
- E. Номи давлат.

5. Қадом жанр ё ҳуҷҷат аст, ки барои иҷрои хоҳиш навишта мешавад?

- A. Ариза;
- B. Забонхат;
- C. Латифа;

- D. Хабар;
- E. Эълон.

6. Хабарро кай ва барои чӣ менависанд?

- A. Барои мардумро аз навигариҳо хабар кардан;
- B. Барои иҷрои хоҳиши касе;
- C. Барои тасдиқи ягон ҳолат;
- D. Барои хушҳол гардондан ва ислоҳи камбудихо;
- E. Барои нутқро хушобуранг гардондан.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Вазифаи исмро дар ҷумла бо мисолҳо шарҳ диҳед.
2. Исмҳои шахс аз исмҳои ғайришахс чӣ фарқ доранд?
3. Мавридҳои истеъмоли пасвандҳои ҷамъбандии **-ҳо, -он (-ён, -вон, -гон)**-ро бо мисолҳо фаҳмонда диҳед.
4. Номуайянии исм бо кадом роҳҳо ифода меёбад?
5. Пасвандҳои исмсозро аз ҷиҳати маъно гурӯҳбандӣ кунед.
6. Пешванди исмсоз кадом аст, мисол оред.
7. Исмҳои мураккаб чӣ хел сохта мешаванд?
8. Бо исмҳои таркибӣ мисол оред.
9. Ихтисораҳо чанд хел мешаванд?

337. Ба исмҳои зерин пасвандҳои ҷамъбандиши мувофиқ гузоред.

қаср	писарбача	бозу
соат	ситора	оҳу
ҷонвар	оҳангар	себарга
гов	нависанда	Сосонӣ

338. Матнро хонед ва исмҳои мураккаби онро нависед.

Ривоят мекунам, ки боре Искандари Зулқарнайн баъди фатҳи рӯи олам баҳри забт кардани Торикистон тайёрии ҳарчониба мебинад. Мӯйсафеде аз фарзандаш илтимос мекунад, ки вайро пинҳонӣ ба сандуке андохта, ҳамроҳи худ бибарад. Писар баъди андешаҳои зиёд насихату илтимоси падари куҳансолро ба назар гирифта, ӯро бо худ мегирад.

Чанд шабу рӯз раҳ тай карда, ба дарвозаи Торикистон ме-расанд. Падар аз ҳолату вазъияти ба вукуъпайваста вокиф шуда, ба писараш тавсия мекунад, ки ӯ як ҷуфт гову байтали тойдорро пайдо кунад. Ҷуфти говро ба тойи байтал маҳкам банданду худи байталро ҳамроҳашон гиранд. Писар ин супориши падарро иҷро мекунад, он гоҳ пас гашта, ба олами равшан баромаданӣ мешавад, вале раҳгум мезанад. Хатари талафи лашкариён пеш меояд ва мардум ба таҳлука мемонанд. Дар ин вақт мӯйсафед ба писар супориш медиҳад, ки ҳамон байталро раҳо кунанду аз қафои он асп давондан гиранд. Писар ин корро анҷом дода, овоз мебарорад, ки «Эй издиҳом, раҳи баромад ин ҷост!» Оқибат он байтал ба ҷустуҷӯи тойчааш раҳро пайдо карда, ҳамаро аз Торикистон мебарорад. Лашкариёно, ки чанд шабонарӯз дар сафари Торикистон буданд, ташнагиву гуруснагӣ ғолиб омада буду чирку касофати дунёӣ азоб меод. Ҳама мехостанд, ки дарё, ё кӯле пайдо бикунанду ташнагиро шикаста. бо шустишӯ аз чанголи чирку расвой начот ёбанд.

Алиқул Девонақулов

ЛУҒАТ

вокиф – огоҳ, бохабар
вукуъ – воқеъ шудан, рӯйдихӣ
издиҳом – анбуҳ, тӯдаи мардум
талаф – нобудшавӣ
таҳлука – ҳалокат, тарс, хатар

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҷумлаи охириро бодикқат хонед ва мазмунашро шарҳ диҳед.
2. Бигӯед, ки байти зерин бо матни боло чӣ робита дорад? Онро аз ёд кунед.
 Бе пир мараф, ки дар бимонӣ,
 Ҳарчанд Сикандари замонӣ.

339. Забонхатте нависед, ки дар он талаботи зерин ба назар гирифта шуда бошад:

1. Номи санад.
2. Ному насаб, вазифа ё маҳалли зисти муаллифи забонхат.
3. Маблағи пул ё номи чизи гирифташуда.
4. Санаи таҳияи забонхат.
5. Имзои муаллифи забонхат.

СУПОРИШ

Исмҳои як ҷумлаи забонхатро таҳлили морфологӣ кунед.

340. Шеърро қироат кунед ва исмҳои онро муайян кунед.

ДУШАНБЕ

Паёмат роз дорад, ноз дорад,
Саломат шеваи анбоз дорад,
Зи номат рӯзи нав оғоз дорад:
Душанбе – субҳи нав, пирӯзии нав,
Душанбе – рӯзи нав, наврӯзии нав.

Туро чун шеъри нав эҷод кардем,
Туро аз деҳае бунёд кардем,
Туро аз меҳри худ обод кардем:
Ба монанди ниёву хешу фарзанд
Ба ҳам мову ту монандем, монанд!

Бирӯяд дар хиёбонат гули дил,
Ба гулзори гулафшонат гули дил,
Зи рӯйи тифли хандонат гули дил:
Дили дар синаи миллат, Душанбе,
Дили ойинаи миллат, Душанбе!

Гулрухсор

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Душанбе чӣ гуна шаҳр аст?
2. Шеърро азёд кунед.

VII. ФЕЪЛ ҲАМЧУН ҲИССАИ МУСТАҚИЛИ НУТҚ

§ 86. ФЕЪЛ ВА АЛОМАТҲОИ САРФӢ (МОРФОЛОГӢ)-И ОН

341. *Матнро хонед. Ба калимаҳои шиорашуда суол гузored. Бигӯед, ки онҳо чиро ифода мекунанд.*

«Имрӯз шумо хуб **кор кардед!** Имтиҳон **супурдед!** Панҷ **гирифтед!** – мегуфт Маҳмудҷон ба оина **нигоҳ карда**, мӯяшро шонакунон ба акси худ. – Акнун **комилан ҳақ доред**, ки дам **гиред**, **сайругашт кунед!** Дар рӯзи **истироҳат** **истироҳат кардан лозим!** Ана, аз хурӯсчӯчаҳо **ибрат гиред!** Тамоми рӯз **доминобозӣ карданд**, дар болои **каравот** гел **зада хобиданд** ва боз **ҳамин** ки **беғоҳӣ** шуд, ба тамошо **рафтанд**. Магар шумо аз инҳо **камед?** **Хӯш**, ба кучо **меравед?** Ба кино? Театр? Сирк?! **Ҳамаи** **намоишҳои** **навро дидаед?** Агар ин **хел бошад**, ба клуби завод **раведу рақс кунед!** Ин **хел ҳунар надоред?** **Хайр**, **дигар** ба кучо **меравед?** Дар **шаҳратон** **ҷойи дигар набошад**, **ҷӣ кор кунам?!** Ба **хонаи ошноятон** **Салимов?** Ин **ҳам фикри бад не!** **Кайҳо рафтан** **лозим буд!»**

Чумъа Одинаев

342. *Ба ҷойи нуқтаҳо калимаҳои мувофиқи амалҳоро гузошта нависед. Намуна: Китобро мехонанд.*

Радиоро Калонсолонро ..., . Хонаро Беморро Гулро Обро Меҳмононро

Феъл хиссаи нуткест, ки **амал ва ҳолати предметро** ифода карда, ба суолҳои **ҷӣ кор кард?**, **ҷӣ кор мекунад?**, **ҷӣ шуд?** ҷавоб мешавад: **давидан, рафтан, кор кардан, гиристан, парвоз кардан, истодан, андеша кардан, дӯст доштан, хурсанд шудан.**

Шаҳсу шумора, замон, намуд, тарз ва сига аломатҳои сарфӣ (морфологӣ)-и феъл мебошанд.

343. *Матнро хонед, феълҳои онро муайян кунед ва бигӯед, ки онҳо кадом маъно (амал, ҳаракат, муносибат)-ро ифода мекунанд.*

Кадомаш дуруст аст?

Афандӣ аз кӯча дар айни гармии ҳаво ба хонааш омад. Аз-баски бисёр тафсида ташна монда буд, занашро ҷеғ зада гуфт:

– Ягон коса чурғот биёр, бихӯрам, чунки чурғот ҳам тафси дилро паст мекунад, ҳам ба меъда нафъ дорад.

Занаш гуфт:

– Як коса он тараф истад, як чумча ҳам нест!

Афандӣ гуфт:

– Хайр, набошад, боз беҳтар аст, чунки чурғот ба кас бисёр зарар дорад.

Занаш пурсид:

– Шумо аҷаб одамед. Аввал гуфтед, ки чурғот нафъ дорад, баъд мегӯед, ки зарар дорад. Охир, кадомаш дуруст аст?

Афандӣ ҷавоб дод:

– Агар дар хона чурғот бошад, аввалаш дуруст аст, набошад, дуямаш.

Аз «Латифаҳои тоҷикӣ»

ЛУҒАТ

нафъ – фоида, манфиат

чумча – қошук

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар кадом чумлаи мураккаб пайвандак дар аввал омадааст?

2. Бигӯед, ки дар байни чумлаҳои содаи он кадом аломат гузошта шудааст.

344. Аз рӯзномаҳо ду латифа интихоб карда нависед, дар зери феълҳои он хат кашед.

§ 87. ВАЗИФАИ ФЕЪЛ ДАР ЧУМЛА

345. Чумлаҳоро хонед ва бигӯед, ки калимаҳои ишорашуда дар чумла ба кадом суол ҷавоб мешаванд.

1. Тухфахон боз ба ошхона баргашту аз хӯроки дег хабар гирифт ва оби гарми сатилро барои ҷомашӯӣ рӯйи ҳавлӣ баровард. (*Иноят Насриддин*). 2. Овардаанд, ки ӯ дар

кухансолӣ издивоч кард ва соҳиби ду фарзанд шуд. Ҳамсари Ҳофиз пеш аз худи Ҳофиз **бо ҷаҳон падруд гуфт**. (*М. Турсунзода*). 3. Ёдгор ба Пӯлод чӣ қадар **майлон карда бошад**, ин ҳам бо он ҳамон қадар **моил шуда буд**. (*С. Айни*).

ЛУҒАТ

издивоч – оиладор шудан

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шарҳ диҳед, ки оё феълҳои ишорашуда муродиф до-ранд ё не.
2. Шероз зодгоҳи кадом шоирони машҳур аст?

Феъл дар ҷумла асосан ба вазифаи хабар меояд: *Лато-фат ба додарчааш бозича харид*.

346. Матро хонед ва нависед, дар зер хабарҳо хат кашед.

Онҳо ба ғор дароманд. Кӯфти роҳ, машаққати ҳезум-чинӣ, борони ногаҳонӣ ин ғори нимторикро ба назарашон беҳтарин истироҳатгоҳ гардонда буд. Модар ҳезумашро ба девораи кӯҳ ҷафс кард ва нишаст. Гадо дузону зада, сарашро ба зонуи модар монд. Аз сару рӯ, аз миҷгонҳои дарозаш қатра-қатра донаҳои борон мечакид.

Ўрун Кӯҳзод

347. Латифаро нависед. Бигӯед, ки бандакҷонишини «-ам» ба кадом шахсу шумора тааллуқ дорад. Дар зер феълҳо хат кашед

Мавлоно Қутбиддин ба аёдати бузурге рафт ва пурсид:

– Чӣ заҳмат дорӣ?

Гуфт:

– Табам мегирад ва гарданам дард мекунад, аммо шукр, ки як-ду рӯз шуд, табам шикастааст, аммо гарданам ханӯз дард мекунад.

Гуфт:

– Ғам маҳӯр ва дил хуш дор, ки он низ дар ин ду рӯз шикаста шавад.

Убайди Зоконӣ

СУПОРИШ

Мазмуни ифодаи «*заҳмат доштан*»-ро шарҳ диҳед.

§ 88. ШАКЛҲОИ ТАСРИФНАШАВАНДАИ ФЕЪЛ

348. Шаклҳои феълии таъкидишударо муқоиса карда, муайян намоед, ки кадоми онҳо бандаки феълӣ ё хабарӣ надорад.

1. **Менависам** ман суруди сулхро бо хуни дил,
Бо тапиданҳои беороми рӯзафзуни дил.

Мирзо Турсунзода

2. Дар пеши шарикони пештар **омадам** навбати дарсро нигарон шуда нишастам. (*С. Айни*).

3. Сухани ӯро **табассумқунон** шунида нишаст. (*С. Айни*).

Шаклҳои феълиро ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунад:

1. Шаклҳои тасрифии феъл.

2. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл.

Масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол шаклҳои тасрифнашавандаи феъл буда, дорои хусусиятҳои **феълу исм – масдар, феълу сифат – сифати феълӣ ва феълу зарф – феъли ҳол** мебошанд.

§ 89. МАСДАР

349. Калимаҳои ҳарду сутунро муқоиса карда, фарқи онҳоро бигӯед.

дидам, мебинам
хонам, мехонам
сохтам, сохтаам
аз ёд кардам
намефаҳмам

дидан
хондан
сохтан
аз ёд кардан
фаҳмидан

Масдар шакли тасрифнашавандаи феъл буда, амалро зикр мекунад. **Масдар аз асоси замони гузаштаи феъл бо ёриш пасванди «-ан» сохта мешавад: гуфтан, фуромадан, табассум кардан, шунидан, хурсанд шудан.**

Дар луғатҳо феълҳоро дар шакли масдар меоранд.

Масдар ба вазифаи сараъзо ва аъзои пайрави ҷумла меояд: *Вазифаи мо хондан аст. Аз омаданиш шодам. Давидани гӯсола то қаҳдон. Аз дӯст як шиорат, аз мо ба сар давидан.*

350. Дар ҷумлаҳои зер вазифаи масдарҳоро муайян кунед.

1.Мачоли ба ҳеч тараф қадам мондан набуд. (С. Айнӣ). 2. Замиро тезтар шудгор карда яҳоб мондан лозим. (С. Айнӣ). 3. Мақсади равшанфикрони мо ҳам осуда кардани зиндагии халқ аст. (А. Баҳорӣ). 4. Ба чор тараф давида, бо одамон баҳсу мунозира кардан, ба болои ҳамаи ин боз мағрур будан кори осон нест. (А. Шукӯҳӣ). 5. Дар ҳақиқат, фочиае рӯй доданиш аз эҳтимол дур набуд. (А. Баҳорӣ).

351. Зарбулмасалҳоро нависед. Бигӯед, ки масдарҳо ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

1. Аз хурдон гуноҳ кардан, аз бузургон бахшидан. 2. Аз барф манора сохтан. 3. Аз борон гурехта, ба новадон дучор гардидан. 4. Ба як тир ду сайдро задан. 5. Овози духул шунидан аз дур хуш аст.

ЛУҒАТ

духул – даф, нақора

352. Матнро бодиққат хонед ва масдарҳояшро ёбед.

Калимаи **дарс** лафзи арабист ва дар ин забон тавассути се ҳарфи ҳамсадо (**дол, ре, син**) навишта мешавад ва ин беҳуда нест: ҳар як ҳарфи он маънои муайян дорад.

Ҳарфи **дол** – *дарс*, ҳарфи **ре** – *риёзат, азобу машаққат*, ҳарфи **син** – *сиёсат, сиёсат кардан, ҳукм рондан*ро ифода мекунад. Ба ин тариқ, дар маҷмӯъ калимаи **дарс** инсонро ба

дарс хондан, сабақ омӯхтан, ки бе азобу машаққат намешавад, ҳидоят мекунад. Натиҷаи ин ҳама риёзат кашиданҳо, қомати зебои чун алиф рости худро мисли дол ҳам намуданҳо шарбати масрурӣ, тахти салтанат аст.

Баъди дарс хондану риёзат кашидан соҳиби ҳарфи *син*, яъне ба тахти салтанат нишастан на ба ҳар кас муяссар мешавад. Зеро тахти салтанат якею дарсхонон зиёданд. Ана бо ҳамин маънӣ, салтанат маънои васеъ дорад, яъне вақте ки шахс азоб кашида дарс мехонад, ба қуллаи мурод мерасад, ба таври дигар бигӯем, ин ё он соҳаи илму касбро аз худ мекунад, вай дар ҳамон соҳаи худ султон аст ва дар ҳамон соҳа салтанат меронад.

Маҳмадулло Лутфуллозода

ЛУҒАТ

риёзат – ранҷ, машаққат, заҳмат

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. «Султон» аз «салтанат» чӣ фарқ дорад?
2. Мазмуни ифодаи «ба қуллаи мурод расидан»-ро шарҳ диҳед.
3. Ба матн ном гузored ва хулосаатонро мухтасар нависед.

§ 90. ШАҲС ВА ШУМОРА ДАР ФЕЪЛ

**353. Феълҳоро хонед ва чӣ тавр муайян кардани иҷроку-
нандаи амалҳоро шарҳ диҳед.**

1. хондам

2. хондӣ

3. хонд

1. равам

2. равӣ

3. равад

1. хондем

2. хондед

3. хонданд

1. равем

2. равед

3. раванд

Феълҳо се шахс ва ду шумора доранд. Шахси якум – гӯянда (**ман**), шахси дуюм – шунаванда (**ту**), шахси сеюм – ғоиб (**ӯ**, **вай**); шумораи танҳо ва шумораи чамъ: *рафтам* (танҳо), *рафтем* (чамъ).

Шахсу шумораи феъл бо ёрии **бандакҳои феълию ха-барӣ** баён мешаванд.

Шахс	Шумора	
	танҳо	чамъ
1.	навиштам	навиштем
2.	навишти	навиштед
3.	навишт	навиштанд

354. Матиро хонед ва нависед. Феълҳоро навишта, шахсу шумораашонро муайян кунед.

Ба директори Литсей барои
хонандагони болаёқати ш. Ду-
шанбе У. Одиназода
аз хонандаи синфи 7-уми «Б»
П. Умарзода

АРИЗА

Хошишмандам, барои иштирок кардан дар дарсҳои ило-
вагии риёзӣ ба ман иҷозат диҳед.

Бо эҳтиром, П. Умарзода
5. 09. 2024

*355. Латифаҳоро хонед. Феълҳоро аз рӯйи шахсу шумора-
ашон ба гурӯҳҳо ҷудо кунед.*

Шахсе меҳмонеро дар зерхона хобонд. Нимашаб садои
хандаи ўро аз болохона шунид. Пурсид:

– Дар он ҷо чӣ мекуни?

Гуфт:

– Дар хоб ғалтидаам.

Гуфт:

– Мардум аз боло ба поин биғалтанд, ту аз поин ба боло
галтӣ?

Гуфт:

– Ман ҳам ба ҳамин механдам.

Туфайлиро пурсиданд:

– Иштиҳо дорӣ?

Гуфт:

– Мани бечора дар ҷаҳон ҳамин матоъ дорам.

СУОЛ

1. Чӣ хулоса баровардед?
2. Латифа чӣ хел матн аст?

Баъзан ба ҷойи бандаки шахси якуми танҳо **(-ам)** бандаки шахси якуми ҷамъ **(-ем)** омада, хоксори баён мекунад: *Мо дар ин ҷо кӯшиши кардаем, дар хусуси ҳусну қубҳи китоби нави устод андаке ҳарф занем.*

356. Дар ҷумлаҳои зер тобишҳои маъноии феълҳоро муайян кунед.

1. Мо дар ҷаласа аз ҳусну қубҳи фаъолияти Созмони ташкилоти талабагӣ дар ноҳия ҳарф задем. 2. Мехостем, назари шуморо дар масъалаи тавачҷуҳи хонандагон ба маҳфилҳои фанӣ бифаҳмед. 3. Устодамон ба мо дар бораи мазмуну муҳтавои китоби шумо маълумот дода буданд.

ЛУҒАТ

тавачҷуҳ – диққат додан, ба чизе рӯй овардан

Шахси дуум ва сеюми ҷамъ низ дар ифодаи эҳтиром ба ҷойи шахси дуум ва сеюми танҳо кор фармуда мешаванд.

1. – *Шумо ҳанӯз ҷавон ҳастед, аз дастатон корҳои бис-ёр меояд, – гуфт ӯ ба Ситора. (Ҷ. Иқромӣ).* 2. *Шумо ба хона равед.* 3. *Модарам аз кор баргаишанд.*

357. Дар хона аз рӯзнамаҳо ду латифа нависед, шахсу шумораи феълҳоро муайян кунед.

§ 91. ТАСРИФ. БАНДАКҲОИ ФЕЪЛӢ ВА ХАБАРӢ

358. Матни зеринро хонед, бандакҳои феълӣ ва хабарӣ онро муайян кунед.

Ба раиси хоҷагии
деҳқонии «Сабз» И. Нуриддин
аз номи коргари хоҷагӣ
Ш. Ҳотам

АРИЗА

Азбаски ба маблағ эҳтиёҷ дорам, хоҳишмандам, барои пардохти пешакии маош ба ман иҷозат бидиҳед.

Бо эҳтиром, Ш. Ҳотам
9.10.2024

Аз рӯи шахсу шумора тағйир ёфтани бандакҳоро *тасриф* меноманд.

Шахсу шумораи феъл ба воситаи бандакҳои феълӣ ва хабарӣ муайян мешаванд.

Бандакҳои феълӣ танҳо пас аз асосҳои феълӣ меоянд.

Тасрифи феълӣ хондан бо бандакҳои феълӣ:

Замони гузашта

Шахс	Шумора	
	танҳо	ҷамъ
1.	хондам	хондем
2.	хондӣ	хондед
3.	хонд	хонданд

Замони ҳозира

Шахс	Шумора	
	танҳо	ҷамъ
1.	мехонам	мехонем
2.	мехонӣ	мехонед
3.	мехонад	мехонанд

Бандакҳои хабарӣ ҳам ба шаклҳои феъли ҳоли бо пасванди **-а** (*хонда, рафта*) ва ҳам бо ҳиссаҳои номии нутқ (*Ман талаба + ам. Карим духтур аст. Ту усто+ӣ*) омада, шахсу шумораро ифода мекунанд.

359. Матне нависед, ки дар он бандакҳои феълӣ истифода шуда бошанд.

**Тасрифи феъли хондан ва исми коргар
ба воситаи бандакҳои хабарӣ**

Шахс	Шумора	
	танҳо	ҷамъ
1.	хондаам, коргарам	хондаем коргарем
2.	хондай, коргарӣ	хондаед коргаред
3.	хондааст, коргар аст	хондаанд, коргаранд

360. Матнро хонед ва истифодаи бандакҳои феълӣ ву хабариро шарҳ диҳед.

ВАҲДАТ

Ваҳдат ба ҳам омадан, аҳлонаву осоишта зиндагӣ кардан ва дасти ҳам гирифта, Ватани маҳбуби худро обод кардан аст. Ваҳдат тоҷиконро борҳо аз вартаҳои ҳалокатбори таърих начот бахшидааст. Аз ин рӯ халқи тоҷик ба ваҳдат эҳтиромӯ эътиқоди самимӣ дорад ва ҳамеша арҷ гузоштан ба онро муҳим медонад.

Ҳоло Тоҷикистони азизи моро ошӯни ваҳдат меноманд ва мо аз ин ифтихормандем. Ҳамагон бояд бикӯшем, ки ваҳдати миллатамон то абад пойдору устувор бимонад.

Абдурауф Муродӣ

СУОЛ

Дар матн чанд масдар истифода шудааст?

361. Матнро нависед, феълҳоро бо нишон додани бандакҳои феълӣ хабарӣ муайян кунед.

– Эй Офтоб! Ту ба он фахр кардӣ, ки шоҳи табиат ҳастӣ? Не! Бигӯ, магар ман нурҳои туро мачбур накардаам, ки обҳои бисёреро гарм кунӣ, воситаи хабардиҳии ман гардӣ? Ту ба он фаҳридӣ, ки агар хоҳӣ, зимистон ё тобистон месозӣ? Вале хабар дорӣ, ки ман дар ҷойҳои барфпӯшгардида гулу мева мепарварам? Хабар дорӣ, ки ман аз оби нимгарм хунуктар аз яхи ту ях месозам?

Пӯлод Толис

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Андешаҳои нависанда бештар бо кадом оҳанг баён шудаанд?
2. Бигӯед, ки бузургии инсон дар чӣ ифода меёбад.

§ 92. АСОСҲОИ ФЕЪЛ

362. Матнро хонед ва феълҳоро нависед. Феълҳои таъкидшударо ба ҳамдигар муқоиса кунед.

Баҳор **омад**. Ман аз мактаб **рост** ба боғ **меомадам**, ки ба модарам **ёри** диҳам. Вай ҳамаи кори боғро саранҷом карда **наметавонист**. Ман ҳам аз уҳдаи тоқбуриву каланди боғ **намебаромадам**.

Сорбон

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Сохти ҷумлаҳоро шарҳ диҳед.
2. Шумо боре ниҳол шинондаед?

Феъл ду асос дорад: асоси замони ҳозира ва асоси замони гузашта.

Асоси замони ҳозира амали дар замони ҳозира иҷрошавандаро мефаҳмонад ва **ба шахси дуюми шумораи танҳо** баробар аст: *рав, хон, бин, гӯй, бар*.

Асоси замони гузашта амали дар замони гузашта **ба анҷом расидаро** мефаҳмонад ва **ба шахси сеюми шумораи танҳо** баробар аст: *рафт, хонд, дид, гуфт*.

Шаклҳои гуногуни замони феъл аз ҳамин ду асос сохта мешаванд: *равам, меравам, рафтам, мерафтам, рафтаам, рафта будам, равам, меравам*.

363. Маънои феълҳои ҳарду сутунро вобаста ба бадалшавии овозҳои муқоиса кунед.

бор – борид	афрӯз – афрӯхт
боф – бофт	дӯз – дӯхт
ист – истод	рез – рехт
пӯш – пӯшид	банд – баст
хон – хонд	гузар – гузашт
шукуф – шукуфт	фурӯш – фурӯхт
ҷӯш – ҷӯшид	гӯй – гуфт

364. Аз калимаҳои додашуда асоси замони гузашта ва ҳозираи феълҳоро ёбед.

Шунидан, давидан, гурехтан, чо ба чо гузоштан, фуromaдан, нақл кардан, огоҳондан, хонондан, расидан, пайвастан, боздоштан, вохӯрдан, баргаштан, омадан, ором кардан, куштан, нишастан, даромадан, парастидан, хӯрдан, нӯшидан, харидан.

365. Аз асосҳои замонҳои ҳозира ва гузаштаи феълҳои зер бо ёрии пасвандҳои «-иш, -гор, -ор, -гоҳ, -ок» исм соzed.

Намуна: сӯхт: сӯзиш, сӯхтор

Хонд, сабзид, сӯз, навоз, осуд, даромад, баромад, харид, параст, бор, чунб.

366. Дар хона дар мавзуи иштирок дар олимпиада бо дӯстатон мусоҳиба ташкил кунед. Асосҳои феълро дар матн муайян кунед.

§ 93. ЗАМОНҲОИ ФЕЪЛ

367. Матнро хонед, феълҳояшро муайян кунед ва замони иҷрои амали онҳоро шарҳ диҳед.

Бисту панҷ ё сӣ сол пеш – сахари барвақт ману падарам гӯсфандонро ба бозор бурдем. Гӯсфандро касе харид ва падарам ресмонро аз гардани он кушода гирифт. Харидор илтимос кард, ки ресмонро ҳам фурӯшад, вале падарам бо оташинӣ гуфт:

– Ресмонро намефурӯшанд!

Харидор ноилоҷ тасмаи худро аз шимаш кушода, ба гардани гӯсфанд баст. Мо ба хона равон шудем ва ман аз падарам пурсидам, ки чаро ресмони кухнаи нимпӯсидаро нафурӯхт.

– Молро бо ресмон фурӯхтан хосияти нек надорад, – гуфт падарам. – Бобоят ҳамин хел мегуфт. Ман ин васиятро даҳ сол пеш фаромӯш карда, гови дӯшоиро бо ресмонаш фурӯхта будам. То ҳол наметавонам гов харам.

Ҳар вақте ки ба сабаби беморӣ ё ягон зарурат ба шир сахт мухтоҷ мешудам, падарам як охи бадард мекашид ва бо ҳасрат мегуфт: – Чаро ман говро бо ресмонаш фурӯхтам!?

Барои падарам он ресмон як рамзи хеле устувори пайванди ӯ бо гови дӯшой буд. Ҳарчанд мо дар ҳавлӣ майдо-ни алаф ва дар атрофи деҳ чарогоҳи холӣ аз зироати колхоз надоштем, бовар дорам, ки агар падарам замоне говро бо ресмонаш намефурӯхт, боз гов мехаридем ва онро бо алафу хӯроки харида мепойидем. Ба назари ман, падарам ресмони говро не, балки як чизи бебаҳоро, ки онро ҳаргиз намефурӯшанд, аз даст дода буд...

Адаш Истад

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бигӯед, ки дар матн кадом феъл бештар такрор ё истифода шудааст ва чаро?

2. Барои чӣ баъд аз ҷумлаи «*Чаро ман говро бо ресмонаш фурӯхтам!*?» ҳам аломати хитоб ва ҳам аломати суол гузошта шудааст?

3. «*Мепойидем*», яъне чӣ?

368. Ба суолҳои зер ҷавоб навишта, замони феълҳои онҳоро муайян кунед.

1. Соли гузашта дар синфи чандум мехондед?

2. Ҳоло дар синфи чандум мехонед?

3. Дар ояндаи наздик чӣ корхоро ба сомон расонданиед?

Замони феъл ба лаҳзаи нутқ муносибат доштани амалро нишон медиҳад. **Лаҳзаҳои нутқ:** *гузашта, ҳозира, оянда* мебошанд. **Феълҳо се замон доранд:** **замони гузашта** (*рафта*), **ҳозира** (*рафта истодаам*) ва **оянда** (*меравам, хоҳам рафт*).

§ 94. ЗАМОНИ ГУЗАШТАИ ФЕЪЛ

369. Матиро хонда, феълҳои ба анҷомрасидаро ёфта нависед ва шахсу шумораи онҳоро шарҳ диҳед.

Пас, чун малик шукргузори ба итмом расонд, ҳакимон ва олимони бархоста, шукр ба ҷо оварданд ва маликро сано гуфтанд ва дасти ӯро бӯса доданд ва ҳар яке ба хонаи хеш баргаштанд ва малик низ ба хона андар шуд ва писарро низ назди худ хост.

Кӯдакро назди вай ҳозир оварданд. Чун аз умри ӯ дувоздаҳ сол бигузашт, малик хост, ки илмҳо бар вай биомӯзад. Қасре дар миёни шаҳр бино кард ва дар он қаср сесаду шаст хона бино ниҳод ва писарро дар он қаср бурда, се тан аз ҳакимони донишманд бар вай бигумошт ва эшонро фармуд, ки шабонарӯз аз таълими ӯ ғофил нагарданд. Ва ҳар рӯз дар яке аз он хонаҳо бинишинанд ва ҳеҷ илме нагузоранд, магар ин ки ба он писар биёмӯзанд...

Чун дувоздах сол тамом шуд, маликзода ҳамаи илмҳоро биёмӯхт ва аз ҳамаи ҳакимон ва олимони, ки дар он замон буданд, бартар шуд. Он гоҳ олимони, ки омӯзгорони ӯ буданд, ӯро ба назди малик оварданд.

Аз «Ҳазору як шаб»

ЛУҒАТ

андар шудан – даромадан

бигумошт – таъйин кард, муқаррар кард

сано – мадҳ, таҳсин, ситоиш, шукр ва сипос

ҳаким – олим, табиб, пизишк

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар феълҳои «*биёмӯзад*» ва «*бинишинад*» вазифаи пешванди «*би-*»-ро шарҳ диҳед.
2. Дар сархати охир феъли «*тамом шуд*» ба чӣ маъно омадааст?

Замони гузаштаи феъл амали пеш аз лаҳзаи нутқ воқеъшударо мефаҳмонад: *навиштам, навиштаам, менавиштам, навишта будам, навишта истода будам.*

370. *Аз феълҳои хоستان, гуфтан, дидан, бурдан шаклҳои замони гузашта сохта, онҳоро дар ҷумлаҳо истифода баред.*

Намуна: хоستان: хостам, мехостам, хоста будам; Хостам, ки ҳарчи зудтар бародарамро бинам.

§ 95. ЗАМОНИ ҲОЗИРАИ ФЕЪЛ

371. *Ҷумлаҳоро бинависед. Бигӯед, ки калимаҳои таъкидшуда кадом замони феълро ифода мекунанд.*

1. Аз рӯйи хабарҳои пухтае, ки ҳаррӯза ба ман **расида истодаанд**, кори мо он қадар хуб нест. (*С. Айни*). 2. Ман ба мобайни одамон даромада, ба ҳар ош қатик шуданро **бад мебинам**. (*Ф. Муҳаммадиев*). 3. Пахта дар ҷойҳои гарму сероб **мерӯяд**. 4. Боғи бахил **сабз намешавад**.

Феъли замони ҳозира амали давомдорро мефаҳмонад: Бахти ту акнун гул карда истодааст, аз хазон ёд макун. (*Ҷ. Иқромӣ*).

372. *Феълҳои замони ҳозираро ёфта, бо онҳо ҷумла созед.*

Кор мекунам, рафтам, хонда будам, хонда истода будам, меоям, пурсидам, рафта истодааст, зиндагӣ мекунам, хоҳам хонд, гул мекунад, саёҳат мекунам.

§ 96. ЗАМОНИ ОЯНДАИ ФЕЪЛ

373. *Матни эълонро хонед, феълҳо ва замони онҳоро муайян кунед.*

ЭЪЛОН

Муассисаи давлатии Литсей-интернати Президентии шаҳри Душанбе барои қабули хонандагони синфи 5-ум озмун эълон мекунад. Дар озмун хонандагон аз тамоми минтақаҳои кишвар қабул карда мешаванд. Дониши хонандагон аз рӯйи шартҳои зерин санчида мешавад:

А) диктант;

Б) тест (фанҳои асосии таълим).

Дар литсей беҳтарин омӯзгорон ва донишмандони соҳа ба таълиму тарбияи шогирдон вобаста шудаанд. Хонандагони шаҳру навоҳии дур бо ҷойи хоб таъмин мешаванд. Барои иштирок дар озмун ҳуҷҷатҳои зеринро супоридан лозим аст:

1. Ариза ба номи роҳбари муассиса.

2. Тарҷумаи ҳол.

3. Варақаи аттестатсионӣ.

4. 2 адад сурати 3x4 см.

Қабули ҳуҷҷатҳо то 1. 08. 24

Суроға: ш. Душанбе, н. Сино, к. Шерализода, 17-а.

Телефонҳо барои маълумот: 235-48-44.

374. *Ҷумлаҳоро нависед. Замони амалҳои таъкидишударо муайян кунед.*

1. **Биё**, додарам ҳарду як гӯшти **бигирем**. (Ф. Муҳаммадиев). 2. Имсол бинокорон бояд корҳои зиёдеро **анҷом диҳанд**. 3. Пас аз масофае **мебинӣ**, ки наҳре аз дарё баромада, ба Панҷ **мерезад**. (Ф. Муҳаммадиев). 4. Худи ҳамин қайд нишон меод, ки ҳеҷ кор **нахоҳад шуд**.

Замони ояндаи феъл амалеро мефаҳмонад, ки он баъд аз замони сухани гӯянда воқеъ мешавад.

1. *Хайр, акнун ман ба ҳавлӣ мебароям.* (Ҷ. Иқромӣ).

2. *То зиндаем, аз шумо миннатдор хоҳем буд.* (Р. Ҷалил).

375. *Шеърро хонед ва феълҳоро аз ҷиҳати замон шарҳ диҳед.*

Арзандаи номи хеш бошед,
Қоим ба мақоми хеш бошед.
Сарсон зи пайи касон нагардед,
Дар даст зимоми хеш бошед.
Аз пушти баландҳо манозед,
Худ зинаи боми хеш бошед.

Низом Қосим

ЛУФАТ

КОИМ – устувор

ЗИМОМ – лаҷом, инон

СУПОРИШ

1. Мазмуни шеърро шарҳ диҳед.
2. Замони ояндаи феълҳои «*сохтан, омӯхтан*» ва «*навохтан*»-ро муайян карда, бо онҳо ҷумла соzed.

§ 97. ФЕЪЛҲОИ МУСТАҚИЛ ВА ЁРИДИҲАНДА

376. *Ҷумлаҳои зеринро муқоиса ва муайян кунед, ки феъл дар кадом ҷумла мустақилмаъност.*

Ман хонача сохтам. Мо барои шумо тамоми шароитҳоро муҳайё сохтем. Мошин дар ҷойи камодам истод. Ў китоб хонда истодааст. Китобамро гирифтам. Камтар дам гиред. Маро ба хона оварданд. Писарак хоҳиши ӯро ба ҷо овард.

Феълҳоро аз рӯйи вазифа, истифода ва хусусияти маъноияшон ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунанд: **мустақил** ва **ёридиҳанда (ёвар)**. Феълҳои мустақил вазифаи грамматикашонро бевосита, бе ёрии ҳиссаҳои дигар анҷом медиҳанд: *рафтан, дидан, шунидан, ёфтан...*

Феълҳои ёридиҳанда дар сохтани шаклу таркибҳои феълӣ иштирок мекунанд: *омада истодааст, рафта истода буд, азоб кашидан, дӯст доштан...*

377. Ба калима ва таркибҳои зер феълҳои ёридиҳанда ҳамроҳ карда, феълҳои таркибӣ созад. Намуна: аз назар – аз назар гузарондан, назар – назар кардан.

Ташкил, гап, сайругашт, назар, ҷо ба ҷо, чуръат, шинос, гуфта, тараддуд, дӯст, навишта, гуфтугӯ, қафо, аз назар...

378. Нависед. Ба зерҳои феълҳои мустақил як хат ва ба зерҳои феълҳои ёридиҳанда ду хат кашед.

Киштӣ бо як паҳлу ба занҷир наздик расид. Даричаи киштӣ кушода гардид, дасти пурзӯри Темурмалик бо табарзин, ки монанди моҳи 4-5-рӯза бар рӯи оби зулол дар ҳавои соф бо акси нури офтоби шаъшаалоши нимрӯзӣ медурахшанд, намоён шуд. Табарзин дар ҳаво баланд баромад ва бо тезии барқе, ки аз ҳаво мечаҳад, поин фуромад...

Темурмалик, азбаски дар дарбори Султон Муҳаммад ҳеҷ ҷойи умедворӣ надид, аз он ҷо бо бори гарони андуҳу алам ва ҳасрату ғам ба роҳ даромад. Ба ҳар ҷо ки мерасид, мидид, ки султон ба он ҷо мактуб фиристода, ба душман муқобилат накардан, агар қудрат ва фурсат ёбанд, гурехтан, вагарна бе ҳеҷ муқобилат ва ҷанг таслим шуданро ба аҳолии амр кардааст.

Садриддин Айнӣ

ЛУҒАТ

табарзин – аслиҳаи табаршақли ҷангӣ, ки онро сипоҳиён дар пеши зини асп овезон мекарданд.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. «Андуҳу алам» ва «ҳасрату дард» чӣ гуна ифодаҳоянд?
2. Таркиби калимаи «медурахшиданд»-ро муайян кунед.
3. Чӣ гуна обро «оби зулол» мегӯянд?
4. Дар бораи Темурмалик боз чӣ медонед?

379. *Эълони зеринро нависед, феълҳои мустақилмаъно ва ёридиҳандаро муайян намоед.*

ДИҚҚАТ! ДИҚҚАТ!

Шумо тамошои филмро дӯст медоред?
Аз вохӯрӣ бо ҳунармандон хушҳол мешавед?
Пас, шитобед, то ҳаловат бубаред!
Дар толори кинотеатри «Тоҷикистон» филми «Ватан-дор» рӯнамоӣ мегардад.

Иштирок дар намоиш ройгон аст.

Замони намоиш: 15.04.2025.

Тел.: 235-09-90

СУОЛ

Шумо дар толори кино ягон филмро тамошо кардаед?

§ 98. ФЕЪЛҲОИ МУТЛАҚ ВА ДАВОМДОР

380. *Ҷумлаҳоро хонед ва гӯед, ки феълҳо амали ба охирирасидаанд ё давомдор.*

1. Мошин ба сӯи суфақӯхи Дангара баромад. (Ф. Муҳаммадиев). 2. Суханҳои хуб мегуфт, зарбулмасал ва мақолҳои бисёре медонист. (Ҷ. Иқромӣ).

Феълҳои мутлақ амали ба анҷомрасидаро ифода меку-
нанд: *гирифтам, дидам, хондааст, суҳбат кардем, хондам.*

Феълҳои давомдор амали бардавом ва баанҷомнара-
сидаро ифода мекунанд: *мехондам, хонда истода будам,
хонда истодаам, мехонад, мегӯяд, меравад.*

381. *Феълҳои сутуни якум амали мутлақро ифода карда-
анд. Дар сутуни дуюм аз онҳо феълҳои давомдор соzed.*

1. Падарам омаданд.
2. Замира китобро хондааст.
3. Гулҳо шукуфта буданд.
4. Вазифаро иҷро кардам.
5. Ба китобхона рафтам.

1. Падарам меоянд.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

СУПОРИШ

Аз китоб ё маҷаллаву рӯзномаҳо чанд ҷумла дар бо-
раи мақоми забони давлатӣ нависед, ки феълҳои мутлақ
ва давомдор дошта бошанд.

§ 99. ТАРҶҲОИ МОНДА ВА ГУЗАРАНДАИ ФЕЪЛ

Феълҳо монда ва гузаранда мешаванд.

Таъсири амали **феълҳои гузаранда** бевосита ба пред-
мет мегузарад: (*китобро хондан, калонсолонро ҳурмат
кардан, ватанро дӯст доштан*). Феълҳои гузаранда су-
олҳои **киро? чиро?** талаб карда, **пурқунандаи бевоситаро**
ба худ тобеъ мекунанд.

Таъсири амали **феълҳои монда** ба предмети дигар
намегузарад ва дар худ иҷроқунандаи амал мемонад:
нишастан, давидан, омадан, хиҷолат кашидан, ларзидан.

Феълҳои монда ба вазифаи хабар омада, **пурқунан-
даи бавосита ва ҳолро** ба худ тобеъ мекунанд: *ба хона
рафтан (ба кучо?), бо устод суҳбат кардан (бо кӣ?)*

Аз асоси замони ҳозираи феълҳои монда бо ёрии пас-
ванди «-он» **феълҳои гузаранда** сохта мешавад: *хобидан
– хобондан, афтодан – афтондан, гузаштан – гузарондан.*

**382. Ба феълҳои зерин суол гузошта, мондаю гузаранда
будани онҳоро муайян кунед.**

Бархостан, шинохтан, омадан, дидан, истироҳат кардан,
такрор кардан, ғундоштан, шикастан, баромадан, баровар-
дан, давидан, ларзидан, ларзондан, тафсидан, сохтан, сӯх-
тан, созондан, монда шудан, пешвоз гирифтан.

**383. Шейро хонда, ба зери масдарҳои хат кашед ва
сохти онҳоро муайян кунед.**

1. Бо ҳалво гуфтан даҳон ширин намешавад.
2. Сухан шунидан адаб аст.
3. Чӣ хуш дар суҳбати доно нишастан.

4. Гуфтан зи ман, аз ту кор бастан,
Бекор наметавон нишастан.

Низомӣ

5. Сухан кам гуфтану андеша кардан,
Беҳ аз бисёрғӯй пеша кардан

Ҳилолӣ

6. Гумон аст дар ҳар шунидан нахуст,
“Шунидан чу дидан набошад дуруст”.

Асади Тӯсӣ

СУПОРИШ

1. Ҳар панд ва байтро дар гурӯҳҳо хонед ва мазмуни онҳоро шарҳ диҳед.

2. Дар талаффузи “ҳалво” кадом ҳодисаи овозӣ дучор мешавад?

384. Феълҳоро вобаста ба маънӣ ва муносибаташон ба аъзоҳои ҷумла ба мондаю гузаранда ҷудо кунед.

1. Коса афтоду шикаст. 2. Вай косаро шикаст. 3. Гелос пухт. 4. Ширбиринчро ҳама дӯст медоранд. 5. Ҳодисаи ҳайратангезе рӯй дод. Даря мехост барои Давлат шуда худро ором, хотирчамъ нишон диҳад. (*Р. Ҷалил*). 6. Пагоҳ суҳбат мекунем. (*Ф. Муҳаммадиев*). 7. Онҳо... аз пеши полизи Саидпахлавон гузашта истода, ўро табрик мекарданд.

§ 100. СОХТИ ФЕЪЛ. ФЕЪЛҲОИ СОДА

385. Ба мисолҳо тавачҷуҳ кунед ва фарқи онҳоро шарҳ диҳед.

гашт	баргашт	омада истод
омад	баромад	ном гузошт

Феълҳо ду роҳи калимасозӣ доранд: бо ёрии пешванду пасвандҳо ва таркиббандӣ (бо ёрии феълҳои ёридиҳанда).

Вобаста ба ин феълҳои забони тоҷикӣ аз ҷиҳати сохти сарфӣ (морфологӣ) ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд: **сода, сохта ва таркибӣ.**

386. Матнро хонед ва нависед, асосҳои феълро муайян кунед.

1. Шайх Маҳамшод ҳам баромад, Майвандӣ бо шоҳ монд. 2. Шухрати «Шоҳнома» торафт меафзуд. 3. Вазир аз дарбор ба девони худ баргашта, ба Фирдавсӣ кас фиристод. 4....Баҳромро ҳамин гуна мебинам. Марде на танҳо диловар ва дар чанг пурхунар, балки соҳибандеша ва бохирад ҳам. 5. Ман як сари қадам ба зиёраташон омадам, зиёд намеистам.

Феълҳои сода аз ҷиҳати сохт ба шакли холис (бе пешванду пасвандҳои калимасоз) воқеъ мешаванд. Феълҳои сода, ки танҳо аз як асос иборатанд, феълҳои сода ном доранд: *хонд, бурд, сӯхт, кӯфт, хон, бар, сӯз, зӯй, бин, омад.*

387. Шеърхоро хонед ва феълҳои содаро муайян карда нависед.

Ҳар ки айби дигарон пеши ту оварду шумурд,
Бегумон, айби ту пеши дигарон хоҳад бурд.

Саъдии Шерозӣ

Торе, ки туро Ватан нахонад, назанам,
Он дил, ки ғами Ватан надонад, шиканам.
Шамъе, ки бари Ватан насӯзад, бикушам,
Чашме, ки туро, Ватан, набинад, биканам.

Гулрухсор

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърхоро ба наср баргардонед ва мазмуни онхоро шарҳ диҳед.

2. «Назанам» калимаи сода аст ё сохта, барои чӣ?

3. Воқеаи охирини шунидаатонро нависед ва дар зери феълҳои содаи он хат кашед.

§ 101. ФЕЪЛҲОИ СОХТА

388. *Феълҳоро нависед, асос ва пешванду пасвандҳоро бо аломат ишора кунед.*

Баргаштан, бардоштан, баровардан, баркашидан, даромадан, даргирифтан, боздоштан, вохӯрдан, фуоровардан, номидан, хушкондан, талабидан, сабзидан, фаҳмидан.

Феълҳои сохта аз асос ва пешванду пасвандҳои каллимасоз таркиб меёбанд: *фуоровардан, бархостан, хушикдан, ҷангидан, даргузаштан, даромадан.*

389. *Ҷумлаҳоро нависед ва феълҳои сохтaro шарҳ диҳед.*

1. Баъди як моҳ Аҳмадбек аз сафар баргашт. Мард ба тарафи духтарак ҳам шуда, аз куттӣ, ки дар поёни кабина, дар муқобили ӯ воқеъ буд, сачоқеро баровард. (*Ф. Муҳаммадиев*). 2. Кампир баромада рафту пас аз дақиқае Насимҷон ба хона даромад. (*Ҷ. Иқромӣ*). 3. Қодирову соҳибхона пасу пеш фуоромада ба ҳавли даромаданд. (*Р. Ҷалил*).

§ 102. ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБӢ. ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИИ ФЕЪЛӢ

Феълҳои таркибӣ ду ҳел мешаванд: **феълҳои таркибии номӣ** (*пешвоз гирифтан, сурх шудан, кор кардан*) ва **феълҳои таркибии феълӣ** (*рафта буд, рафта истода буд, навишта гирифтан*).

390. *Дар ҷумлаҳои зерин ба сохту таркиб ва маънои феълҳои диққат диҳед.*

1. Гӯё ин масъала ба онҳо ҳеч дахл надорад, гап дар бо-раи корхонаи худашон не, балки кадом як муассисаи бегона рафта истодааст. 2. Магар сухан ҷойи холии модарро дар дил пур мекунад? Ҳаргиз не. Бузургии модарро фақат бо андешаҳои амиқ метавон дарёфт. 3. Ӯ ханӯз ба тангнои охири-ни дара, ки дар пушти тахтасанги калоне воқеъ буд, нарасида, аз ғояти ҳайрат карахт шуда монд.

Барот Абдурахмонов

Феълҳои таркибии феълӣ аз як феъли асосӣ ва як ё якчанд феъли ёридиханда иборат буда, ҳамчун як таркиб ба ҳисоб гирифта мешаванд: *хондан гирифт, хоҳад хонд, хонда истодааст, хонда азёд кард, хонда истода буд.*

Феъли асосӣ (**хонда** – маънои луғавӣ ва феъли пас аз он омада маъноҳои грамматикӣ дорад): **истода** ба амали бардавом ва **буд** ба замони гузашта далолат мекунад.

391. Феълҳои таркибии ҷумлаҳоро муайян кунед.

1. Яке аз ҷавонҳои мо аз китфаш сахт лат хӯрда маъюб шуд, чанд моҳ дар табобатхона хоб карда баромад. (*Ф. Муҳаммадиев*). 2. Духтарча овози ўро шунида, аз гирия бозистод ва хӯсида-хӯсида ба Давлат нигоҳ кардан гирифт. (*Р. Ҷалил*). 3. Ҳа, табиати мамлакати мо ба ҳадде зебо шудааст, ки кас аз тамошои он чашм канда наметавонад. (*А. Деҳотӣ*). 4. Саид Паҳлавон яке аз ҳамин хел деҳқонҳои ҳунарманд ва пурдон ба шумор мерафт. (*Ҷ. Иқромӣ*). 5. Саид Амон медонист, ки мутриб имрӯз ҳам, фардо ҳам дар «боми деҳа» нишаста, он асбоби сеҳрноки худро хоҳад навохт. (*Ф. Муҳаммадиев*). 6. Ў ин ин гуна ҳикояҳоро бо боварии тамом нақл мекард ва мепиндошт, ки ман ҳам тамоман бовар карда истодаам. (*С. Айнӣ*).

§ 103. ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИИ НОМӢ

392. Хонед. Феълҳои ишоратшударо нависед ва сохту таркиби онҳоро шарҳ диҳед.

Кабӯтар номи парандаест. Номаш ба ранги кабуд дошта ни он **ишора дорад**. **Дарк кардани** этимологияи ин калимаи сохта чандон душвор нест, вале одамро ба андеша **водор мекунад**. Чунки кабӯтарони ҳозира (ман кабӯтарони хонагиро **дар назар дорам**) гуногунранганд. Дар ин маврид бояд **ба ҳисоб гирифт**, ки қисме аз кабӯтарон баъд аз хонагӣ ва дастпарвару **ром шуданашон** шаклу хислатҳои рангоранг **пайдо кардаанд**. Кабӯтарони ваҳшӣ кабудранганд.

Парандаи мазкурро дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ *кафтар* ҳам меноманд. *Кафтар* инкишофи фонетикӣ ва мухаффафи ҳамон *кабӯтар* аст.

Абдурахмон Бухоризода

ЛУҒАТ

мухаффаф – сабук кардашуда, кӯтоҳ кардашуда

ЭТИМОЛОГИЯ – як соҳаи илми забон буда, таърихи баромади калимаҳоро барқарор мекунад.

Феълҳои таркибии номӣ аз ҳиссаҳои номии нутқ ва феълҳои ёридиҳанда сохта мешаванд.

Чузъи номии чунин феълҳо исм, сифат, ибораҳои номӣ, шумора, зарф ва чузъи дуҷуми феълҳои таркибии феълӣ аз феълҳои ёридиҳанда (*кардан, шудан, намудан, гардондан, сохтан, хӯрдан, кашидан...*) иборатанд: *кор кардан, шод шудан, дуои нек кардан...*

393. Матнро хонед, феълҳои таркибии номиро нависед ва бигӯед, ки маъноҳои шахсу шумора, сифа ва замонро кадом чузъҳои ифода кардаанд.

Чистон маҳсули ақлу заковат, ҷаҳонбинӣ, донишу фазилат ва завқу салиқаи халқ аст. Ин жанри қадимӣ ва машхури фолклор аз нутқи маҷозӣ ва мафҳуми иҷтимоӣ то ба як навъи дилкаш ва шавқангези санъати сухан роҳи дуру дарози тараққиётро тай кардааст. Чунончи, шахси хушзавқе фармудааст:

Таҳ санг, рӯ санг,
Миёна уқоби тезчанг.

Ва ё:

Об дар об чӣ бошад?
Ҳавзи гулоб чӣ бошад?
Оташ расад, ях кунад,
Ҷӯро ҷавоб чӣ бошад?

Ин чистонҳо зохиран сода ва осон намоянд ҳам, кашфи асрори ниҳони онҳо донишу маҳорат ва зехну таҷрибаи муайянеро тақозо менамояд. Ташбеҳоти мувофиқ ва муносиб сифату хосиятҳои сангпушт ва тухмро равшану диққатангез сохтаанд. Шунаванда ба фикр фуру меравад, аломат ва сифатҳои гуногуни сангпушт ва тухмро ба ҳам муқоиса мекунад, дониш ва мушоҳидаи худро ба кор мебарад ва монандии баъзе узвҳои сангпушт ва уқобро ба хотир меорад.

Асадулло Сӯфиев

СУПОРИШ

Калимаи «*чистон*»-ро ба ҳиссаҳои маънодор чудо карда, сохти онро муайян кунед.

394. Ба ҷойи нуқтаҳои феълҳои ёридиҳандаи мувофиқро гузоред ва бо истифодаи онҳо чанд ҷумла тартиб диҳед

Озод..., тамошо..., анҷом..., гап..., нигоҳ..., шурӯъ..., расм..., умед..., азоб..., тир..., дил...

§ 104. СИҒАҲОИ ФЕЪЛ. СИҒАИ ХАБАРӢ

395. Мисолҳоро муқоиса кунед ва бигӯед, ки амалҳои онҳо аз якдигар чӣ фарқ доранд.

1. Рӯзи истироҳат соатҳои нуҳ аз хоб **бархостам**. (Ф. Муҳаммадиев). 2. Акнун роҳи шумо он қадар танг ва бадвоҳима нест, ба боло **нигоҳ кунед**, осмони паҳновари кушодаро **мебинед**. (С. Айнӣ). 3. Ҷамшираи меҳрубон, **биё**, одамон, **биёед**, дар паҳлуи ӯ **бишинед**, вай нақл **кунад**, шумо **бишнавед!** (Ҳ. Карим). 4. Акнун дигар одам **намеомадагист**. (Ф. Муҳаммадиев).

Бо тағйир ёфтани шакли феъл тобиши нав гирифтани амалро **сиға** мегӯянд. Сиға ба тарзи **хабар**, **эҳтимол**, **шарту хоҳиш** ва **ё амр** ифода шудани амал мебошад: **рафт**, **рафтагист**, **равад**, **бирав**.

Феъл чор сиға дорад: **хабарӣ**, **шартӣ-хоҳишмандӣ**, **амрӣ** ва **эҳтимолӣ**.

396. Чумлаҳоро хонед. Сигаи феълҳои ишорашуда муайян кунед.

Дар қишлоқи Бунни Суфиёни вилояти Фарм ду лашкароғ дар ду тарафи оби Сорбоғ рӯ ба рӯи ҳам **афтода буданд**; дар як тарафи об қишлоқи Почеро ба худ қароргоҳ карда аскарони сурх **нишаста буданд**; дар тарафи дигар, дар қишлоқи Қазноқ манзил карда Фузайл Махдум **тайёри меид**.

Садриддин Айни

Сигаи хабарӣ дар ҳамаи замонҳо ба вуқӯъ омадан ва ё наомадани амалро ифода мекунад: **омад, наомад, меояд, хоҳад омад, омадааст, омада истодааст**. Ба ин сига шаклҳои замони гузашта (**гуфтам, мегуфтам, гуфта будам...**), баъзе шаклҳои замони ҳозира (**гуфта истодаам**) ва ояндаи феъл (**хоҳам гуфт**) мансубанд.

397. Шеърҳоро нависед ва сигаи хабариро дар онҳо муайян кунед.

Омад баҳори хуррам бо рангу бӯи тиб,
Бо сад ҳазор нузҳату ороиши аҷиб.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Бас нуру хирад давлати Сомон овард,
Фарҳанги ҷаҳонро ба Хуросон овард.
Бар беҳунарон, бебасарон, беҳабарон
Илму ҳунару оину имон овард.

Сафар Маҳмуд

ЛУҒАТ

тиб – бӯи хуш, форама

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Калимаи «**беҳабарон**»-ро аз ҷиҳати сохт ва таркиб шарҳ диҳед.
2. Хабарӣ чумлаҳои ҳикоягӣ бо кадом сигаи феъл ифода меёбад?
3. Дар хона хабаре нависед, ки дар он амали чумлаҳо дар шакли сигаи хабарӣ баён шуда бошад.

§ 105. СИҒАИ АМРӢ

398. Байтҳоро ба оҳанги даъвату хитоб хонед ва феълҳоро нависед.

Ба гуфтори донандагон роҳ чӯй,
Ба гетӣ бипӯю ба ҳар кас бигӯй.

Забону дилат бо хирад рост кун,
Ҳамерон аз он сон ки хоҳӣ сухун.

Зи Фирдавсӣ акнун сухан ёд гир,
Суханҳои покизаву дилпазир.

Нигар, то чӣ корӣ, ҳамон бидравӣ
Сухан ҳар чӣ гӯйӣ, ҳамон бишнавӣ.
Хирадманд бошу беозор бош,
Ҳамеша забонро ниғаҳдор бош.

Абулқосим Фирдавсӣ

ЛУҒАТ

бипӯй (пӯйидан) – бирав, бидав (рафтан, давидан)

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шакли пурра ва дурусти калимаҳои «*бидравӣ*» ва «*бишнавӣ*»-ро ёбед ва шарҳ диҳед.

2. Мисраи якуми байти чорум кадом пандро ба хотир меорад?

Сиғаи амрӣ шакли феълиест, ки ба иҷрои амал водор карда, маъноҳои амру фармон, даъвату хоҳишро дорад. **Сиғаи амрӣ** ҳамеша ба воситаи **шахси дуюми танҳою чамъ** ифода меёбад: *хон, бихон, хонед, бихонед*.

Бингар, зи сабо домани гул чок шуда,
Булбул зи чамоли гул тарабнок шуда.
Дар сояи гул **нишин**, ки бисёр ин гул
Аз хок баромадасту дар хок шуда.

Умари Хайём

399. *Аз масдарҳо сизаи амрӣ созад.*

Баромадан, дидан, бархостан, фурӯхтан, хостан, чидан, гирифтан, доништан, навиштан, шунидан, тохтан, чустан, дӯхтан, нишастан, доштан, сохтан, савганд хӯрдан, хӯрдан.

400. *Байтҳоро хонед ва бигӯед, ки пешванди шаклсози «ме-» бо асоси феъл омада, ба кадом сиза далолат мекунад.*

Мекӯш ба ҳар варақ, ки хонӣ,

То маънии он тамом донӣ.

Мебош табиби исавиҳуш,

Аммо на табиби одамикуш!

Низомии Ганҷавӣ

Чӣ хуш гуфтаст як донои асрор,

Ба гуфтори хуши ӯ гӯш **медор!**

Садриддин Айни

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Калимаи «**гуфтор**» чӣ хел сохта шудааст?
2. Муродифи калимаи «**хасм**»-ро ёбед.

401. *Эълоне нависед ва феълҳои онро аз рӯйи сиза муайян кунед.*

402. *Чумлаҳоро бодикҷат хонед. Шаклу сохти феълҳои фармоширо муайян кунед.*

ҚОИДАҲОИ МУОШИРАТ

1. Ба устодон, падару модарон ва калонсолон салом додан ва хайрухуш карданро фаромӯш нақун.
2. Хоҳиши худро равшану фаҳмо изҳор кун.
3. Барои ёрию дастгирӣ «ташаккур» гуфтанро аз хотир набарор.
4. Ба пурсишҳои калонсолон пурра ҷавоб бидеҳ.
5. Ба калонсолону ҳамсолон таваҷҷуҳ ва дилсӯзӣ бикун.
6. Бо дағалию дуруштӣ ва хасисӣ муросоқор мабош.
7. Ба дигарон шахсони аз худат калон «шумо» гуфта мурочиат карданро ёд бигир.

8. Ба калонсолон чой бидех, меҳмони ба хона омадаро ба нишастан даъват кун.

9. Ба гуфтугӯи калонсолон ҳамроҳ нашав.

10. Ҳамеша ҳақгӯӣ, накукор, ғамхор ва поквичдон бош.

403. Шеърхоро нависед ва муайян кунед, ки шаклҳои феълӣ он мансуби кадом сизаҳоянд.

Чавонӣ, ҳанӯз ин баландӣ маҷӯӣ,
“Суханро бисанҷу ба андоза гӯӣ!”

Нигар, то чӣ корӣ, ҳамон бидравӣ,
“Сухан ҳар чи гӯӣ, ҳамон бидравӣ.”

§ 106. СИҒАИ ЭҲТИМОЛӢ

404. Қумлаҳоро хонед ва ба тобиши маънои феълҳои ишорашуда диққат диҳед.

1. Бечора, балки ин модар **доштагист**, ки вай ҳам ман барин муштипар ва барҷомонда **будагист**. (Ҳ. Карим). 2. Ягон моҳ **шудагист**. (Ҷ. Иқромӣ). 3. Акнун дигар одам **намеомадагист**-а, рафиқ Баротов? (С. Улугзода).

Сиғаи эҳтимолӣ амалеро ифода мекунад, ки гӯянда аз иҷро шуданаш тахмин, гумон ва шубҳа дорад. *Муқоиса кунед:*

Сиғаи хабарӣ

1. Фардо бародарам меояд.

2. Имрӯз ҳаво гарм мешавад.

Сиғаи эҳтимолӣ

Фардо бародарам меомадагист.

Имрӯз ҳаво гарм мешудагист.

Ин шакли феълӣ аз **сифати феълӣ** замони гузашта **хонда** + бо пасванди «-гӣ» = **хондагӣ** + ихтисори феълӣ ҳаст «-ст» = **хондагист** + бандаки хабарӣ «-ам» = **хондагистам** сохта мешавад: **хонда+гӣ+аст+ам**.

Тасрифи феъли *хондан* дар сифаи эҳтимолӣ

Шахс	Шумора	
	танҳо	чамъ
1.	хондагистам	хондагистем
2.	хондагистӣ	хондагистед
3.	хондагист	хондагистанд

405. *Аз масдарҳои зер сифаи эҳтимолӣ созад.*

Намуна: гуфтан – гуфтагистам, мегуфтагистам, гуфта истодагистам.

Чидан, хондан, шитоб кардан, мондан, номидан, рафтан, кашидан, хондан, донистан.

406. *Матнро нависед, сифаи эҳтимолро ёбед ва шарҳ диҳед.*

1. – Ба ҳама чиз қаҳтӣ биёяд ҳам, ба ҳезум қаҳтӣ намеомадагист?

– Мумкин.

– Мумкин ки бошад, ҳамроҳ ҳезум бурдан чӣ даркор?

Ўрун Кӯҳзод

2. Гуфтам, дар хона шишта чӣ кор мекунам, биё, ҳамроҳаш равам, ҳавои саҳро меҳӯрам. Аз дастам биёяд, ягон ёрдам ҳам мерасидагист. Ҳеч набошад, даҳони халтаҳоро мебандем-ку.

Сатор Турсун

§ 107. СИҒАИ ШАРТӢ-ХОҲИШМАНДӢ

407. *Бигӯед, ки иҷрои амал дар ин ҷумлаҳо ба чӣ гуна шарту шароитҳо вобаста аст.*

Чу дахлат нест, харч охистатар кун,
Ки мегӯянд маллоҳон суруде:
«Агар борон ба кӯҳистон наборад,
Ба соле Дачла гардад хушкрӯде».

Саъдии Шерозӣ

«Агар бемор дуруст шуданӣ бошад, табиб ба дари хона меояд», – гуфтаанд.

ЛУҒАТ

маллоҳ – киштирон, киштибон

Сиғаи шартӣ-хохишмандӣ амалеро ифода мекунад, ки воқеъ шудани он ба майлу хохиш ва ё шарте вобаста аст.

Муқоиса кунед:

Сиғаи хабарӣ: *Ман низ аълохон шуда метавонам.*

Сиғаи шартӣ-хохишмандӣ: *Ман низ аълохон шуда метавонам, агар мунтазам бихонам.*

Кори аз ҳад вазнин маро бемадор кард, бояд дам бигирам.

Ин сиға ба воситаи ба асоси замони ҳозираи феъл ҳамроҳ кардани бандакҳои феълӣ сохта мешавад: *хонед, хонда бошед; нависам, навишта бошем.*

408. Шеърро хонда, шаклҳои замони сиғаи шартӣ-хохишмандиро муайян кунед.

Чашми ман серӣ надорад аз тамошои замин,
Хоҳам, аз мадди назар н-афтад ягон ҷойи замин.
Чашми ман хоҳад, ки бинад навбаҳорон бешумор,
Борҳо бинад шукуфтанҳои гулҳои замин.
Чашми ман маҳви ҷамолу ҳусни зан бошад мудом,
Беҳ зи ҳусни зан набошад ҳусни зебои замин.
Аз азал зан бо замин як гашт чун ду модарон,
Бӯйи зан ояд машомавро аз ақсои замин.
Гар намешуд дасти зан, ҳусни замин пайдо набуд,
З-ин сабаб гӯем занро маҳфилорои замин.
Ҳокимият гар ба дасти зан саросар мегузашт,
Мардҳоро бештар буд кайфи дунёи замин.

Мирзо Турсунзода

ЛУҒАТ

азал – ҷовидон будан дар гузашта, ҳамеша
махв – нест кардан, аз байн рафтан

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи модар ҷумлае тартиб диҳед, ки он сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ дошта бошад.
2. Чаро шоир занро бештар васф кардааст? Барои чӣ занро зеби ҳаёт мегӯянд?
3. 5 ҷумла нависед, ки сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ дошта бошанд.

§ 108. ТАҲЛИЛИ САРФӢ (МОРФОЛОГӢ)-И ФЕЪЛ

Ман дар ҷавоб бо диққат ба андоми \bar{y} нигаристам: зоҳиран дар муддати ин се рӯз вай худро хеле гиронда буд.

Ҷонибек Ақобиров

Нигаристам – феъли шахси якуми танҳо, замони гузаштаи наздик, сиғаи хабарӣ, намуди мутлақ, феъли сода, ба вазифаи хабар омадааст, таркиби сарфӣ (морфологӣ)-яш: **нигарист** (асоси замони гузашта) **-ам** (бандаки феълии шахси якуми танҳо). Муродифҳояш: **нигоҳ кардан, назар кардан, чаши дӯхтан, дуда дӯхтан**, дар ҷумла ба вазифаи хабар омадааст.

Гиронда буд – шахси сеюми танҳо, замони гузаштаи дури сиғаи хабарӣ, тарзи фоилии бевосита, намуди мутлақ, феъли таркибии феълӣ, дар ҷумла ба вазифаи хабар омадааст.

§ 109. ТАКРОРИ БОБИ «ФЕЪЛ»

Дониши худро аз рӯйи суолнома бисанҷед.

1. Феъл чиро ифода мекунад?

- A. Амал ва ҳолати предмет;
- B. Аломати амал;
- C. Замони амал;
- D. Шарти иҷрои амал;
- E. Тарзи иҷрои амал.

2. Феъл чанд асос ва чанд замон дорад?

- A. Се асос ва ду замон;
- B. Ду асос ва як замон;
- C. Се замон ва чор асос;
- D. Ду асос ва се замон;
- E. Як асос ва ду замон.

3. Феълҳо аз чиҳати сохт чанд хел мешаванд?

- A. 3 хел: сода, сохта, таркибӣ;
- B. 4 хел: сода, сохта, мураккаб, таркибӣ;
- C. 2 хел: сода, сохта;
- D. 1 хел: сохта;
- E. 5 хел: сода, сохта, мураккаб, таркибӣ, ихтисора.

4. Кадоме аз инҳо феълҳои таркибии феълиянд?

- A. Рафта буд;
- B. Омӯзгорӣ карданд.
- C. Хушбахт ҳастанд;
- D. Хурсанд шуд;
- E. Сухан кард.

5. Феъл чанд сиға дорад?

- A. 3-то: хабарӣ, амрӣ, эҳтимолӣ;
 - B. 4-то: хабарӣ, амрӣ, шартӣ-хоҳишмандӣ, эҳтимолӣ;
 - C. 2-то: хабарӣ, амрӣ;
 - D. 5-то: хабарӣ, амрӣ, шартӣ-хоҳишмандӣ, эҳтимолӣ;
- феълӣ;
- E. 1-то: хабарӣ.

6. Феъл чанд шахсу чанд шумора дорад?

- A. 3 шахсу 2 шумора;
- B. 2 шахсу 2 шумора;
- C. 3 шахсу 1 шумора;
- D. 5 шахсу 3 шумора;
- E. 3 шахсу 3 шумора.

7. Кадом жанр аст, ки ба кас хушхолоӣ мебахшад?

- A. Ариза;
- B. Забонхат;
- C. Латифа;
- D. Хабар;
- E. Эълон.

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Асоси замони ҳозираи феъл ба чӣ баробар аст?
2. Асоси замони гузаштаи феъл чӣ тарз баён мешавад?
3. Фарқи бандакҳои феълро аз хабарӣ шарҳ диҳед.
4. Мисолҳои оред, ки дар онҳо феъли «*ҳаст*» ва бандакҳои хабарии «*аст*» истифода шуда бошанд.
5. Тасриф чист? Шаклҳои ғайритасрифӣ феълро номбар кунед.
6. Масдар чист?
7. Феълҳои монда ва гузарандаро шарҳ диҳед.
8. Намудҳои феълро чӣ тарз муайян мекунанд?
9. Воситаҳои баёни намуди мутлақ ва давомдори феълро фаҳмонед.
10. Сиға чист?
11. Шаклҳои замони сиғаи хабариро шарҳ диҳед.
12. Сиғаи амрӣ ба кадом шахс тааллуқ дорад?
13. Сиғаи шартӣ-хоҳишандиро шарҳ диҳед.
14. Сиғаи эҳтимолий чист?
15. Феълҳо дар ҷумла ба вазифаи кадом аъзоҳои ҷумла меоянд?

409. Шеърро хонед, онҳоро нависед ва ба зерӣ масдарҳои хат кашед ва сохти онҳоро муайян кунед.

Ман Ватанро аз қафои пода пайхас кардаам,
Рӯзу шаб бо панҷ ҳисси зотиам ҳис кардаам.
Бо забону чашму гӯшу бо димоғу дасту по,
Бо чамидан, бо шамидан, бо чашидан, бо самоъ.

Бозор Собир

ЛУҒАТ

пайхас – ҳис кардан, пай бурдан

чамидан – хиромидан, хиромон роҳ рафтан; мағрурона ва нарм-нарм қадам гузоштан

шамидан – бӯйидан, бӯй кардан

самоъ – шунидан, гӯш кардан

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. “Рӯзу шаб”-ро дар забон чӣ меноманд?
2. “панҷ ҳисси зотиам” – гуфта, шоир чиро дар назар дорад?
3. Чаро шоир чунин гуфтааст: “Ман Ватанро аз қафои пода пайхас кардаам...”?

§ 110. ТАКРОРИ СОЛОНА

Дониши худро аз рӯи суолнома бисанҷед:

1. Дар кадоме аз ин калимаву ибораҳо ҳарфи «и» чун бандаки изофӣ ба кор бурда шудааст?

- A. Омадӣ, гирифтӣ, коргарӣ;
- B. Пир, сир, тир, мир, дид, шир, сим, шиша;
- C. Гули бодом, насими кӯҳсор, бародари ман, марди фозил;
- D. Ибо, идора, иншо, гирифтан, давидан;
- E. Синфӣ, Шаҳринав, ҳамсинфӣ.

2. Дар калимаҳои «шодӣ, мардӣ, баландӣ» ҳиссаи «й» ба кадом қисми калима дахл дорад?

- A. Пасванд;
- B. Пешванд;
- C. Асос;
- D. Реша;
- E. Бандак.

3. Дар кадоме аз ин калимаҳо ташдид дуруст навишта шудааст?

- A. Зиннат;
- B. Парранда;
- C. Наззира;
- D. Заррин;
- E. Гоҳҳо.

4. Кадом ҳамсадоҳо дар охири баъзе калимаҳо навишта, вале талаффуз намешаванд?

- A. б, в, з;
- B. ғ, ч, л;
- V. д, т, х;
- C. ф, н, ш;
- D. г, х, ч;
- E. ц, р, с.

5. Калимаҳои ИМА, СММ, ВКД аз чихати сохт ба кадом гурӯҳи исмҳо мансубанд?

- A. Сода;
- B. Мураккаб;
- C. Ихтисора;
- D. Таркибӣ;
- E. Такрор.

6. Замони ҳозираи феълҳоро муайян кунед.

A. Аҳмад китобро хонд. Барот пахта мечинад. Комил мактуб менависад.

B. Об омад. Асп медавад. Ориф нишастааст.

C. Ҳарду хомӯш монданд. Дар кӯча касе дида намешуд.

D. Ҳар яке аз инҳо дӯст буд. Як қисми онҳо ба чойхона рафтанд.

E. Шаҳноз нон мепазад. Ёсуман расм мекашад. Шоҳсанам китоб мехонад.

7. Аз рӯйи шахс ва шумора тағйир ёфтани шакли феълро чӣ меноманд?

- А. Таҳлил;
- В. Тасриф;
- С. Замон;
- Д. Сиға;
- Е. Асос.

8. Дар ҷумлаи «Нигора пухтани тортро дӯст медорад» феъл аз рӯйи сохт чӣ гуна аст?

- А. Таркибии номӣ;
- В. Сода;
- С. Таркибӣ;
- Д. Таркибии феълӣ;
- Е. Сохта.

9. Ин матн ба кадом намуди ҳуҷҷатҳои расмӣ мансуб аст?

Ман, Нозия Фазлдухт – хонандаи синфи 5-уми «А», гимназияи рақами 2-и ноҳияи Хуросон, дар ҳақиқат, рӯзи 18-уми апрели соли 2025 аз ҳамсинфам – Рухсора Шарифзода ба муҳлати 3 (се моҳ) китобҳои «Мақтаби кӯҳна»-и Садриддин Айнӣ ва «Об аз кучо меояд?»-и Аминҷон Шукӯҳиро гирифтаам.

/ Имзо / Ш. Муродзода
18-уми апрели соли 2025.

- А. Ариза;
- В. Тарҷумаи ҳол;
- С. Забонхат;
- Д. Маълумотнома;
- Е. Баёнот.

10. Калимаҳои шаклан яксон, мазмунан гуногунро чӣ ном мебаранд?

- А. Муродиф;
- В. Ҳамгун;
- С. Зидмаъно;

- D. Сермаъно;
- E. Маҷозӣ.

11. Ин матн чӣ ном дорад?

Дикқат, дикқат!

Дар толори Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №1, ноҳияи Масҷох конфронси илмӣ-адабӣ ба шарафи Рӯзи Мавлоно Ҷалололидини Балхӣ баргузор мешавад. Дар он намояндагони илму адаб аз пойтахт ширкат меварзанд. Иштирок озод аст.

Замон: 15.09.2024

Макон: шаҳраки Нуробод.

Тел.: 3-00-40.

Кумитаи тадрукот.

- A. Даъватнома;
- B. Мақтуб;
- C. Эълон;
- D. Табрикнома;
- E. Забонхат.

12. Калимаҳои ишорашуда: «Шашсола, чормоҳа, чорҳафта, чоррӯза»-ро аз ҷиҳати сохт муайян кунед.

- A. Сода;
- B. Сохта;
- C. Мураккаб;
- D. Таркибӣ;
- E. Такрор.

13. Аслан тоҷикӣ будан ва ё аз ягон забони дигар ба забони мо дохил шудани калимаҳоро аз рӯйи кадом намуди фарҳангҳо (луғатҳо) муайян мекунанд?

- A. Фарҳанги тафсирий;
- B. Фарҳанги имло;
- C. Луғатҳои соҳавӣ;
- D. Луғати дузабона;
- E. Фарҳанги мактабӣ.

14. Ду ва зиёда калимаҳои мустақил, ки яке ба дигаре тобеъ буда, мафхуми мураккабро ифода мекунад, чӣ ном дорад?

- A. Калима;
- B. Ибора;
- C. Ҷумла;
- D. Таъбир;
- E. Таъриб.

410. Аз калимаҳои зерин ибораҳо созад.

Кӯҳ, ин, хона, омӯзгор, хонанда, гуфтан, равшан, баланд, беҳтарин, сурх, дил, китоб, шавқовар.

411. Аз матни зер ибораҳоро навишта, калимаҳои тобеъкунанда ва тобеъшавандаро бо аломатҳо ишорат кунед.

Сафедорон аз ду тараф мисли сарбозони баландболои таҳамтан саф кашидаанд. Абдувоҳид-амак гоҳ-гоҳ аз роҳ бозмонда, ба сафи рости дарахтони мавзун, ба танаи сафеди онон, ки ба атроф гӯё нур мепошанд, чашм меӯзад ва аз назми ин раста, аз ҳусни он ҳаловат мебарад.

Баъзан мисли он ки бо ошноҳои худ суҳбат мекарда бошад, зери лаб мегӯяд:

– Хушрӯед, сафедорон... Чаро ки сарбаландед... боғуруред.

Пас, чашмонашро нимкоф карда, ба осмон менигарад, боз ба дарахтон муроҷиат мекунад:

– Офарин, сафедорон...

Аз сарғаи водӣ – аз он сӯе, ки қуллаҳои барфӣ воқеъ гаштаанд, насиме мевазад ва баргҳои сабзи ҷилодор ва пахтасон сафеди дарахтон аҳлона қарсақ мезананд ва ин дам ба гӯши пирамард гӯё ҷавоби онҳо мерасад, ки пичирросзанон мегӯянд:

– Фаҳри мо, амак, аз ростиямон, – арз мекунад яке.

– Баланд шудаем, ки ҳар чӣ дуртар назар андозем, – мегӯяд дигаре. – Бингаред, амак, хо, ана, дарё равон аст. Ҳатто мавҷҳои нуқрагунаш намудоранд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

ЛУҒАТ

мавзун – хушқадду қомат

назм – тартиб

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Кадом калимаҳо ташдид доранд?
2. Бигӯед, ки ин ифода чӣ маъно дорад: «*Фаҳри мо аз ростиямон*».

412. Қумлаҳоро хонед. Мубтадову хабарро ёбед. Бигӯед, ки кадом аъзоҳои қумла чида шуда омадаанд.

1. Аҷоиб фасл аст фасли баҳор! Табиат на ин ки фақат зинда шуда, аз нав қон мегирад, балки тароват, нур ва чавонӣ пайдо мекунад. Замин бо сабзаи тару тоза пӯшида мегардад, дарахтон гулпӯш мешаванд, дар ҳаво як бӯйи муаттар, бӯйи сармасткунанда, бӯйи дилбозандае пайдо мешавад, ки аз он ҳам одамон, ҳам қонварон ва ҳам мурғон ба хурӯш меоянд, маст мешаванд. (*Ҷ. Иқромӣ*). 2. Дар ин роҳ бисёр Одинаҳо, бисёр Шарифҳо, бисёр Шохмирзоҳо, бисёр Сангинҳо, бисёр Гулбибиҳо ва бисёр Гуландомҳо фидо ва қурбон гардидаанд. (*С. Айни*).

ЛУҒАТ

муаттар – атргин, хушбӯ

хурӯш – бонгу садо, ғурриш, ғавғо

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Қумлаи аввал бо чӣ гуна оҳанг баён шудааст?
2. Бигӯед, ки дар қумлаи дуюм исмҳои хос (номи қаҳрамонони асарҳои устод Айни) бо пасванди «-ҳо» омада, чӣ гуна хусусият пайдо кардаанд.

413. Шеърро хонед ва аз ёд кунед. Бигӯед, ки такрори ҳамсадои "р" ба калимаҳои «буррандатар, гуррандатар» чӣ

мишгар агар фаришта мебуд, **сиришташ** аз бӯйи мушку анбар ки ҳаст, барбат намедошт ва агар дев мебуд, наменавоxt ва намесурод. Бегумон, вай одамизод аст, боғро чапу рост чӯед ва **ёбедаш**. Ман ўро меҳтари ромишгарони даргоҳ мекунам...

Борбад ин овози шоҳро шунида, аз шоҳи сарв фуруд омад ва дар пешгоҳи ў ҳозир гардид.

– Ту кистӣ? – пурсид шоҳ.

– Яке **бандаам**. Борбади ромишгарам, – ҷавоб дод муғаннӣ ва сипас ба чӣ сабаб ва чӣ гуна ба чорбоғи шоҳ **омаданаширо** баён кард.

Хусрав аз Саркаш хашмгин шуда ба вай гуфт:

– Эй бадхунар. Чаро ту ўро аз ман дур кардӣ? Ту ханзалӣ, Борбад шакар, ту **зоғӣ** ва ў булбул:

Бад-ин гуна то сар сӯйи хоб кард,
Дахонаш пур аз дурри хушоб кард.
Бишуд Борбад шоҳи ромишгарон,
Яке **номдоре** шуд аз меҳтарон.

Мазмун аз «Шоҳнома»

ЛУҒАТ

муғаннӣ – сароянда, навозанда

ханзал – як навъ кадуи ёбӯй, кадуи талх

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар калимаи «**ёбедаш**» бандакҷонишини «-аш» чиро ифода мекунад?
2. Киро ромишгар мегӯянд?
3. Номи Борбади ромишгар ба асбоби мусиқии **барбат** чӣ робитае дорад?
4. Аз луғатҳои тафсири маънии калимаҳои «**танинандоз**, **мутриб**, **ромишгар**, **сиришт**»-ро пайдо карда, ба дафтари луғататон нависед.

417. Шеърро хонед. Бандакҳоро ба тартиби зайл оварда, вазифа ва ба чӣ далолат кардани онҳоро шарҳ диҳед: бандаки изофӣ, бандакҳои феълию хабарӣ, бандакҷонишинҳо.

Эй Ватан, аз сад ҷаҳон бар ман фақат рӯят хуш аст,
Чун гули зебо ба чашми ман тӯй, бӯят хуш аст.
Шаб расад дар кӯйи ту ҳастам чароғи посбон,
Соҳили гулгунҷабою сабзи Омӯят хуш аст.
Лаҳзае дурат шавам, гардӣ ба дил наздиктар,
Дил кашад сӯят маро, оғӯши дилҷӯят хуш аст.
Чун садоят бишнавам, афтам ба вачду изтироб,
Ҳарфи ҷонбахши лаби лаъли сухангӯят хуш аст.
Оби ширинат барорад талхкомии маро,
Обҳои чашмаву дарёчаю ҷӯят хуш аст.
Кам набошад рӯйи олам мулки зебоманзаре,
Мисли ту хуштар надидам, ҳусни дилҷӯят хуш аст.
Мекунам эҳсос дар ту рӯҳи поки модарам,
Бар дили ман гармиҳои рӯйи некуят хуш аст.

Маҳмадалишоҳ Ҳайдаршо

СУПОРИШ

1. Ба талаффузи калимаҳое, ки "ӯ" доранд, диққат диҳед.
2. Шеърро аз лиҳози мазмун шарҳ диҳед.

418. Панду ҳикматҳоро нависед. Калимаҳои таъкидшуда-ро аз ҷиҳати сохти сарфӣ (морфологӣ)-яшон ба сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо кунед.

1. Дарахти **бесамар** беҳ аз фарзанди **носолеҳ**.
2. Ақл аз **калонӣ** ва **хурдӣ** нест.
3. Одами **бесавод** мисли кӯр аст.
4. Ба **некномӣ** мурдан беҳ аз ба **бадномӣ** зистан.
5. Шохи **бемева** кашад сар ба қиём,
Шохи **пурмева** шавад сар ба **салом**.
6. **Хирадро қору боре** чун **хирад** нест,
Ҷаҳонро ёдгоре чун **хирад** нест.
7. **Тоҷи сари** чумла хунароҷост илм,

Қуфлқушои ҳама дарҳост илм.

Абдурахмони Қомӣ

ЛУҒАТ

қиём – рост истодан

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Калимаҳои ишорашуда ба кадом суолҳо ҷавоб мешаванд?
2. «Қулфлқушо»-ро ба ҷойи «қуфлқушо» талаффуз кунед. Бигӯед, ки кадоме аз онҳо осон талаффуз мешаванд.
3. Мазмуни ҳикматҳоро шарҳ диҳед.

419. Хонед. Исмҳои шахсу гайришахс, моддиву маъниро ҷудо карда шарҳ диҳед.

ДАР СОҲИЛИ КҶЛ

Бачаҳои бисёре дар кӯл оббозӣ мекарданд. Садоҳои хандаву бозӣ ва частухези шодиомези онҳо дар фазои дараи кӯхистон ғулғулае андохтааст.

Марди солхӯрдае дуртар аз сохил дар рӯйи алафи сабз нишаста, тани то миён бараҳнаи худро офтоб медихад. Дар паҳлуяш як ҷуфт бағаласо. Вай оҳиста як пойи шими худро боло карда, соки пойи ҷӯбинашро мемолрад ва ба оби зулоли кӯл бо ҳасрат менигарад.

Дар осмон чанд ҳавопаймои реактивӣ рахҳои сафед мекашанд. Рахҳои қач, рост, мудаввар. Акси он рахҳо ба оби соф афтода морсон мелаппанд ва мехазанд.

Мард ба осмон муддате чашм меӯзад. Нуқтаи дурахшонро, ки аз паси он раҳи тозаии сафед пайдо мешавад, дида табассум мекунад. Баъд назараш боз ба бачаҳои саргарми бозӣ афтода, лабханд аз чеҳрааш дур мешавад. Рӯйи чашмонашро пардаи хаёл мепӯшад.

Фазлиддин Муҳаммадиев

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Фарқи феъли «менигарад»-ро аз «чаши медӯзад» ва исми «табассум»-ро аз «лабханд» аз чихати тобишу ҷилои маъноияшон шарҳ диҳед.

2. Маънии «чаши дӯхтан»-ро боз бо кадом феълҳо гуфтан мумкин аст?

420. Матнро хонед. Шахсу шумораи феълҳоро муайян кунед ва бигӯед, ки онҳо ба кадом замон далолат мекунад.

Духтарак ба ҳар хонае, ки медаромад, ба бачаҳои соҳибхона ҳасад мебурд. Норҷон маҷбур буд, ки ин шартро қабул кунад, зеро ба ғайр аз Чинӣ муттақое надошт. Ақлам ба бисёр чизҳо намерасид, ақлам намерасид, ки одами беҳуқуқи беватан ҳеч чизро ҳимоя карда наметавонад. Ҳамин табақро пур кунӣ, бас... Дилшикаста ва ятимона нигоҳ мекард, вале Худойкул ба бойҳои давраи қадим монанд буд, ки боз барои ин тавр яқравӣҳо Ятимро саҳттар чазо меод. Вале ягон рӯзе набуд, ки бе таънаю маломат баргарданд...

Сорбон

ЛУҒАТ

муттақо – тақия

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро дар ин ҷо **Ятим** бо ҳарфи калон навишта шудааст?

2. Шарҳ диҳед, ки чаро одами беватан беҳуқуқ аст.

421. Матнро хонед. Ба мавқеи истифодаи бандаки хабари «-аст» ва феъли «ҳаст» диққат диҳед.

Калимаи «ҳаст» унсури луғавии забон, калимаи мустақилмаъно, шакли замони ҳозираи феъли **будан** аст. Аммо **аст** унсури луғавӣ нест, балки унсури грамматикӣ – бандаки хабарияст, ки бо ёрии он шакли нақлии феъл (шахси сеюми шумораи танҳо: хондааст, кор накардааст сохта мешавад.

Инчунин хабарҳои номӣ ҳам бо ёрии ин бандак шакл мегиранд: *Имрӯз ҳаво гарм аст. Роҳи он ҷо хеле дур аст. Вазифаи мо хондан аст. Ҷамшед донишҷӯ аст.* Дар ин мавридҳо бандаки **аст**-ро феъли **мебошад** иваз карда метавонад: *Ҷамшед донишҷӯ мебошад.* Аммо тарзи ифода сохта ва сунъӣ мебарояд. Бинобар ин, устодони каломи малех аз истифодаи он худдорӣ мекунанд. Агар исм, ҷонишинҳои предметӣ ва масдар ба вазифаи хабар омада, аз он бандаки **аст** афтад, байни мубтадою хабар аломати тире мегузоранд: *Ин – дард; Ин ҳама – афсона. Вазифаи мо – хондан.*

Сифат, сифати феълӣ, шумораҳои тартибӣ дар ҳамин вазифа омада бошанд, аломати тире гузошта намешавад: *Ишқ ширин; Ҳаво гарм; Зиндагӣ мушкил; Замин сахт, осмон баланд; Абр гирёну лолаҳо хондон; Либос зебанда.*

Феъли **будан** (шакли замони ҳозира – **ҳаст**, гузашта – **буд**) мафҳуми воқеият ва ҳастию нестиро ифода мекунад.

– Ҳазрати Мавлоно дар хона **ҳастанд**?

– То ин дам дар хона **буданд**.

Дар ин мисолҳо феъли **будан** дорои маънои мустақил аст. Он бо феълҳои **вучуд дорад** ё **надорад**, **ҳузур дорад** ё **надорад** ҳаммаъност.

Баҳриддин Камолитдинов

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар ифодаҳои «**ӯ омада буд. Вай дар хона буд**» феъли «**будан**» кадом вазифаҳоро иҷро кардааст?

2. Дар хона дар бораи имтиҳонҳо ва тайёри ба онҳо иншо нависед, ки дар онҳо феъли «**ҳаст**» ва бандаки хабарии «**аст**» истифода шавад.

422. Маънои шеърро баён ва калимаҳои мураккаби онро муайян кунед.

ЗАБОНГУМКАРДА

Ҳар кӣ дорад дар чахон гумкардае,
Дар замину дар замон гумкардае.
Ин нишон гум кардаеву дигаре
Хештанро бенишон гумкардае.
Аз тамоми ину он гумкардагон
Зиштрӯтар нест дар рӯйи чахон.
З-он ки гумкарда забони модарӣ,
Ҳарф гӯяд бо ту бо чандин забон.
Бок не, гар доварӣ гум кардааст
Ё умеди сарварӣ гум кардааст.
Заҳр бодо шири модар бар касе,
К-ӯ забони модарӣ гум кардааст.

Лоиқ Шералӣ

СУОЛ ВА СУПОРИШ

1. Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро кай чашн мегиранд?
2. Шеърро хонед ва аз ёд кунед.

МУНДАРИЧА

Китоб дӯсти мост.....	3
Забон ва суҳан.....	4

I. ТАКРОРИ МАВЗУЪҲОИ СИНФҲОИ I-IV.....6

§ 1. Калима. Ҳиссаҳои нутқ.....	6
§ 2. Ибора. Ҷумла. Мубтадо ва хабар	13

II. ОВОШИНОСӢ (ФОНЕТИКА), ИМЛО ВА

ТАЛАФФУЗ	16
§ 3. Маълумот дар бораи овошиносӣ (фонетика)	16
§ 4. Дастгоҳи гуфтор ва вазифаҳои он. Овоз ва ҳарф	18
§ 5. Алифбо. Овозҳои садонок ва ҳамсадо	22
§ 6. Ҳамсадоҳои ҷарангдор ва бечаранг	29
§ 7. Ётбарсарҳо ва имлои онҳо	30
§ 8. Имлои "у" ва "ӯ"	32
§ 9. Имлои "и" ва "ӣ"	34
§ 10. Имлои "э" ва "е"	39
§ 11. Имлои ҳарфи "ъ"	40
§ 12. Ҳодисаҳои фонетикӣ	42
§ 13. Имлои ҳамсадоҳои "д, т, ҳ"	43
§ 14. Имлои ҳамсадоҳои шадда (такрор) дар калима	44
§ 15. Ҳичо ва хелҳои он.....	47
§ 16. Ба сатри дигар кӯчондани ҳиссаи калима.....	50
§ 17. Зада ва мавқеи он дар калима	52
§ 18. Намунаи таҳлили фонетикӣ.....	54
§ 19. Такрори боби «Овошиносӣ (фонетика), имло ва талаф- фуз».....	55

III. НАҲВ (СИНТАКСИС) ВА АЛОМАТҲОИ

КИТОБАТ	60
§ 20. Мавзуи баҳси наҳв (синтаксис). Ибора.....	60
§ 21. Ҷумла.....	63
§ 22. Ҷумлаи сода ва наҳви он аз рӯи оҳанг. Ҷумлаи хабарӣ	64
§ 23. Ҷумлаи суолӣ	69
§ 24. Ҷумлаи амрӣ	73
§ 25. Ҷумлаи хитобӣ	75
§ 26. Аъзоҳои ҷумла	78

§ 27. Сараъзоҳои ҷумла	79
§ 28. Хабар	82
§ 29. Мубтадо	84
§ 30. Аъзоҳои пайрави ҷумла	87
§ 31. Пуркунанда	89
§ 32. Муайянкунанда.....	92
§ 33. Ҳол.....	94
§ 34. Ҷумлаҳои хуллас ва тафсилӣ	97
§ 35. Ҷумлаҳои ҷидааъзо ва мавқеи вергул дар онҳо	99
§ 36. Ҷумлаҳои дутаркиба ва яктаркиба	102
§ 37. Мухотаб ва аломатҳои китобат дар он	104
§ 38. Тарзи таҳлили ҷумлаи сода	106
§ 39. Ҷумлаҳои мураккаб	108
§ 40. Пайвандакҳо дар ҷумлаҳои мураккаб	110
§ 41. Тарзи таҳлили ҷумлаи мураккаб	112
§ 42. Нутқи айнан нақлшуда	113
§ 43. Муколама	116
§ 44. Такрори боби «Наҳв (синтаксис) ва аломатҳои китобат»	119

IV. КАЛИМА

§ 45. Маънои луғавӣ ва грамматикӣ калима	129
§ 46. Маънои асли ва маҷозии калима	131
§ 47. Калимаҳои якмаъно ва сермаъно	133
§ 48. Муродиф (синоним).....	135
§ 49. Зидмаъно (антоним).....	137
§ 50. Ҳамгун (омоним)	139
§ 51. Луғатҳои тафсири (якзабона ва дузабона).....	141
§ 52. Намунаи таҳлили луғавӣ	142
§ 53. Такрори боби «Калима».....	142

V. ТАРКИБИ КАЛИМА. КАЛИМАСОЗӢ ВА ИМЛО

§ 54. Калимасозӣ ва имло	146
§ 55. Реша ва калимаҳои ҳамреша	147
§ 56. Пасванд (суффикс)	149
§ 57. Пешванд (префикс)	151
§ 58. Асос ва бандак	153
§ 59. Бандаки изофӣ	155
§ 60. Бандакҷонишинҳо	156

§ 61. Бандакҳои феълӣ.....	158
§ 62. Бандакҳои хабарӣ	160
§ 63. Сохти калима. Калимаҳои сода	162
§ 64. Калимаҳои сохта	163
§ 65. Калимаҳои мураккаб	164
§ 66. Калимаҳои таркибӣ	166
§ 67. Таҳлили таркиби калима.....	167
§ 68. Такрори боби «Таркиби калима, калимасозӣ ва имло»	168

VI. САРФ (МОРФОЛОГИЯ) ВА ИМЛО.....170

§ 69. Маълумоти умумӣ дар бораи ҳиссаи нутқ	170
§ 70. Исм ва аломатҳои сарфӣ (морфологӣ)-и он.....	172
§ 71. Вазифаи исм дар ҷумла	174
§ 72. Шумора дар исм	176
§ 73. Исмҳои чинс ва хос	179
§ 74. Ҳарфи калон ва нохунак дар исмҳои хос	180
§ 75. Исмҳои шахс ва ғайришахс	183
§ 76. Исмҳои моддӣ ва маънӣ	185
§ 77. Исмҳои қул ва ҷузъ	187
§ 78. Сохти исм. Исмҳои сода.....	188
§ 79. Исмҳои сохта. Пешванди «ҳам-»	190
§ 80. Пасвандҳои исмсоз	194
§ 81. Исмҳои мураккаб.....	196
§ 82. Исмҳои таркибӣ	197
§ 83. Ихтисораҳо	198
§ 84. Намунаи таҳлили сарфӣ (морфологӣ)-и исм.....	199
§ 85. Такрори боби «Исм».....	200

VII. ФЕЪЛ ҲАМЧУН ҲИССАИ МУСТАҚИЛИ НУТҚ ...204

§ 86. Феъл ва аломатҳои сарфӣ (морфологӣ)-и он	204
§ 87. Вазифаи феъл дар ҷумла	205
§ 88. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл.....	207
§ 89. Масдар.....	207
§ 90. Шахс ва шумора дар феъл.....	209
§ 91. Тасриф. Бандакҳои феълӣ ва хабарӣ.....	212
§ 92. Асосҳои феъл	214
§ 93. Замонҳои феъл	215
§ 94. Замони гузаштаи феъл	217
§ 95. Замони ҳозираи феъл.....	218

§ 96. Замони ояндаи феъл.....	219
§ 97. Феълҳои мустақил ва ёридиҳанда	220
§ 98. Феълҳои мутлақ ва давомдор	222
§ 99. Тарзҳои монда ва гузарандаи феъл	223
§ 100. Сохти феъл. Феълҳои сода.....	224
§ 101. Феълҳои сохта	226
§ 102. Феълҳои таркибӣ. Феълҳои таркибии феълӣ.....	226
§ 103. Феълҳои таркибии номӣ.....	227
§ 104. Сиғаҳои феъл. Сиғаи хабарӣ.....	229
§ 105. Сиғаи амрӣ	231
§ 106. Сиғаи эҳтимолӣ.....	233
§ 107. Сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ	234
§ 108. Таҳлили сарфӣ (морфологӣ)-и феъл.....	236
§ 109. Такрори боби «Феъл»	236
§ 110. Такрори солона	239

НАБИЗОДА САИДА, БОБОМУРОДОВ ШАКАР,
САБЗАЕВ САИДҚУЛ

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 5-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Муҳаррир	А. Комилзода
Мусахҳех	М. Саидова
Муҳаррири техникӣ	Қ. Назаров
Тарроҳ	Қ. Назаров

Ба чоп 11.04.2023 иҷозат дода шуд. Коғази офсет.
Чопи офсет. Андоза 60x90 1/16. Ҷузъи чопӣ 16,0.
Адади нашр 140000 нусха.
Супориши № 87/2023
Нарх 25 сомонӣ 15 дирам

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи Аҳмади Дониш, 50.
Тел: 222-14-66,
E-mail: Nashriya@maorif.tj

Дар матбааи ҶДДМ "Аниса-95" чоп шудааст.
Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
хiebони Ҷаббор Расулов, 9.